

Risale-i Nur Külliyyati'ndan

Muhakemat

*Bediüzzaman
Said Nursî*

İstanbul - 2014

MUHÂKEMÂT

Copyright © Şahdamar Yayınları, 2014

Bu eserin tüm yayın hakları Işık Yayıncılık Ticaret A.Ş.'ne aittir.

Eserde yer alan metin ve resimlerin, Işık Yayıncılık Ticaret A.Ş.'nin önceden yazılı izni olmaksızın, elektronik, mekanik, fotokopi ya da herhangi bir kayıt sistemi ile çoğaltılması, yayımlanması ve depolanması yasaktır.

ISBN

978-605-5119-59-1

Yayın Numarası

194

Basım Yeri ve Yılı

Çağlayan A.Ş.

TS EN ISO 9001:2008

Ser No: 300-01

Sarıç Yolu Üzeri No: 7 Gaziemir / İZMİR

Tel: (0232) 274 22 15

Haziran 2014

Genel Dağıtım

Gökkuşuğu Pazarlama ve Dağıtım

Merkez Mah. Soğuksu Cad. No: 31

Tek-Er İş Merkezi Mahmutbey/İSTANBUL

Tel: (0212) 410 50 60 Faks: (0212) 445 84 64

Şahdamar Yayınları

Bulgurlu Mahallesi Bağcılar Caddesi No: 1

34696 Üsküdar / İSTANBUL

Tel: (0216) 522 11 44 Faks: (0216) 522 11 78

www.sahdamaryayinlari.com

İçindekiler

Mukaddime.....7

[Birinci Makale]

Unsuru'l-Hakikat

Birinci Mukaddime.....9

İkinci Mukaddime.....11

Üçüncü Mukaddime.....13

Dördüncü Mukaddime.....16

Beşinci Mukaddime.....18

Altıncı Mukaddime.....19

Yedinci Mukaddime.....22

Sekizinci Mukaddime.....24

Dokuzuncu Mukaddime.....28

Onuncu Mukaddime.....31

On Birinci Mukaddime.....34

On İkinci Mukaddime.....35

Birinci Mesele.....40

İkinci Mesele.....42

Üçüncü Mesele.....	45
Dördüncü Mesele.....	47
Beşinci Mesele.....	51
Altıncı Mesele.....	52
Yedinci Mesele.....	54
Sekizinci Mesele.....	55

[İkinci Makale]
Unsuru'l-İelâgat

Birinci Mesele.....	63
İkinci Mesele.....	65
Üçüncü Mesele.....	66
Dördüncü Mesele.....	68
Beşinci Mesele.....	69
Altıncı Mesele.....	71
Yedinci Mesele.....	75
Sekizinci Mesele.....	76
Dokuzuncu Mesele.....	76
Onuncu Mesele.....	79
On Birinci Mesele.....	79
On İkinci Mesele.....	80

[Üçüncü Makale]
Unsuru'l-İkide

Mukaddime.....	86
Mukaddime.....	87

Birinci Maksat.....	87
İkinci Maksat.....	100
Mukaddime.....	100
Mukaddime.....	106
Birinci Meslek.....	107
İkinci Meslek.....	109
Üçüncü Meslek.....	110
Dördüncü Meslek.....	113
Beşinci Meslek.....	120
Üçüncü Maksat.....	124
Mukaddime.....	124
Birinci Maksat.....	124
İkinci Maksat.....	126
Fihrist.....	127

Muhākemat

Marîz Bir Asrın, Hasta Bir Unsurun, Alîl Bir Uzun

Reçetesi

veyahut

Saykalü'l-İslâmiyet

veyahut

Bediüzzaman'ın Muhâkemât'ı

Kostantiniyye
Matbaa-yı Ebu'z-Ziya
1327 (1911)

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Cümle tahiyât, ol Hâkim-i Ezel ve Hakîm-i Ezelî ve Rahmân-ı Lemye-zelî'ye elyaktır ki, bizi İslâmiyet ile serfiraz ve şeriat-ı garrâ ile sırat-ı müstakîme hidayet etmiştir.

Öyle bir şeriat ki, akıl ve nakil, dest-bedest ittifak vererek ol şeriatın hakâ-ikinini hakkaniyetini tasdik etmişlerdir.

Öyle hakâik ki, kökleri hakikat zemininde rüsh ile beraber dal ve budak-ları kemâlâtın göklerine yükselip, intişar edip..

Öyle fûrûat ki, meyveleri saadet-i dâreyndir; ve bizi Kur'ân-ı Mu'ciz ile irşad eylemiş...

Öyle kitap ki, kaideleriyle hilkat-i âlemin kitabından dest-i kader ve ka-lem-i hikmet ile mektup ve cârî olan kavânîn-i amîka-yı dakika-yı ilâhiyeyi izhar ettiğinden, ahkâm-ı âdilânesiyle nev-i beşerin nizam ve muvâzenet ve terakkisine kefil-i mutlak ve üstad-ı küll olmuştur.

Salavât-ı bînihaye, ol Server-i Kâinat ve Fahr-i Âlem'e hediye olsun ki; âlem, envâ ve ecnâsıyla onun risaletine şehadet ve mu'cizelerine delâlet ve hazine-i gayptan getirdiği metâ-ı âlîye dellâllık ediyor.

Güya âleme teşrif ettiğinden, her bir nevi, kendi lisân-ı mahsusuyla al-kışladığı gibi, Sultan-ı Ezel, zemin ve âsumânın evtârını intak edip her bir tel başka lisanla mu'cizatının nağamâtını inşâd etmekle, o sadâ-yı şîrîn bu kub-be-i minâda ilelebed tanîn-endaz etmiştir.

Güya âsüman, kendi miraç ve melek ve kamerin elsine-i semaviyesiyle risaletini tebrik..

Ve zemin, kendi hacer ve şecer ve hayvanın dilleriyle mu'cizelerine se-nâhân..

Ve cev-v-i feza, kendi cin ve bulutların işârâtıyla nübüvvetine beşaret ve sâyebân..

Ve zaman-ı mâzi, enbiyâ ve kütüp ve kâhinlerin rumuz ve telvihatiyla o şems-i hakikatin fecr-i sâdıkını göstererek müjdeci..

Ve zaman-ı hal, yani asr-ı saadet, lisân-ı hâliyle tabiat-ı Arap'taki inkılâb-ı azîmin ve bedeviyet-i sırfan medeniyet-i mahzanın def'aten tevellüdünü şahit göstererek nübüvvetini isbat..

Ve zaman-ı müstakbel, kendi vukuat ve fûnûnunun etvâr-ı müdakkikanesiyle O'nun mevkib-i ikbalini istikbal ve lisân-ı hakimâneyle irşadâtına teşekkür..

Nev-i beşer kendi muhakkikleriyle, bâhusus hafîb-i belîği ki; şems gibi kendi kendine burhan olan Muhammed'in (*aleyhissalâtü vesselâm*) lisân-ı fasîhânesiyle haktan geldiğini ilân..

Ve Zât-ı Zülcelâl kendi Kur'ân'ının lisân-ı belîğanesiyle ol Nebiyy-i Ümî'nin ferman-ı risaletini kıraat ediyorlar ve okuyorlar.

Beyit:

جُمَّلَهُ شِيرَانِ جِهَانَ بَسْتَهُ اَيْنِ سِلْسِلَهُ اَنْدَ
رُوبَهُ اَزْجِهَلَهُ جِهَ سَانَ بَكْسَلَدَ اَيْنِ سِلْسِلَهُ رَا¹

Emmâ ba'd: Şu fakir, garip Nursî ki, "Bid'atüzzaman" lâkabıyla müsem-mâ olmaya lâyık iken, haberi olmadan "Bediüzzaman" ile meşhur olan bîçâre, tedennî-i milletten ciğeri yanmış gibi feryad ü figan ederek, "Ah!.. Ah!.. Ah!.. Vâ esefâ!.." der ki:

İslâmiyet'in mağz ve lübbünü terk ederek kısrına ve zâhirine vakf-ı nazar ettik ve aldandık... Ve sû-i fehim ve sû-i edep ile İslâmiyet'in hak-kını ve müstehak olduğu hürmeti ifâ edemedik. Tâ, o da bizden nefret ederek evham ve hayâlâtın bulutlarıyla sarılıp tesettür eyledi...

Hem de hakkı var: Zira biz İsrailiyâtı usûlüne ve hikâyâtı akaidine ve mecazâtı hakâikine karıştırarak kıymetini takdir edemedik. O da ceza olarak bizi dünyada tedip için zillet ve sefalet içinde bıraktı. Bizi kurtaracak, yine onun merhametidir.

Öyleyse, ey ihvan-ı müslimîn!.. Geliniz, ona tarziye vereceğiz. Elbirliğiyle dest-i sadakati uzatacağız, biat edeceğiz. Onun hablü'l-metinine sarılacağız.

¹ Cihanın bütün arslanlarının bağlandıkları bir zinciri hilekâr bir tilkinin koparmasına imkân var mıdır?

Hem de bilâ-perva olarak ilân ederim: Beni geçmiş asırların efkârına karşı mübârezeye heyecan ve şecaate getiren ve yüzer senelerden beri sevkü'l-ceyy ile kuvvet bulan hayâlât ve evhamın müdafaasına beni gayrete getiren itikadım ve yakînimdir ki:

Hak neşv ü nema bulacaktır eğer çendan toprakta gizlense... Ve taraftar ve mültezimleri muzaffer olacaklardır eğer çendan zaman ve zeminin merhametsizliğinden az ve zayıf olsalar...

Hem de itikadımdır ki:

İstikbale hüküm sürecek ve her kıtasında hâkim-i mutlak olacak, yalnız hakikat-i İslâmiyet'tir. Evet, saadet-saray-ı istikbalde taht-nişîn hakâik ve maarif yalnız İslâmiyet olacaktır. Onu fethedecek yalnız odur; emareler görünüyorlar...

Zira mâzi kıtasında, vahşet-âbâd sahralarında hayme-nişîn taassup ve taklit; veyahut cehlistan ülkesinde menzil-nişîn müzahrefat ve istibdat olanlara, şeriat-ı garrânın galebe-i mutlak ve istilâ-yı tammına sed ve mâni olan sekiz emir, üç hakikatle zîr ü zeber olmuşlardır ve oluyorlar.

O mâniler ise:

Ecnebilerde: Taklit ve cehalet ve taassup ve kıssîslerin riyâseti...

Ve bizdeki mâni ise: İstibdad-ı mütenevvi ve ahlâksızlık ve müşevveşiyet-i ahvâl ve atâleti intaç eden ye'stir ki, şems-i İslâmiyet'in küsufa yüz tutmasına sebep olmuşlardır.

Sekizinci ve en birinci mâni ve belâ budur: Biz ile ecnebilere, bazı zevahir-i İslâmiyet ve bazı mesâil-i fûnûn ortasında hayal-i bâtil ile tevehhüm eylediğimiz müsâdemet ve münâkazâtıdır.

Aferin maarifin himmet-i feyyâzânesine ve fûnûnun himmet-i merdânesine ki; meyl-i taharrî-i hakikat ve muhabbet-i insaniyet ve meyl-i insaf olan hakâiki teşhiz ederek o mânilere gönderip zîr ü zeber etmiş ve ediyor.

Evet, en büyük sebep ki, bizi dünya rahatından ve ecnebilere âhîret sadetinden mahrum eden, şems-i İslâmiyet'i münkesif ettiren, sû-i tefehhüm ile tevehhüm-ü müsâdemet ve muhalefettir. Feyâ le'l-aceb!.. Köle efendisine, hizmetkâr reisine ve veled pederine nasıl düşman ve muarız olabilir? *Hâlbuki İslâmiyet fûnûnun seyyidi ve mürşidi ve ulûm-u hakikiyenin reis ve pederidir.*

Fakat, vâ esefâ, bu sû-i tefehhüm ve şu tevehhüm-ü bâtil, şimdiye kadar hükmünü icra ederek vesvesesiyle ye'si ilka edip bâb-ı medeniyet ve maarifi Ekrad ve emsâllerine kapattırdı. Zira bazı zevâhir-i diniyeyi fûnûnun bazı me-sâiline muarız tahayyül ederek ürkütler.

Ezcümle: Küreviyet-i arz ki, fûnûnun en birinci derecesi olan coğrafyanın en birinci basamağıdır. İleride gelecek altı meseleye münâfi zannettiklerinden, bu bedîhî meselede mükâbere etmekten çekinmediler.

Ey benim şu kitabıma im'ân-ı nazarla nazar eden zat!.. Mâlûmun olsun, bu kitapla istediğim hizmet budur:

İslâmiyet'te olan tarik-i müstakîmi göstermekle ehl-i tefrit olan âdâ-yı di-nin teşkikâtını red ve yüzlerine vurmakla beraber; tarik-i müstakîmin öteki cânibini ve sadîk-ı ahmak unvanına lâyıık olan ehl-i ifrat ve zâhir-perestle-rin tevehhümlerini tard ve asılsızlığını göstermek ve asıl rehber-i hakikat ve âlem-i İslâmiyet'in ikbal ve istikbaline yol açan ve sırat-ı müstakîmde kemâl-i ümid-i zaferle çalışan muhakkikîn-i İslâm ve âkil siddıklara yardım etmek ve kuvvet vermektir.

Elhâsıl: Maksadım, ol elmas kılıca saykal vurmaktır.

Eğer sual edersen: Senin bu telâşın ve ulûm-u müteârife hükmüne geçen şeylere burhan getirmeye ne lüzum vardır? Zira telâhuk-u ef-kâr ve tecârübün keşfiyâtıyla meydan-ı bedahete gelen mesâile bur-han getirmek, mâlûmu i'lâm demektir.

Cevaben derim: Maatteessüf, benimle şu zamanın kıtasında iştirak eden cümlesi, eğer çendan sureten on üçüncü asrın evlâdıdırılar, fakat fikir ve terak-ki cihetiyle kurun-u vustânın yâdigârlarıdırılar. Güya muasırlarımız üçüncü as-rın nihayetinden on üçüncü asra kadar geçmiş olan asırların fihristesi veyahut enmûzeci veyahut melez bir kavimdirler. Hatta bu zamanın çok bedîhiyatı, onlarca mevhumât sayılır.

Mukaddime

Bu kitap üç makale ile üç kitap üzerine müretteptir.

Birinci Makale, unsuru'l-hakikatin veyahut bazı mukaddimât ve mesâille İslâmiyet'e saykal vurmanın beyanındadır.

İkinci Makale, unsuru'l-belâgatı keşfeder.

Üçüncüsü, unsur'l-akîde ile evcibe-i Japoniye beyanındadır.

Kitaplar ise, Kur'ân'da işaret olunan ilmü's-sema ve ilmü'l-arz ve ilmü'l-beşeri tahkik ile bir nevi tefsirdir.

[Birinci Makale]

Unsuru'l-Hakikat

Maksada uruç etmek için mukaddimelerden istimdat etmek, ehl-i tahkikin düsturlarındandır. Öyleyse, biz de on iki basamaklı bir merdiven yapacağız.

Birinci Mukaddime

Takarrur etmiş usûldendir: Akıl ve nakil teâruz ettikleri vakitte, akıl asıl itibar ve nakil tevil olunur. Fakat o akıl, akıl olsa gerektir.

Hem de tahakkuk etmiş: Kur'ân'ın her bir tarafında intişar eden makâsıd-ı esasiye ve anâsır-ı asliye dördtür. Onlar da:

- ✓ İsbat-ı Sani-i Vâhid,
- ✓ ve nübüvvet,
- ✓ ve haşr-i cismanî,
- ✓ ve adalettir.

Yani, hikmet tarafından kâinata îrad olunan suallere –şöyle: “Ey kâinat, nereden, ve kimin emriyle geliyorsunuz? Sultanınız kimdir? Delil ve hatibiniz kimdir? Ne edeceksiniz? Ve nereye gideceksiniz?..” – kat'î cevap verecek, yalnız Kur'ân'dır. Öyleyse, Kur'ân'da makâsıddan başka olan kâinat bahsi istidrâdidir. Tâ sanatın intizamıyla Sani-i Zülcelâl'e istidlâl yolu gösterilsin.

Evet, intizam görünür ve kemâl-i vuzuh ile kendini gösterir. Sani'in vücud ve kast ve iradesine katiyen şehadet eden intizam-ı sanat, kâinatın her cihe-tinde boynunu kaldırarak her cânibinden lemeân eden hüsn-ü hilkatini nazar-ı hikmete gösteriyor. Güya her bir masnû birer lisan olup Sani'in hikmetini tesbih ediyor; ve her bir nev parmağını kaldırarak, şehadet ve işaret ediyor.

Madem maksat budur ve madem kâinatın kitabından intizama olan rumuz ve işârâtını taallüm ediyoruz. Ve madem netice bir çıkar. Teşekkülât-ı kâinat, nefsü'l-emirde nasıl olursa olsun, bize bizzat taalluk etmez. Fakat o meclis-i âlî-i Kur'ânî'ye girmiş olan kâinatın her ferdi, dört vazife ile muvazzaftır.

Birincisi: İntizam ve ittifak ile Sultan-ı Ezel'in saltanatını ilân...

İkincisi: Her biri birer fenn-i hakikînin mevzu ve müntehabı olduklarından, İslâmiyet fûnûn-u hakikiyenin zübdesi olduğunu izhar...

Üçüncüsü: Her biri birer nev'in numûnesi olduklarından, hilkatte cârif olan kavânîn ve nevâmîs-i ilâhiyeye İslâmiyet'i tatbik ve mutâbık olduğunu isbat. tâ o nevâmîs-i fitriyenin imdadıyla İslâmiyet neşv ü nema bulsun. Evet, bu hâsiyetle, din-i mübin-i İslâm, sair hevâ ve heves içinde muallâk ve medetsiz, bazen ışık ve bazen zulmet veren ve çabuk tagayyüre yüz tutan dinlerden mümtaz ve serfirazdır.

Dördüncüsü: Her biri birer hakikatin numûnesi olduklarından, efkârı hakâik cihetine tevcih ve teşvik ve tenbih etmektir.

Ezcümle: Kur'ân'da kasekle temeyyüz etmiş olan ecrâm-ı ulviye ve süfliyeyi tefekkürden gaflet edenleri daima ikaz ederler. Evet, kase-mât-ı Kur'âniye, nevm-i gaflette dalanlara kar'u'l-asâdır.

Şimdi tahakkuk etmiş, şu şöyledir. Öyleyse, şek ve şüphe etmemek lâzımdır ki, mu'ciz ve en yüksek derece-i belâgatta olan Kur'ân-ı mürşid, esâlib-i Arab'a en muvâfıkı ve tarik-i istidlâlin en müstakîm ve en vâzihı ve en kısasını ihtiyar edecektir. Demek, hissiyat-ı âmmeyi tefhim ve irşad için bir derece ihtiram edecektir. Demek, delil olan intizam-ı kâinatı öyle bir vecih ile zikredecek ki, onlarca mâruf ve akıllarına me'nûs ola... Yoksa delil, müddeâdan daha hafî olmuş olur. Bu ise, tarik-i irşada ve meslek-i belâgata ve mezheb-i i'câza muhaliftir.

Meselâ, eğer Kur'ân dese idi:

“Yâ eyyühennas! Fezada uçan meczup ve misafir ve müteharrik olan küre-i zemine ve cereyanıyla beraber müstakarrında istikrar eden şemse ve ecrâm-ı ulviyeyi birbiriyle bağlayan câzibe-i umumiyeye ve feza-yı gayr-i mütenâhîde dal ve budakları münteşir olan şecere-i hilkatten, anâsır-ı kesîreden olan münasebât-ı kimyeviyeye nazar ve tedebbür ediniz; tâ Sâni-i âlem'in azametini tasavvur edesiniz.”

Veyahut:

“O kadar küçüklüğüyle beraber bir âlem-i hayvanât-ı hurdebîniyeyi istîâb eden bir katre suya, aklın hurdebîni ile temaşa ediniz tâ Sâni-i kâinat'ın her şeye kâdir olduğunu tasdik edesiniz.”

Acaba, o hâlde delil müddeâdan daha hafî ve daha muhtâc-ı izah olmaz mı idi? Hem de onlarca muzlim bir şeyle, hakikati tenvir etmek veyahut onların bedahet-i hislerine karşı muğâlata-yı nefis gibi bir emr-i gayr-i mâkule teklif olmaz mıydı? Hâlbuki i'câz-ı Kur'ân pek yüksek ve pek münezzehdir ki, onun safî ve parlak dâmenine ihlâl-i ifham olan gubar konabilsin.

Bununla beraber Kur'ân-ı Mu'cizü'l-Beyan, âyât-ı beyyinatın telâfifinde maksad-ı hakikîye telvih ve işaret ettiği gibi, bazı zevâhir-i âyâtı –kinayede olduğu gibi– maksada menâr etmiştir.

Hem de usûl-ü mukarredendir: Sıdk ve kizb, yahut tasdik ve tekzîb, kinayât ve emsâllerinde, fenn-i beyanda “maânî-i ûlâ” tâbir olunan suret-i mânâya râci değildirler. Ancak “maânî-i sânevî” ile tabir olunan maksat ve garaza teveccüh ederler. Meselâ: “Filânın kılıcının bendi uzundur.”¹ denilse, kılıcı olmazsa da, fakat kameti uzun olursa, yine hüküm doğrudur, yalan değildir. Hem de, nasıl kelâmı bir kelime, istiâreye karîne-i mecazdır. Öyle de, kelime-i vahid hükmünde olan kelâmullahın bir kısım âyâtı, sair ihvanının hakikat ve cevherlerine karîne ve rehnümâ ve komşularının kalblerindeki sırlara delil ve tercüman olurlar.

Elhâsıl: Bu hakikati pîş-i nazara getiremeyen ve âyetleri muvâzene ve doğru muhakeme edemeyen, meşhur Bektaşî gibi ki, namazın terkinde taallül yolunda demiş: “Kur'ân diyor لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ² ilerisine de hafız değilim.” nazar-ı hakikate karşı maskara olacaktır.

İkinci Mukaddime

Mâzide nazarî olan bir şey, müstakbelde bedihî olabilir. Şöyle tahakkuk etmiştir: Âlemde meylü'l-istikmal vardır.^{3(Hâşiyeye)} Onun ile hilkat-i âlem, kanun-u tekâmüle tâbidir. İnsan ise, âlemin semerât ve eczasından olduğundan, onda dahi meylü'l-istikmalden bir meylü't-terakki mevcuttur. Bu meylil ise telâhuk-u efkârdan istimdat ile neşv ü nema bulur. Telâhuk-u efkâr ise, tekemmül-ü mebâdi ile inbisat eder. Tekemmül-ü mebâdi ise, fünûn-u ekvânın tohumlarını sulb-ü hilkatten zamanın terbiye-gerdesi bir zemine ilka ile telkih eder. O tohumlar ise tedricî tecrübelerle büyür ve neşv ü nema bulur.

¹ Bkz.: el-Cürcânî, *Delâilü'l-i'câz* 1/66, 69, 203; ez-Zemahşerî, *el-Müstaksâ* 1/406; el-Kazvîni, *el-İzâh* 1/301; el-Hamevî, *Hizânetü'l-edeb* 2/263; 265.

² “...namaza yaklaşmayın.” (Nisâ sûresi, 4/43)

³ (Hâşiyeye) Bizim bir Kürt demiştir:

Her zerrede temayül ayândır tekâmüle
Her soyda füyûz, hüveyda-nemâ ile
Bir nokta-yı kemâle şitab üzere kâinat,
Ol noktaya teveccüh ile yükselir hayat.

Buna binaendir: Bu zamanda bedîhiye ve ulûm-u âdiye sırasına girmiş pek çok mesâil var; zaman-ı mâzide gayet nazarî ve hafî ve burhana muhtaç idiler. Zira görüyoruz: Şimdilik coğrafya ve kozmoğrafya ve kimya ve tatbi-kat-ı hendesiyeden çok mesâil var ki, mebâdî ve vesâitin tekemmülüyle ve telâhuk-u efkârın keşfiyatıyla bu zamanın çocuklarına dahi meçhul kalmamışlardır. Belki oyuncak gibi onlarla oynuyorlar. Hâlbuki İbni Sina ve emsâline nazarî ve hafî kalmışlardır. Hâlbuki hikmetin bir pederi hükmünde olan İbni Sina, şiddet-i zekâ ve kuvvet-i fikir ve kemâl-i hikemiye ve vüs'at-i karîha noktasında bu zamanın yüzlerce hükemâsiyle muvâzene olursa, tereccüh edip ve ağır gelecektir. Noksaniyet İbni Sina'da değil; çünkü ibn-i zamandır. Onu nâkis bırakan zamanın noksaniyeti idi.

Acaba bedihî değil midir ki, Kolomb-u zûfünûn'un sebab-i iştiharı olan Yeni Dünya'nın keşfi, faraza bu zamana kadar kalmış olsaydı, hiç kaptan arasında kıymeti olmayan bir kayık sahibi de Yeni Dünya'yı eski dünyaya komuşu etmeye muktedir olacaktı. Evvelki keşşâfın tebahhur-u fikrine ve mehâliki ikhtihâmına bedel, bir küçük sefine ile bir pusula kifayet edecekti.

Fakat, bununla beraber, şimdi gelecek bir hakikati nazar-ı dikkate almak lâzımdır. Şöyle ki: Mesâil iki kısımdır:

Birisinde, telâhuk-u efkâr tesir eder. Belki ona mütevakkıftır. Nasıl ki, maddiyatta büyük bir taşı kaldırmak için teâvün lâzımdır...

Kısm-ı diğeri de, esas itibarıyla telâhuk ve teâvün tesirsizdir. Bin de, bir de birdir. Nasıl ki, hariçte bir uçurum üzerinde atlamak veyahut bir dar yerde geçmekte küll ve küll-ü vâhid birdir. Teâvün fayda vermez.

Bu kıyasa binaen fünûnun bir kısmı, büyük taşın kaldırılması gibi teâvüne muhtaçtır. Bunların ekserisi, ulûm-u maddiyededir. Diğer bir kısmı ikinci misale benzer. Tekemmülü def'î, yahut def'î gibi olur. Bu ise, ağılebi mâneviyat veya ulûm-u ilâhiyedendir. Lâkin, eğer çendan telâhuk-u efkâr bu kısm-ı sâninin mahiyetini taşıyır ve tekmil ve tezyid edemez ise de, burhanların mesleklerine vuzuh ve zuhur ve kuvvet verir.

Hem de nazar-ı dikkate almak lâzımdır ki: *Kim bir şeyde çok tevaggul etse, galiben başkasında gabileşmesine sebebiyet verir. Bu sırta binaendir ki, maddiyatta tevaggul eden, mâneviyatta gabileşir ve sathî olur.* Bu noktaya nazaran, maddiyatta mahareti olanın mâneviyatta hükmü hüccet olmasına sebep olmadığı gibi, çok defa sözü dahi şâyân-ı istimâ değildir. Evet, bir hasta, tıbbî hendeseye kıyas ederek, tabibe bedelen mühendise

müracaat edip gösterdiği ilâcı istimâl ederse, akrabasına tâziye vermeye davet ve kendisi için kabristan-ı fenanın hastahanesine nakl-i mekân etmek için bir raporu istemek demektir.

Kezâlik, hakâik-i mahza ve mücerredât-ı sırfeden olan mâneviyatta, maddiyûnun hükümlerine müracaat ve fikirleriyle istişare etmek, âdetâ latife-i rabbâniye denilen kalbin sektesini ve cevher-i nurânî olan aklın sekeratını ilân etmek demektir. *Evet, her şeyi maddiyatta arayanların akılları gözlerindedir. Göz ise mâneviyatı göremez.*

Üçüncü Mukaddime

İsrâiliyatın bir tâifesi ve hikmet-i Yunaniye'nin bir kısmı, daire-i İslâmiyet'e duhul etmeleriyle, din süsüyle görünerek, efkârı ihtilâle verdiler. Şöyle ki:

O necip kavm-i Arap, zaman-ı cahiliyette bir ümmet-i ümmiye idi. Vaktâ ki içlerinden hak tecelli edip istidad-ı hissiyatları uyandı da, meydanda yol açan din-i mübîni gördüklerinden, umum rağabât ve meyilleri, yalnız dinin mârifetine inhisar eylediler. Fakat kâinata olan nazarları teşrihat-ı hikemiye nazarıyla değil, belki istidrâden, yalnız istidlâl için idi. Onların o hassas zevk-i tabîilerine ilham eden, yalnız onların fitratlarına münasip olan geniş ve ulvî muhitleri ve safî ve müstaid olan fitrat-ı asliyeleri tâlim ve terbiye eden yalnız Kur'ân idi.

Bundan sonra kavm-i Arap, sair akvamı bel' ettiği gibi, milel-i sairenin mâlûmatları dahi Müslüman olmaya başladığından, muharrefe olan İsrâiliyat ise, Vehb, Kâ'b gibi ulemâ-yı ehl-i kitabın İslâmiyet'lerinin cihetiyle Arapların hazâin-i hayâlâtına bir mecrâ ve menfez bularak o efkâr-ı safiyeye karıştılar. Hem sonra da ihtiram dahi gördüler. Zira ulemâ-yı ehl-i kitaptan İslâmiyet'e gelenler, İslâmiyet şerefiyle gayet celâlet ve tekemmül ettiklerinden, malûmât-ı müzahrefe-i sabıkaları makbule ve müselleme gibi oldular, reddedilmedi. Çünkü İslâmiyet'in usûlüne musâdim olmadığından, hikâyât gibi rivayet olunurken, ehemmiyetsizliği için tenkitsiz dinlenirlerdi. Fakat hayfâ! Sonra hak olarak kabul edildiler, çok şübeh ve şükûkâta sebebiyet verdiler.

Hem de, vaktâ ki şu İsrâiliyat, kitap ve sünnetin bazı îmâatlarına merci ve bazı mefâhimlerine bir münasebetle me'haz olabilirlerdi fakat âyât ve hadisin mânâları değil.

Belki, faraza doğru olsalardı, mâsadak ve efradından olmaları mümkün olduğundan, sû-i ihtiyarlarıyla başka bir me'hazı bulmayan veya atf-ı nazar etmeyen zâhir-perestler, bazı âyât ve ehâdisi o hikâyat-ı İsrailiyeye tatbik ederek tefsir eylediler. Hâlbuki, Kur'ân'ı tefsir edecek, yine Kur'ân ve hadis-i sahihtir. Yoksa, ahkâmı mensuh olduğu gibi, kasası dahi muharrefe olan İncil ve Tevrat değildir.

Evet, mâsadak ile mânâ ayırdırlar. Hâlbuki, mâsadak olmaya mümkün olan şey, mânâ yerine ikame olundu. Çok da imkânât vukuata karıştırıldı.

Hem de, vaktâ hikmet-i Yunaniyeyi Müslüman etmek için Me'mun'un asrında tercüme olundu. Fakat pek çok esâtîr ve hurâfâtın menbaından çıkan o hikmet, bir derece müteaffine olduğundan, safiye olan efkâr-ı Arab'ın içlerine tedâhül ettiğinden, bir derece efkârları karıştırdığı gibi, tahkikten taklide bir yol açtı.

Hem de âb-ı hayat olan İslâmiyet'ten karîha-yı fitriyeleriyle istinbat etmeye kabil iken, o hikmetin telemmüzüne tenezzül ettiler.

Evet, nasıl ki ihtilât-ı Âcâm ile kelâm-ı Mudarî'nin melekesi fesada yüz tutmakla muhakkikîn-i ulemâ o melekeyi muhafaza etmek için ulûm-u Arabiye'nin kavâidini tedvin ettiler. Öyle de, şu hikmet ve İsrailiyat dahi, daire-i İslâmiyet'e duhulleriyle beraber, bazı nakkâd-ı muhakkikîn-i İslâm temyiz ve tasfiyelerine teşebbüs ettiler. Fakat hayfâ! Tamamıyla muvaffak olamadılar.

İş bu kadar da kalmadı. Çünkü tefsir-i Kur'ân'a sarf-ı himmet edildiği vakit, bazı ehl-i zâhir, Kur'ân'ın nakliyâtını bazı İsrailiyat'a tatbik ve bir kısım akliyatını dahi hikmet-i mezbureye tevfiik ettiler. Çünkü gördüler ki, Kur'ân mâkul ve menkule müştemildir. Hadis de öyle... Sonra kitap ve sünnetin bazı nakliyât-ı sâdıkalılarıyla ve bazı muharref İsrailiyat'ın ortasında bir mutabakat ve münasebet istinbat ettiler. Hem de hakikî olan akliyatlarıyla mevhum ve mümevveh olan şu hikmet arasında bir müşabehet ve muvafakat tevehhüm eylediklerinden, şu mutabakat ve müşabeheti kitap ve sünnetin mânâlarına tefsir ve maksatlarına beyan zannedip hükmeylediler.

Kellâ, sümme kellâ! Zira Kitab-ı Mu'cizü'l-Beyan'ın misdaki, i'câzıdır. Müfessiri eczasıdır. Mânâsı içindedir. Sade fi de "dür"dür, "meder" değildir. Faraza, bu mutabakatı izhar etmekten maksat, o şahid-i sâdıkın teziyesi için olsa da, yine abestir. Zira Kur'ân-ı Mübîn, ona mekâlîd-i inkıyadı teslim eden öyle akıl ve naklin teziyelerinden pek yüksek ve ganîdir. Çünkü o, onları teziye etmezse, şehadetleri mesmû olamaz. Evet, Süreyya'yı serâda değil,

semada aramak gerektir. Kur'ân'ın maânîsini de esdâfında ara! Yoksa, kar-makarışık olan senin cebinden arama; zira bulamıyorsun. Bulsan da, sikke-i belâgat olmadığından, Kur'ân kabul etmez.

Zira mukarrerdir: Asıl mânâ odur ki, elfaz onu sîmahta boşalttığı gibi, zihne nüfuz ederek vicdan dahi teşerrüb etmekle, ezâhîr-i efkârî feyziyâb eden şeydir. Yoksa, başka şeyin kesret-i tevaggulünden senin hayaline tedâhül eden bazı ihtimalât, veyahut hikmetin ebâtîlinden ve hikâyâtın esâtîrin-den sirket edip cepte doldurarak sonra âyât ve ehâdisin telâfifinde gizletmek, çıkartmak, elde tutmak, çağırarak ki: “Budur mânâ, geliniz, alınız.” dediğin vakit alacağın cevap şudur: “Yahu! İşte senin mânân siliktir. Sikkesi taklittir; nakkâd-ı hakikat reddeder. Sultan-ı i'câz dahi onu darb edeni tard eder. Sen âyet ve hadisin nizamlarına taarruz ettiğinden, âyet şikâyet edip hâkim-i belâgat senin hülyanı senin hayalinde hapsedecektir. Ve müşteri-i hakikat dahi senin bu metânı almayacaktır. Zira diyecek: Âyetin mânâsı “dür”dür. Bu ise “meder”dir. Hadisin mefhumu “mühec”, bu “hemec”dir.”

Tenvir için bir darb-ı mesel:

Kürtlerin emsâl-i edebiyesindedir: Bir adamın ismi Alo imiş. Bal hırsız-lıyordu. Ona denildi: “Hırsızlığın tebeyyün edecektir.” O da aldatmak için bir boş petekte yabancı arıları doldurup balı başka yerden hırsızlar, küvarda saklıyor idi. Biri sual etseydi, derdi: “Bu, bal mühendisi olan arılarımın sanatıdır.” Sonra da arılarıyla konuştuğu vakit, müşterek bir lisan ile **فُظُّ فُظُّ** **رُؤَهُ هِنَكْمِينَ رُؤِمِنَ** (Vız vız.. jive hingivîn jimin) derdi. Yani, “Tanin sizden, bal benden...”

Ey teşehhî ve hevesle tevil edici efendi! Bu teşbih ile teselli etme. Zira bu teşbih, temsildir. Senin mânân bal değil, zehirdir. O elfaz arılar değil, belki kalb ve vicdana ervah-ı hakâiki vahyeden o kitab-ı kâmilin kelimâtı, melâike gibidirler. *Hadis, maden-i hayat ve mülhim-i hakikattir.*

Elhâsıl: *İfrat gibi tefrit de muzırdır, belki daha ziyade. Fakat ifrat, tefrite sebep olduğundan, daha kabahatlidir.*

Evet, ifratla müsamahanın kapısı açıldı. Çürük şeyler o hakâik-i âliyeye karıştığından, ehl-i tefritle insafsız olan ehl-i tenkit, gayet haksızlık olarak, şu çürük şeylerin yüzer misline olan hakâik-i âliye içinde gördüklerinden ürktüler, nefret ettiler. Hâşâ, lekedar ve kıymetsiz zannettiler. Acaba defineye hariç-ten girmiş bir silik para bulunsa veyahut bir bostanda başka yerden düşmüş

olan çürük ve acı bir elma görünse, hak ve insaf mıdır ki, umum defineyi kalp ve umum elmaları acı zannedip vazgeçmekle lekedar edilsin?

Hâtîme

Bu mukaddimeden maksadım: *Efkâr-ı umumiye bir tefsir-i Kur'ân istiyor. Evet, her zamanın bir hükmü var. Zaman dahi bir müfessirdir. Ahvâl ve vukuat ise, bir keşşâftır. Efkâr-ı âmmeye hocalık edecek, yine efkâr-ı âmme-i ilmiyedir. Bu sırra binaen ve istinaden isterim ki:*

Müfessir-i azîm olan zamanın taht-ı riyâsetinde, her biri bir fende mütehasıs, muhakkikîn-i ulemâdan müntehap bir meclis-i meb'usan-ı ilmiye teşkiliyle, meşveretle bir tefsiri telif etmekle sair tefâsirdeki münkasım olan mehâsin ve kemâlâtı mühezzebe ve müzehhebe olarak cem etmelidirler. Evet, meşrûtiyettir; her şeyde meşveret hükümfermâdır. Efkâr-ı umumiye dahi dîdebândır. İcmâ-ı ümmetin hücciyeti buna hüccettir.

Dördüncü Mukaddime

Şöhret, insanın malı olmayanı da insana mal eder. Şöyle ki:

Beşerin seciyelerindendir; garip veya kıymettar bir şeyi asilzâde göstermek için, o kıymettar şeylerin cinsiyle müstehir olan zata nisbet ve isnad etmektir. Yani, sözleri revaç bulmak ve tekzip olunmamak veyahut başka ağraz için, zalimâne ve istibdaddkârâne, bir milletin netaic-i efkârını veya mehasin-i etvârını bir şahısta görüp ondan bilirler. Hâlbuki, o adamın şanındandır, o hediye-i müstebidaneyi reddede...

Zira güzel bir sıfat veya ulvî bir sanatla meşhur olan bir adam, hüsn-ü sûrünün mâverâsını görmek şanından olan nazar-ı sanat-perverânesine haksız olarak ona isnad olunan emir arz edilip gösterilirse, “Senin dest-i hattındır.” denilirse; o emir, sanatın tenasüp ve muvâzenesinden nâşi olan güzelliğini ihlâl ettiği için, reddedip îraz ve teberri edecek. “Hâşâ ve kellâ!” diyecektir. Bu seciyeyle bina ile meşhur kaideye –“Bir şey sâbit olsa, levâzımıyla sâbit olur.”¹– istinaden insanlar o şahs-ı meşhurda tahayyülâtlarına bir nizam verdirmek için muztardır ki: Çok kuvvet ve azamet ve zekâ gibi levazım-ı hârikulâdeyi isnad etsinler, tâ o şahsın cümle mensubatına merciiyeti mümkün olabilsin. O hâlde, o adam bir ucûbe olarak zihinlerinde teecessüm eder.

¹ Bkz.: el-Bâbertî, *el-Înâye ft şerhi'l-Hidâye* 5/495; İbnü'l-Hümâm, *Şerhu Fethu'l-kadir* 4/366.

Eğer istersen hayâlât-ı acemâne içinde perverde olan Rüstem-i Zâl'in tim-sâl-i mânevîsine bak, gör, ne ucûbedir! Zira, şecaatle müştehir olduğundan ve hiç İranîler tazyikatından kurtulamayan istibdad sırrıyla ve şöhet kuvvetiyle İranîlerin mefâhîrini gasp ve gârât ederek büyülttü. Hayallerde büyüyüp şişti. Yalan, yalana mukaddime olduğu için, şu harikulâde şecaat, harikulâde bir ömür ve dehşetli bir kamet ve onların levâzım ve tevâbileri olan çok emirleri toplayıp, içinde o hayal-i hâil nara vurarak “Ben, nev'un münhasrûn fi's-şahs'im.” der. Gulyabânî gibi hurâfâtı arkasına takarak dillerin destanlarında dönüyor. Emsâline dahi meydan açar.

Ey hakikati çıplak görmek isteyen zat! Bu mukaddimeye dikkat et; zira hurâfâtın kapısı bu yerden açılır. Ve bab-ı tahkik dahi bununla sed olur. Hem de kıssadan hisse ve meylü't-terakki ile mütekaddimînin esasları üzerine bina ve seleflerin mevrusâtında tasarruf ve ziyadeye cesaret bu şûristanda mahv olur.

Eğer istersen, meşhur Molla Nasreddin Efendi'ye de: “Bu garip sözler umumen senin midir?” Elbette sana diyecektir: “Şu sözler ciltleri dolduruyor. Epeyce ömür ister. Zira bütün sözlerim nevadirden değildir. Ben hocayım. Onların zekâtını da bana verseler razıyım ve kâfidir. Fazlasını istemem. Zira zarâfetimi tabîlikten çıkarıp tasannûya kalbeder.”

Yahu, bu kökten, hurâfât ve mevzuat biter ve tenebbüt eder ve doğru şeyin kuvvetini bitirir!

Hâtime

İhsan-ı ilâhîden fazla ihsan, ihsan değildir. Bir dâne-i hakikat bir harman hayâlâta müreccahtır. İhsan-ı ilâhî ile tavsifte kanaat etmek farzdır. Cemiyete dahil olan, cemiyetin nizamını ihlâl etmemek gerektir. Bir şeyin şerefi neslinde değildir, zatındadır. Bir şeyin aslını gösteren semeresidir. Birinin malına başka mal –velev kıymetli de olsa– karışırsa, malını kıymetsiz ettiği gibi, haczetmesine dahi sebep olur. Şimdi bu noktalara istinaden derim ki:

Tergîb veya terhib için avâm-perestâne terviç ve teşvikle bazı ehâdis-i mevzuayı İbni Abbas gibi zatlara isnad etmek, büyük bir cehalettir. Evet, hak müstağnîdir. Hakikat ise, zengindir. Tenvir-i kulûba ziyaları kâfidir. Müfessir-i Kur'ân olan ehâdis-i sahiha bize kifayet eder. Ve mantığın mizanıyla tartılmış olan tevârih-i sahihaya kanaat ederiz.

Beşinci Mukaddime

Mecaz, ilmin elinden cehlin eline düşse, hakikate inkılâp eder, hurâfâta kapı açar. Şöyle ki:

Mecâzât ve teşbihât, ne vakit cehlin yesâr-ı muzlimanesi, ilmin yemin-i nurânîsinden kaçırıp gasp etse veyahut mecaz ile teşbih bir uzun ömür sürseler, hakikate inkılâp ederek, taravet ve zülâlinden boş olup, şarap iken serap; ve nazenîn ve hasnâ iken acûze-i şemtâ ve kocakarı olur.

Evet, mecaz şeffafiyetle şule-i hakikat ondan telemmû eder. Fakat hakikate inkılâbıyla kesif olup, hakikat-i asliyeyi münkesif eder. Lâkin, bu tahavül bir kanun-u fitrîdir.

Buna şahit istersen lugatin teceddüd ve tağyiratın ve iştirak ve terâdüfün sırlarına müracaat et. İyi kulak versen, işiteceksin ki:

Selefin zevklerine giden çok kelimâtı veya hikâyâtı veya hayâlâtı veya maânî, ihtiyar ve ziynetsiz olduklarından halefin heves-i şebâbânelerine tavafuk etmediklerinden, meyl-i teceddüde ve fikr-i icada ve cür'et-i tağyire sebep olmuşlardır. Bu kaide, lugatte gibi, hayâlât ve maânî ve hikâyatta dahi cereyan eder. Öyleyse, her şeye zâhire göre hükmetmemek gerektir. *Muhakkikin şe'ni, gavas olmak, zamanın tesiratından tecerrüt etmek, mâzinin âmâkına girmek, mantığın terazisiyle tartmak, her şeyin menbaini bulmaktır.*

Bu hakikate beni muttali eden. Bir vakit sabâvetimde ay tutuldu. Vâlidemden sual ettim. Dedi ki: “Yılan ayı yutmuş.” Dedim: “Neden daha görüyor?” dedi ki: “Âsmanın yılanı nim-şeffaftır.”

İşte, bak: Nasıl teşbih hakikat olup haylûletiyile hakikat-i hali münhasif etmiştir. Zira mâil-i kamer, mintakatü'l-büruc ile re's ve zenebde tekâtü' ettiklerinden, o iki daire-i mevhumeden iki kavsi, yılanın müradifi olan tinnîn ile -ehl-i hey'et bir teşbihe binaen- tesmiye eylediler. Zaten ay, re's veya zenebe ve güneş dahi ötekisine gelirse, arzın haylûletiyile inhisaf vuku bulur...

Ey benim şu müşevveş sözlerimden usanmayan zat! Bu mukaddimeye dahi dikkat et. Bir hurdebîn ile bak. Zira, bu asıl üzerine pek çok hurafât ve hilâfât tevellüd ederler. Mantığı ve belâgatı rehber etmek gerektir.

Hâtîme

Mânâ-yı hakikînin bir sikkesi olmak gerektir. O sikkeyi teşhis eden, makâsıd-ı şeriatın muvâzenesinden hâsıl olan hüsn-ü mücerredir. Mecazın cevazı ise, belâgatın şerâîti tahtında olmak gerektir. Yoksa, mecazı hakikat ve hakikatî mecaz suretiyle görmek, göstermek, cehlin istibdadına kuvvet vermektir.

Evet, her şeyi zâhire hamlettire ettire, nihayet zâhiriyyûn meslek-i müteassifesini tevlid etmek şânında olan meylü't-tefrit ne derece muzır ise, öyle de, her şeye mecaz nazarıyla baktıra baktıra, nihayette batıniyyûnun mezhâb-i bâtilasını intaç etmek şânında olan hubb-u ifrat dahi çok derece daha muzırdır.

Hadd-i evsati gösterecek, ifrat ve tefriti kıracak yalnız *felsefe-i şeriatla belâgat ve mantıkla hikmettir*. Evet, hikmet derim, çünkü hayr-ı kesirdir. Şerri vardır, fakat cüz'îdir. Usûl-ü müsellemedendir ki: Şerr-i cüz'î için hayr-ı kesiri tazammun eden emri terk etmek, şerr-i kesiri işlemek demektir. Ehvenü's-şerri ihtiyar elzemdir.

Evet, eski hikmetin hayrı az, hurâfâtı çok, ezhan istidatsız, efkâr taklit ile mukayyed, cehil avâmda hükümfermâ olduklarından, Selef bir derece hikmetten nehyettiler. Fakat şimdiki hikmet ona nisbeten maddî cihetinde hayrı çok, yalanı az; efkâr dahi hür, mârifet hükümfermadır. Zaten her zamanın bir hükmü olmak gerektir.

Altıncı Mukaddime

Mesela, tefsirde mezkûr olan her bir emir, tefsirden olmak lâzım gelmez. İlim ilme kuvvet verir. Tahakküm etmemek şarttır. Şöyle:

Müsellemandır ki: Hendese gibi bir sanatta mahir olan zât, tıp gibi başka sanatta âmî ve tufeylî ve dahîl olabilir

Ve kavâid-i usûliyedendir ki: Fakih olmayan, velev ki usûlü'l-fıkıhta müçtehid olsa, icmâ-i fukahada muteber değildir. Zira o, onlara nisbeten âmîdir.

Hem de hakâik-i tarihiyedendir ki: *Bir şahıs çok fenlerde meleke sahibi ve mütehassis olamaz. Ancak ferid bir adam, dört veya beş fenlerde mütehassis olabilir. Umuma el atmak, umumu terk etmek demektir.* Bir fende meleke, o fennin suret-i hakikiyesidir. Onunla temessül

etmek gerektir. Zira bir fende mütehasıs ve mâlûmat-ı sairesini mütem-mime ve medet verici etmezse, mâlûmat-ı perişanından bir suret-i acıbe temessül edecektir.

Tenvir için bir latife-i faraziyedir:

Nasıl ki, başka âlemden bu küreye gelen tasvirici bir nakkaş farz olunsa: Hâlbuki, ne insanı ve ne insanın gayrısı, tam suretini görmemiş; belki her birisinden bazı âzasını görmekle insanın tasviri veyahut gördüğü eşyanın umumundan bir sureti tasvir etmek isterse; meselâ, insandan gördüğü bir el, bir ayak, bir göz, bir kulak, yarı yüz ve burun ve amâme gibi şeylerin terki-biyle bir insanın timsâli; yahut nazarına tesadüf eden atın kuyruğu, devenin boynunu, insanın yüzünü, arslanın başı bir hayvanın sureti yapsa; nasıl ki imtizaçsızlıkla kabil-i hayat olmadığı için şeriat-ı hayat böyle ucûbelere müsait değildir diyecekler ve nakkaşı müttehem edecekler... Şimdi bu kaide, fenlerde aynen cereyan eder.

Çaresi odur ki: Bir fenni esas tutup sair mâlûmatını avzen ve zenav gibi yapmaktır.

Hem de âdât-ı müstemirredendir ki, kitab-ı vahidde ulûm-u kesîre tezahüm eder. Zira ulûm birbirini intaç ve birbirinin elini tutmakla teânuk ve tecavüb ettiklerinden, o derecede iştibak hâsıl olur ki, bir fende telif olunan bir kitapta, o fennin mesâili, o kitabın muhteviyatına nisbeti, ancak zekâtı çıkabilir. Bu sırdan gaflet iledir ki, bir şeriat veya bir tefsir kitabında istidraden derc olunmuş bir meseleyi gören bir zâhir-perest veya muğâlatacı bir adam der ki: “Şeriat ve tefsir böyle der.” Eğer dost olsa diyecek: “Bunu kabul etmeyen Müslüman değildir.” Şayet düşman olsa, o bahaneyle der: “Şeriat veya tefsir -hâşâ!- yanlış.”

Ey ifrat ve tefrit sahipleri! Tefsir ve şeriat başkadır; tefsir ve şeriatte telif olunan kitap yine başkadır. Zira kitap daha geniştir. O dükkânda cevherden başka kıymetsiz şeyler dahi bulunur. Eğer bunu fehmedebildin; hayse beyse-den kurtulacaksın.

Dikkat et: Nasıl ki bir evin levâzım-ı mütenevviyası yalnız bir sanatkârdan alınmaz. Belki her bir hâcette, o sanatta mütehasıs olana müracaat olmak gerektir. Öyle de, saadet-saray-ı kemâlâtta, o kanuna tatbik-i hareket etmek gerektir. Acaba görülmüyor mu ki, birinin saati kırılrsa, terziye “Saatimi dik.” dese, “Yuha!” dan başka cevap var mıdır?

İşaret

Bu mukaddimenin üssü'l-esası budur ki: Sâni-i Zülcelâl'in hilkat-i âlemde cârî ve taksimü'l-a'mâl kaidesinden akan kanun-u tekemmül ve terakkîde mündemiç olan rıza ve işaretinin imtisâli farz iken, itaat tamam edilmemiştir. Şöyle:

Kaide-i taksimü'l-a'mâli muktazi olan hikmet-i ilâhiyenin dest-i inâyetiyile beşerin mahiyetinde ekmiş olduğu istidâdât ve müyûlâtla şeriat-ı hilkatın farzû'l-kifayesi hükmünde olan fûnûn ve sanayiinin edasına bir emr-i mânevî vermişken, sû-i istimâlimizle o istidattan tevellüd eden meyle kuvvet ve medet verici olan şevki, bu hırs-ı kâzip ve şu re's-i riyâ olan meylü't-tefevvuk ile zayi edip söndürdük. Elbette, isyan eden, cehenneme müstehak olur. Biz de, bu hilkat denilen şeriat-ı fitriyenin evâmirine imtisâl edemediğimizden, cehennem-i cehl ile muazzeb olduk. Bu azaptan bizi kurtaracak, taksimü'l-a'mâl kanunuyla amel etmektir. Zira, seleflerimiz taksimü'l-a'mâlin ameliyle cinân-ı ulûma dahil olmuşlardır.

Hâtîme

Bir gayr-i müslim, yalnız mescide girmekle Müslüman olmasına kâfi olmadığı gibi, tefsirin veya şeriatın kitaplarına, hikmet veya coğrafya veya tarih gibi bir fennin meselesi girmesiyle, tefsir veya şeriat olamaz. *Hem de bir müfessir veya fakih, mütehasıs olmak şartıyla, hükmü yalnız nefsi şeriat ve tefsirde hüccettir.* Yoksa, tufeylî olarak izinsiz tefsir, şeriat kitaplarına girmiş emirlerde hüccet değildir. Zira onlarda tufeylî olabilir. Nâkile itab yoktur. Evet, bir fende sözü hüccet olanın sair fenlerde nakil veya dâvâ cihetiyle hükmünü hüccet tutmak, taksimü'l-mehâsin ve tefrikü'l-mesai olan kanun-u ilâhîsine vech-i rıza göstermemek demektir.

Hem de mantıkça müsellemdir ki: Hüküm, mevzu ile mahmulün yalnız vech-i mâ ile tasavvurlarını iktiza eder. Ve onların teşrihat-ı sairesi ise, o fenden değildir. Başka fennin mesâilinden olmak gerektir.

Hem de mukarrerdir ki: Âmm, hâssa delâlât-ı selâsenin hiçbirisiyle delâlet etmez. Meselâ, Tefsir-i Beyzâvî'de ¹ **بَيْنَ الصَّدَقَاتِ** olan âyetinde Ermeniyeye ve Azerbaycan Dağlarınının mabeyninde olan teviline nazar-ı kat'î ile bakmak, en

¹ "İki dağın arası." (Kehf sûresi, 18/96)

büyük mantıksızlıktır. Zira esasen nakildir. Hem de, tayini Kur'ân'ın medlûlü değildir; tefsirden sayılmaz. Zira o tevil, âyetin bir kaydının başka fenne istinaden bir teşrihidir. Binaenaleyh, o müfessir-i celîlin tefsirdeki meleke-i râsihasına böyle zayıf noktaları bahane tutmak, şüpheleri îras etmek, insafsızlıktır. İşte, asıl hakâik-i tefsir ve şeriat meydandadır; yıldızlar gibi parlıyor. O hakâikteki vuzuh ve kuvvettir, benim gibi bir âcize cesaret veriyor. Ben de dâvâ ederim:

Tefsirin ve şeriatın ne kadar hakâik-i esasiyesi varsa, birer birer nazar-ı tetkike getirilse görülür ki; hakikatten çıkıp, hikmetle tartılıp, hak olarak hakka munsarıftır. Ne kadar şüpheli noktalar varsa, umumen cerbezeli zihinlerden çıkıp sonra da onlara karışmış. Kimin asl-ı hakikatlerine bir şüphesi varsa, işte meydan, kendini izhar etsin!

Yedinci Mukaddime

Mübalâğa ihtilâlcidir. Şöyle ki:

Beşerin seciyelerindendir; telezzüz ettiği şeyde meylü't-tezeyyüd ve vasfettiği şeyde meylü'l-mücâzefe ve hikâye ettiği şeyde meylü'l-mübalâğa ile, hayali hakikate karıştırmaktır. Bu seciye-i seyiyeye ile iyilik etmek, fenalık etmek demektir. Bilmediği hâlde, tezyidinden noksan, ıslahından fesat, medhinden zemm, tahsininden kubh tevellüd eder. Zira muvâzenet ve tenasüpten nâşi olan hüsnü, ¹ مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُ¹ ihlâl eder. Nasıl ki, bir ilâcı istihsan edip izdiyad etmek, devayı dâe inkılâp etmektir. Öyle de, hiçbir vakit hak ona muhtaç olmayan mübalâğalı tergîb ve terhib ile, gıybeti katle müsavi; veya ayakta bevletmek, zina derecesinde göstermek; veya bir dirhemi tasadduk etmek, hacca mukabil tutmak gibi muvâzenesiz sözler, katil ve zinayı tahfif ve haccın kıymetini tenzil ediyorlar.

Bu sırra binaen, vâiz hem hakîm, hem muhakemeli olmalıdır. Evet, muvâzenesiz vâizler, çok hakâik-i neyyire-i diniyenin husufuna sebep olmuşlardır. Meselâ, inşikak-ı kamer olan mu'cize-i mütevâtire-i bâhireyi,² meylü'l-mücâzefe ile, "arza nüzûl ile Peygamber'in cebine girip çıkmış." olan ilâve, o güneş-misal mu'cizeyi Süha yıldızı gibi, mahfî ve kamer-misal olan burhan-ı nübüvveti münhasif ettiği gibi münkirlerinin bahanelerine kapılar açtı.

¹ Durumun farkında, idrakinde olmaksızın...

² Buhârî, menâkıb 27, menâkıbü'l-ensâr 36, tefsiru sûre (54) 1; Müslim, münâfikîn 43-45.

Hâsıl-ı kelâm: Her muhibb-i dine ve âşık-ı hakikate lâzımdır: *Her şeyin kıymetine kanaat etmek ve mücâzefe ve tecavüz etmemektir. Zira, mücâzefe, kudrete iftiradır. Ve "Daire-i imkânda daha ahsen yoktur."*¹ olan sözü İmam Gazalî'ye dediren, hilkatteki kemâl ve hüsne adem-i kanaattir ve istihfaf demektir.

Ey muhatap efendi! Bazen burhanın hizmetini temsil de görüyor. Öyleyse, bak: Nasıl elmas, altın, gümüş, rasas, hadîd, ilâ âhir.. her birinin birer kıymet ve hâsiyet-i mahsusası vardır ve mütehaliftir. Öyle de, dinin makâsıdı, kıymet ve edillece mütefâvittir. Birinin yeri hayal olsa, ötekinin vicdandır. Beriki, sırrın sırrındadır. Evet, ticarete bir fels veya on para yerinde bir elmas veya bir altını verse, nasıl sefahetine hüküm ve tasarruftan haczolunur. Aks-i kazıyye ile olsa, pek yerinde "Yuha!" işitecek. Ve tüccar olmaya bedel, hayyal bir maskara olduğu gibi; kezâlik, hakâik-i diniyeyi temyiz etmeyen.. ve her birisine müstehak olduğu hak ve itibarı vermeyen.. ve her hükümde şeriatın sikkesini tanımayan.. hatta o fabrika-yı muazzamadaki eczalar, her biri mihverî üzerinde hareketine sekte veren gayr-i mümeyyizler, her biri bir acemî adama benzer ki, gayet muntazam ve cesîm bir makine içinde küçük ve latîf bir çarkı görüyor ki, hareket ve vaziyette büyük çarklara nazar-ı sathîsınca münasip görünmediğinden, makine fenninde behresizliğiyle beraber, gurur-u nefis, nazar-ı sathîsini iğfal ile aldatarak, ıslah niyetiyle vaz-ı muntazamadan tağyire teşebbüs edip, bilmediği hâlde fabrikayı herc ü merc eder, başını yer.

Elhâsıl: Şeriatın her bir hükmünde Şâri'in bir sikke-i itibarı vardır. O sikkeyi okumak lâzımdır. Sikkenin kıymetinden başka, o hüküm her şeyden müstağnidir. Hem de lafız-perdâzâne ve mübalâğa-cûyâne ve ifrat-perverânelerin tezyin ve tasarruflarından bin derece müstağnidir. Dikkat olunsun ki, böyle mücâzifler, nasihat ettikleri vakitte nazar-ı hakikatte ne derece çirkin oluyorlar!

Ezcümle: Bunlardan birisi bir mecma-ı azîmde müskirattan tenfir yolunda zecr-i şer'î ile kanaat etmeden öyle bir şey demiş ki, yazmasından ben hicap ettim; yazdıktan sonra çizdim. Ey herif! Bu sözlerinde şeriata adavet ediyorsun. Faraza sadîk olsan, sadîk-ı ahmak olursun. Adüvvü'd-dinden daha muzırsın.

¹ Bkz.: el-Gazâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn* 4/258; İbni Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye* 1/53, 4/154, 6/392, 7/82, 8/221.

Hâtîme

Ey hariçten ve uzaktan İslâmiyet’i tenkit etmeye çalışan insafsızlar! Aldanmayın. Muhakeme edin. Nazar-ı sathî ile iktifa etmeyiniz... Zira şu sizin bahnelerinize sebep olanlar, lisân-ı şeriatla ulemâu’s-sû ile müsemmâdırlar. Onların muvâzenesizlik, zâhir-perestliklerinden neşet eden hicabın mâverâsına bakınız. Göreceksiniz ki, her bir hakikat-i İslâmiye, necm-i münîr gibi burhan-ı neyyirdir. Nakş-ı ezel ve ebed, üzerinde görünüyor.

Evet, kelâm-ı ezelîden gelen, ebede gidecektir. Fakat esefa! Hubb-u nefis ve taraftar-ı nefis ve acz ve enaniyetten neşet eden teberrî-i nefisle kendi kabahatini başkasına atıyor. Şöyle yanlışa muhtemel olan sözünü veya hataya kabil olan fiilini, bir büyük zata veyahut muteber bir kitaba, hatta bazen dine, çok defa hadise, en nihayet kadere isnad etmekle, kendini teberrî etmek istiyor. Hâşâ, sümme hâşâ! Nurdan zulmet gelmez. Kendi aynasında görülen yıldızları setretse de, semadaki yıldızları setredemez. Fakat kendi göremez.

Ey müteriz ağa! Ağlamak isteyen çocuk gibi veya intikam isteyen kînedar düşman gibi bahane-mahane aramakla hilâf-ı şeriatla vücuda gelen ahvâli ve sû-i tefehhümden neşet eden şübehâtı senet tutmak, İslâmiyet’e leke getirmek, pek büyük insafsızlıktır. Zira, bir Müslimin her bir sıfatı İslâmiyet’ten neşet etmek lâzım gelmez.

Şekizinci Mukaddime

(Temhid)

Şu gelen uzun mukaddimededen usanma. Zira nihayeti, nihayet derecede mühimdir. Hem de şu gelen mukaddime her kemâlî mahveden ye’si öldürür. Ve her bir saadetin mayası olan ümidi hayatlandırır. Ve mâzi başkalara ve istikbal bize olacağına beşaret verir. Taksime razıyız.

İşte mevzuu, ebnâ-yı mâzi ile ebnâ-yı müstakbeli muvâzene etmektir. Hem de mekâtib-i âliyyede *elif* ve *bâ* okunmuyor. Mahiyet-i ilim bir dahi olsa, suret-i tedrisi başkadır. Evet, mâzi denilen mekteb-i hissiyatla, istikbal denilen medrese-i efkâr bir tarzda değildir.

Evvelâ: “Ebnâ-yı mâzi”den muradım, İslâmların gayrisından onuncu asırdan evvel olan kurûn-u vusta ve ûlâdır. Amma millet-i İslâm, üç yüz seneye kadar mümtaz ve serfiraz ve beş yüz seneye kadar filcümle mazhar-ı kemâldir. Beşinci asırdan on ikinci asra kadar ben “mâzi” ile tabir ederim, ondan sonra “müstakbel” derim.

Bundan sonra, mâlumdur ki, insanda müdebbir-i galip, ya akıl veya bäsardır. Tâbir-i diğerle, ya efkâr veya hissiyattır. Veyahut ya hakır veya kuvvettir. Veyahut ya hikmet veya hükûmettir. Veyahut ya müyûlât-ı kalbiyedir veya temayûlât-ı akliyedir. Veyahut ya hevâ veya hüdâdir. Buna binaen görüyoruz ki: Ebnâ-yı mâzinin bir derece sâfi olan ahlâk ve halis olan hissiyatları galebe çalarak gayr-i münevver olan efkârlarını istihdam ederek şahsiyat ve ihtilâfât meydanı aldı. Fakat ebnâ-yı müstakbelin bir derece münevver olan efkârları, heves ve şehvetle muzlim olan hissiyatlarına galebe ederek emrine musahhar eylediğinden, hukuk-u umumiyenin hükümferma olacağı muhakkak oldu. İnsaniyet bir derece tecellî etti. Beşaret veriyor ki: Asıl insanıyet-i kübrâ olan İslâmiyet, sema-yı müstakbelde ve Asya'nın cinanı üzerinde bulutsuz güneş gibi pertev-efşan olacaktır.

Vaktâ ki mâzi derelerinde hükümferma olan garaz ve husûmet ve meylü't-tefevvuku tevlid eden hissiyat ve müyûlât ve kuvvet idi. O zamanın ehlini irşad için iknaiât-ı hitabiye kâfi idi. Zira hissiyatı okşayan ve müyûlâta tesir ettiren, müddeâyı müzeyyene ve şâşaalandırmak veyahut hâile veya kuvve-i belâgatla hayale me'nus kılmak, burhanın yerini tutardı. Fakat bizi onlara kıyas etmek, hareket-i ric'îye ile o zamanın köşelerine sokmak demektir. Her bir zamanın bir hükmü var. Biz delil isteriz; tasvir-i müddeâ ile aldanmayız.

Vakta ki, hâl sahrasında istikbal dağlarına daima yağmur veren hakâik-i hikmetin maden-i tebahhurâtı efkâr ve akıl ve hak ve hikmet olduklarından ve yeni tevellüde başlayan meyl-i taharrî-i hakikat ve aşk-ı hak ve menfaat-i umumiyeiy menfaat-i şahsiyeye tercih ve meyl-i insanıyetkârâneiy intaç eyleyen berâhin-i kâtiadan başka isbat-ı müddeâ bir şeyle olmaz... Biz ehl-i haliz, namzed-i istikbaliz. Tasvir ve tezyin-i müddeâ, zihnimizi işbâ etmiyor. Burhan isteriz.

Biraz da iki sultan hükmünde olan mâzi ve istikbalin hasenat ve seyyiatlarını zikredelim.

Mâzi ülkesinde ekseriyetle hükümfermâ kuvvet ve hevâ ve tabiat ve müyûlât ve hissiyat olduğundan; seyyiatından biri, her bir emirde –velev filcümle olsun– istibdad ve tahakküm var idi.

Hem de meslek-i gayra husûmete, kendi mesleğine iltizam ve muhabbetten daha ziyade ihtimam olunur idi.

Hem de bir şahsa husûmetin, başkasının muhabbeti suretinde tezahürü idi.

Hem de keşf-i hakikate mâni olan iltizam ve taassup ve taraftarlığın müdahaleleri idi.

Hâsıl-ı kelâm: Müyûlât muhtelife olduklarından, taraftarlık hissi, her şeye parmak vurmakla ihtilâfâtla ihtilâl çıkarıldığından, hakikat ise kaçıp gizlenirdi.

Hem de istibdad-ı hissiyatın seyyielerindendir ki: Mesâlik ve mezâhibi ikame edecek, galiben taassup veya tatlil-i gayr veya safсата idi. Hâlbuki üçü de nazar-ı şeriatta mezmum ve uhuvvet-i İslâmiye'ye ve nisbet-i hemcinsiyeye ve teâvün-ü fitriye münafidir. Hatta o derece oluyor, bunlardan biri taassup ve safساتasını terk ederek nâsın icmâ ve tevâtürünü tasdik ettiği gibi, birden mezhep ve mesleğini tebdil etmeye muztar kalıyor. Hâlbuki, taassup yerinde hak; ve safساتa yerinde burhan; ve tatlil-i gayr yerinde tevfiik ve tatbik ve istişare ederse, dünya birleşse, hak olan mezhep ve mesleğini bir parça tebdil edemez.

Nasıl ki, zaman-ı saadette ve selef-i salihîn zamanlarında hüküm-fermâ hak ve burhan ve akıl ve meşveret olduklarından, şükûk ve şübehâtın hükümleri olmazdı.

Kezâlik görüyoruz ki: Fennin himmetiyle, zaman-ı hâlde filcümle, inşaallah istikbalde bitamamihî hükümfermâ, kuvvete bedel hak; ve safساتaya bedel burhan; ve tab'a bedel akıl; ve hevâyaya bedel hüdâ; ve taassuba bedel metanet; ve garaza bedel hamiyet; ve müyûlât-ı nefsanîyeye bedel temayülât-ı ukul; ve hissiyata bedel efkâr olacaktırlar; karn-ı evvel ve sanî ve salisteki gibi ve beşinci karna kadar filcümle olduğu gibi. Beşinci asırdan şimdiye kadar kuvvet hakkı mağlup eylemiş idi.

Saltanat-ı efkârın icrâ-yı hasenesindendir ki: Hakâik-i İslâmiyet'in güneşi, evham ve hayâlât bulutlarından kurtulmuş, her yeri tenvire başlamıştır. Hatta dinsizlik bataklığında taaffün eden adamlar dahi o ziya ile istifadeye başlamıştırlar.

Hem de meşveret-i efkârın mehasinindendir ki: Makâsıd ve mesâlik, burhan-ı kâtî' üzerine teessüs ve her kemâle mümid olan hakk-ı sabitle hakâiki rapteylemesidir. Bunun neticesi: Batıl, hak suretini giymekle efkârı aldatmaz.

Ey ihvan-ı Müslimîn!.. Hal, lisân-ı hâl ile bize beşaret veriyor ki: Sırr-ı ¹ **وَقُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ** boynunu kaldırmış, el ile istikbale işaret edip, yüksek sesle ilân ediyor ki: Dehre ve tabâyi-i beşere, dâmen-i kiyâmete kadar

¹ "Şunu da ilan et: Hak geldi ve bâtil yok olup gitti." (İsrâ sûresi, 17/81)

hâkim olacak, yalnız âlem-i kevnde adalet-i ezeliyenin tecellî ve timsâli olan hakikat-i İslâmiyet'tir ki, asıl insanîyet-i kübrâ denilen şey odur.

İnsanîyet-i suğrâ denilen mehâsin-i medeniyet, onun mukaddimesidir. Görülmüyor mu ki: Telâhuktan neşet eden tenevvür-ü efkâr ile toprağa benzeyen evham ve hayâlâtı, hakâik-i İslâmiye'nin omuzu üzerinden hafifletmiştir. Bu hâl gösteriyor ki, nücûm-u semâ-yı hidayet olan o hakâik tamamen inkişaf ve tele'lü ve lem'a-nisar olacaktır. **عَلَى رَغْمِ أَنْوْفِ الْأَعْدَاءِ¹**

Eğer istersen, istikbal içine gir, bak: Hakikatlerin meydanında hikmetin taht-ı nezaret ve murakabesinde, teslis içinde tevhidi arayanlar, safсата ederek asıl tevhid-i mahz ve itikad-ı kâmil ve akl-ı selim kabul ettiği akîde-i hak ile mücehhez ve seyf-i burhan ile mütekallid olanlarla mübâreze ve muharebe ederse, nasıl birden mağlûp ve münhezim oluyor!..

Kur'an'ın üslûb-u hakimânesine yemin ederim ki: Nasârâyı ve emsâlini havalandırarak dalâlet derelerine atan, yalnız akılı azil ve burhanı tard ve ruhbanı taklit etmektir. Hem de İslâmiyet'i daima tecellî ve inbisat-ı efkâr nisbetinde hakâiki inkişaf ettiren; yalnız İslâmiyet'in hakikat üzerinde olan teessüs.. ve burhan ile takallüd.. ve akıl ile meşvereti.. ve taht-ı hakikat üstünde bulunması.. ve ezelden ebede müteselsil olan hikmetin desâtirine mutabakat ve muhakâttır. Acaba görülmüyor: Âyâtın ekser fevâtih ve havâtiminden nev-i beşeri vicdana havale ve aklın istişaresine hamlettiriyor. Diyor: **وَتَفَكَّرُوا⁶ ve أَفَلَا تَتَذَكَّرُونَ⁵ ve أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ⁴ ve فَانظُرُوا³ ve أَفَلَا يَنْظُرُونَ²** **فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِي الْأَبْصَارِ¹¹ ve يَغْلَمُونَ¹⁰ ve لَا يَعْقِلُونَ⁹ ve يَعْقِلُونَ⁸ ve مَا يَسْغُرُونَ⁷**

¹ Düşmanların engellemelerine rağmen.

² "Bakmazlar mı?" (Gâşiye sûresi, 88/17)

³ "Görüp inceleyin!" (Âl-i İmran sûresi, 3/137; Nahl sûresi, 16/36; Neml sûresi, 27/69; Ankebût sûresi, 29/20; Rûm sûresi, 30/42)

⁴ "Kur'an'ı gereği gibi düşünmeyecekler mi?" (Nisâ sûresi, 4/82)

⁵ "Halâ düşünüp ders almayacak mısınız?" (En'am sûresi, 6/80; Secde sûresi, 32/4)

⁶ "Düşünün!" (Sebe sûresi, 34/46)

⁷ "Farkında değiller." (Bakara sûresi, 2/9; Âl-i İmran sûresi, 3/69; En'am sûresi, 6/26, 123; Nahl sûresi, 16/2; Neml sûresi, 27/65)

⁸ "Akkedip anlıyorlar." (Bakara sûresi, 2/164; Ra'd sûresi, 13/4; Nahl sûresi, 16/12, 67; Hac sûresi, 22/46; Furkan sûresi, 25/44; Ankebût sûresi, 29/35; Rûm sûresi, 30/24, 28; Câsiye sûresi, 45/5)

⁹ "Hiç akletmez, akıllarını gerektiği gibi kullanmazlar." (Bakara sûresi, 2/170, 171; Mâide sûresi, 5/58, 103; Enfâl sûresi, 8/22; Yûnus sûresi, 10/42, 100; Ankebût sûresi, 29/63; Zümer sûresi, 39/43; Hucurât sûresi, 49/4; Haşir sûresi, 59/14)

¹⁰ "Biliyorlar." (Bakara sûresi, 2/26, 75, 102; Âl-i İmran sûresi, 3/75, 78, 135; En'am sûresi, 6/97; ...)

¹¹ "Bundan ibret alın, ey basiret sahipleri!" (Haşir sûresi, 59/2)

Ben dahi derim: ¹ **فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِي الْأَلْبَابِ**

Hâtîme

فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِي الْأَلْبَابِ Zâhirden ubûr ediniz. Hakikat sizi bekliyor. Fakat gördüğünüz vakit incitmeyiniz. Esah ve lâzım...

Dokuzuncu Mukaddime

Ükul-ü selime yanında muhakkaktır ki:

Hilkatte hayır asıl, şer ise tebeîdir. Hayır küllî, şer cüz'îdir. Şöyle görünüyor ki:

Âlemin her bir nev'ine dair bir fen teşekkül etmiş ve etmektedir. Fen ise, kavâid-i külliyyeden ibarettir. Külliyyet-i kaide ise, o nevide olan hüsn-ü intizamına keşşaftır. Demek cemî fûnûn, hüsn-ü intizama birer şahid-i sâdiktir.

Evet, külliyyet intizama delildir. Zira bir şeyde intizam olmazsa, hüküm külliyyetiyle cereyan edemez. Çok istisnaâtıyla perişan oluyor. Bu şahitleri teziye eden nazar-ı hikmetle istikrâ-yı tâmdır. Fakat bazen intizam görülmüyor. Çünkü dairesi ufk-u nazardan daha geniş; tamamen tasavvur ve ihata olunmadığı için, nizamın tasvir-i bîmisali kendini gösteremiyor.

Binaenaleyh, umum fûnûnun şehadetleriyle ve nazar-ı hikmetten neşet eden istikrâ-yı tâmmın tasdikiyle sabittir ki: Hilkat-i âlemde maksud-u bizzat ve galib-i mutlak, yalnız hüsnün ve hayır ve hak ve kemâldir. Amma şer ve kubuh ve bâtil ise, tebeîye ve mağlûbe ve mağmûredirler. Eğer çendan savlet etseler de, muvakkattır.

Hem de sabittir ki:

Ekrem-i halk benîâdemdir. İstidadı ve sanatı buna şahittir. Hem de benîâdem'in en eşrefi, ehl-i hak ve hakikat olan doğru müslümanlardır. Hakâik-i İslâmiyet buna şehadet ettiği gibi, istikbalin vukuatı da tasdik edecektir.

Hem de sabittir ki:

Ekmel-i küll, Muhammed'dir (*alefhiissalâtü vesselâm*). Mu'cizatı ve ahlâk-ı kâmileşi şehadet ettiği gibi, muhakkikîn-i nev-i beşer de tasdik ederler. Hatta âdâsı da teslim ediyorlar ve etmeye mecburdurlar.

¹ Bundan ibret alın, ey akıl sahipleri!

Vaktâ ki bu böyle, şu şöyle ve o öyledir. Acaba nev-i beşer şekavetiyle o fûnûnların şehadetini cerh ve istikra-yı tâmmı nakz ve iptal ve meşiet-i ilâhiyesinin karşısında temerrüd, taannüde muktedir olacak mıdır? Kellâ, muktedir olmaz ve olamaz. Âdil ve Hakîm-i Mutlak'ın Rahmân ve Rahîm ismine kaseim ederim: Nev-i beşer, şer ve kubuh ve bâtılı, zahmetsiz, yani "biselâmeti'l-emr" ile hazmedemeyecektir. Hem de hikmet-i ilâhiye müsaa-de etmeyecektir.

Evet, hukuk-u umumiye-i kâinata cinayet eden affolunmaz, râh-ı adem verilmez. Evet, binler sene şerrin galebesi yalnız bu dünyada en ekall bin sene mağlûbiyet-i mutlaka ile netice verecektir. Âlem-i uhrâda hayır, şerri idam-ı ebedî ile mahkûm edecektir. Yoksa, âlemin muntazama ve mükemmele ve evâmîr-i ilâhiyeye mutîa olan sair envâ ve ecnâs, bu perişan ve şekavetçi olan nev-i beşeri kendileri içinde kabul etmeyerek, hukuk-u vücuttan iskat ve zulmethane-i ademe nefiy ve vazife-i hilkatten taretmek, iktiza ve arz-ı hâl edeceklerdir. Bu ise, bütün istidâdât-ı beşeriyeyi ve âlemde saltanat sürmek ve âhirette saadet-i ebediyeye mazhar olmak için mücehhez edilen kabiliyâtı ve müyûlâtı abes ve beyhude olmağı istilzam eder. Abes ise, istikrâ-yı tamme münâkız olduğu gibi, Sâni-i Hakîm'in hikmetine dahi muâriz ve Nebiyy-i Sâdik'ın hükmüne de muhaliftir. Evet, istikbal bu dâvâların bir kısmını tasfiye edecektir. Fakat tamam-ı tasfiyesi ise, âhirette görülecektir. Şöyle:

Eşhastan kat-ı nazar, nev'i ve umumî hüsün ve hakkın meydan-ı galebesi istikbaldir. Biz ölsek, milletimiz bâkîdir. Kırk sene ile razı değiliz; en ekall bin sene galebeyi isteriz. Lâkin hem şahsî, hem umumî, hem cüzî, hem küllî olan hüsün, hak ve hayır ve kemâlin meydan-ı galebesi ve mahkeme-i kübrâsı; ve beşeri, sair ihvanı olan kâinat-ı muntazama gibi tanzim ve istidadıyla mütenasip tecziye ve mükâfat veren, yalnız dâr-ı âhirettir. Zira, onda hak ve adalet-i mahza tecellî edecektir.

Evet, bu dar dünya, beşerin cevherinde mündemiç olan istidâdât-ı gayr-i mahduda ve ebed için mahlûk olan müyûlât ve arzularının sümbüllenmesine müsait değildir; beslemek ve terbiye için başka âleme gönderilecektir. İnsanın cevheri büyüktür, mahiyeti âliyedir, cinayeti dahi azîmdir. İntizamı da mühimdir; sair kâinata benzemez, intizamsız olamaz. Evet, ebede namzet olan büyüktür; mühmel kalamaz, abes olamaz. Fena-yı mutlakla mahkûm olamaz. Adem-i sırfa kaçamaz. Cehennem ağzını, cennet dahi âğuş-u nazen-dârâne-sini açıp bekliyorlar.

Hâtîme

İslâm'ın ve Asya'nın istikbali, uzaktan gayet parlak görünüyor. Çünkü Asya'nın hâkim-i evvel ve âhiri olan İslâmiyet'in galebesi için dört-beş mukavemet-süz kuvvetler ittifak ve ittihat etmektedirler.

Birinci kuvvet: Maarif ve medeniyetle mücehhez olan İslâmiyet'in kuvvet-i hakikiyesidir.

İkincisi: Tekemmül-ü mebâdî ve vesaitle mücehhez olan ihtiyac-ı şedit-dirdir.

Üçüncüsü: Asya'yı gayet sefalette, başka yerleri nihayet refahette görmekten neşet eden tenebbüh-ü tâm ve teyakkuz-u kâmil ile mücehhez olan gıpta ve rekabet ve kîn-i muzmerdir.

Dördüncüsü: Ehl-i tevhidin düsturu olan tevhid-i kelime.. ve zeminin hâsiyeti olan itidal ve tâdil-i mizaç.. ve zamanın ziyası olan tenevvür-ü ezhan.. ve medeniyetin kanunu olan telâhuk-u efkâr.. ve bedeviyetin lâzımı olan selâmet-i fitrat.. ve zaruretin semeresi olan hafiflik ve cüret-i teşebbüs ile mücehhez olan istidad-ı fitrîdir.

Beşincisi: Bu zamanda maddeten terakkiye mütevakıf olan îlâ-yı kelimetullah, İslâmiyet'in emriyle ve zamanın ilcââtıyla ve fakr-ı şeditin icbarıyla ve her arzuyu öldüren ye'sin ölmesiyle hayat bulan ümit ile mücehhez olan arzu-yu medeniyet ve meyl-i teceddüttür. Ve bu kuvvetlere yardım etmek için ecânib içine ihtilâl veren ve medeniyetleri ihtiyarlandıran mesâvi-i medeniyetin mehâsinine galebesidir. Ve sa'yin sefahete adem-i kifayettir. Bunun iki sebebi vardır:

Birincisi: Din ve fazileti düstur-u medeniyet etmemeklikten neşet eden müsaade-i sefahet ve muvafakat-ı şehvet-i nefistir.

İkincisi: Hubbü's-şehavat ve diyanetsizliğin neticesi olan merhametsizlikten neşet eden maişetteki müthiş müsâvâtsizliktr.

Evet, şu diyanetsizlik Avrupa medeniyetinin içyüzünü öyle karıştırmış ki, o kadar firak-ı fesâdiyeyi ve ihtilâliyi tevliid etmiş. Faraza hablü'l-metin-i İslâmiye ve Sedd-i Zülkarneyn gibi şeriat-ı garrânın hakikatine iltica ve tahasun edilmezse, bu firak-ı fesadiye, onların âlem-i medeniyetlerini zîr ü zeber edeceklerdir. Nasıl ki şimdiden tehdit ediyorlar.

Acaba hakikat-i İslâmiye'nin binler mesâilinden yalnız zekât meselesi düstur-u medeniyet ve muavenet olursa, bu belâyaya ve yılanın yuvası olan

maîşetteki müthiş müsavatsızlığa devâ-yı şâfi olmayacak mıdır? Evet, en mükemmel ve bozulmaz bir deva olacaktır.

Eğer denilse: “Şimdiye kadar Avrupa’yı galip ettiren sebep, bundan sonra neden etmesin?”

Cevap: Bu kitabın mukaddimesini mütalâa et. Sonra buna da dikkat et: Sebeb-i terakkîsi; her şeyi geç almak ve geç de bırakmak ve metanet etmek şe’ninde olan burûdet-i memleket.. ve mekân ve meskenin darlığı ve sâkinlerin kesretinden neş’et eden fikr-i mârifet ve arzu-yu sanat.. ve deniz ve maden ve sâir vesâitin müsaadesiyle hâsıl olan teâvün ve telâhuk idi. Fakat şimdi tekemmül-ü vesait-i nakliye ile, âlem bir şehri vahid hükmüne geçtiği gibi, matbuat ve telgraf gibi vesait-i muhabere ve müdâvele ile, ehl-i dünya, bir meclisin ehli hükmündedir. Velhâsıl, onların yükleri ağır, bizimki hafif olduğundan, yetişip geçeceğiz, eğer tevfik refik ola.^{1(*)}

Hâtimenin hâtimesi

Asya’nın bahtını, İslâmiyet’in talihini açacak yalnız meşrûtiyet ve hürriyettir fakat şeriat-ı garrânın terbiyesinde kalmak şartıyla...

Tenbih

Mehâsin-i medeniyet denilen emirler, şeriatın başka şekle çevrilmiş birer meselesidir...

Onuncu Mukaddime

Bir kelâmda, her fehme gelen şeylerde mütekellim muahaze olunmaz. Zira mesûk-u lehü'l-kelâmdan başka mefhumlar iradeyle deruhte eder. İrade etmezse, itab olunmaz. Fakat garaz ve maksada mutlaka zâmindir. Fenn-i beyanda mukarrerdir: Sıdk ve kizb, mütekellimin kast ve garazının arkasında gidiyorlar. Demek maksut ve mesâk-ı kelâmda olan muâhaze ve tenkit, mütekellime aittir. Fakat “kelâmın müstetbeâtı” tabir olunan telvihât ve telmihâtında ve “suver-i maânî” ve “tarz-ı ifade” ve “maânî-i ûlâ” tabir olunan vesâil ve uslûp garazında olan günah ve muâhaze, mütekellimin zimmetinde değil, belki örf ve âdete ve kabul-ü umumiye aittir. Zira, tefhim

¹ (*) Ey nur kardeşlerim! Sevgili Üstadın o zamandaki hitap ettiği hizbu'l-Kur’ân muhatapları, bugün nur talebeleri olarak tezahür etti. Dikkat edin!.. Bu sayfalar bize hitap ediyor. Fen ve medeniyeti İslâm’a hâdim yapıp cihana İslâm medeniyetini ilan etmelisiniz.

için, kabul-ü umumî ve örf ihtiram olunur. Hem de eğer hikâyeye ise, hâlel ve hata mahkiyyun anh'a aittir.

Evet, mütekellim suver ve müstetbeâtta muâhaze olunmaz. Zira onlara el atmak, semeratını almak için değildir. Belki daha yukarı makâsıdın dallarına çıkmak içindir. Eğer istersen, kinâî şeylere dikkat et. Meselâ, “Filânın kılıcının bendi uzundur.”¹ ve “Ramâdı çoktur.”² denildiği vakit, o adam uzun ve sahî ola... Ramâd ve kılıcı hiç olmazsa da kelâm sâdıktır. Eğer istersen, misal ve müsül-ü faraziyyeye dikkat et. Göreceksin: İştihardan neşet eden kıymet ve kuvvet ile müdavele-i efkâr ve akıllar arasında sefârete müstaid oluyorlar. Hatta Mesnevî sahibi ve Sâdi-i Şirâzî gibi en doğru müellif ve en muhakkik hakîm, o müsül-ü faraziyyeyi istihdam ve istimâl etmelerinden, müşâhhat görmemişlerdir. Eğer bu sır sana göründü ve ışıklandı; mumunu ondan yandır, kıssat ve hikâyetin köşelerine git. Zira cüzde cârî olan, bazen küllde dahi cârî olabilir...

Tenbih

Üçüncü Makale'de müşkilât ve müteşabihât-ı Kur'âniye'ye dair bir kaide gelecektir. İktiza-yı makamla şimdilik bir nebzesini zikredeceğiz. Şöyle:

Vaktâ ki, Kitab-ı Hakîm'den maksud-u ehem, ekseriyeti teşkil eden cumhurun irşadı idi. Çünkü havas, avâmın mesleğinden istifade edebilirler. Fakat avâm ise, havassa hitap olunan kelâmı hakkıyla fehmedemezler. Hâlbuki, cumhur ise, ekseri avâm.. ve avâm ise, me'lûfât ve mütehayyelâtından tecerrüt edip hakikat-i mahza ve mücerredât-ı sırfayı çıplak olarak göremezler. Fakat görmekleri temin edecek, yalnız zihinlerinin te'nisi için, me'lûf olan ziyî ve libas ile mücerredat arz-ı endam etmektir. Tâ mücerredâtı, suver-i hayaliye arkasında temaşa etmekle görüp tanısın. Öyleyse, hakikat-i mahza, me'lûflarını giyecektir. Fakat surete hasr-ı nazar etmemek gerektir.

Bu sırta binaendir: Esâlîb-i Arap'ta ukul-u beşere olan tenezzülât-ı ilâhiyye tâbir olunan müraat-ı efham ve mümâşât-ı ezhan, Kur'ân-ı Mu'cizü'l-Beyan'da cereyan etti.

¹ Bkz.: el-Cürcânî, *Delâilü'l-i'câz* 1/66, 69, 203; ez-Zemahşerî, *el-Müstaksâ* 1/406; el-Kazvîni, *el-İzâh* 1/301; el-Hamevî, *Hizânetü'l-edeb* 2/263, 265.

² Bkz.: el-Cürcânî, *Delâilü'l-i'câz* 1/316; el-Hamevî, *Hizânetü'l-edeb* 2/263; 265; el-Mevsilî, *el-Meselü's-sâir* 2/188; el-Esfehânî, *el-Eğâni* 3/77.

Ezcümle:

¹ ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ ve ² يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ ve ³ جَاءَ رَبُّكَ ve emsâli... Hem de ⁴ وَالشَّمْسُ تَجْرِي لِمُسْتَقَرٍّ لَهَا ve eşbâhi... Hem de ⁵ ذُكِّرَ الْكِتَابَ لَا رَيْبَ فِيهِ⁶ ve nezâiri bu üslûba birer mecradır.

ذُكِّرَ الْكِتَابَ لَا رَيْبَ فِيهِ⁶

Hâtime

Sa'b olan bir kelâmın, ıglak ve işkâli, ya lafız ve uslûbun perişanlığından neşet eder; bu kısım Kur'ân-ı Vâzihü'l-Beyan'a yanaşmamıştır. Veyahut mânânın dakik, derin veyahut kıymettar veyahut gayr-i me'lûf, gayr-i mebzul olduğundan, güya fehme karşı nazlanmak ve şevki arttırmak için kendini göstermemek ve kıymet ve ehemmiyet vermek ister. Müşkilât-ı Kur'âniyye bu kısımdandır.

Tenbih

Hadis-i şerifte varid olduğu gibi, her âyetin birer zâhir ve bâtın.. ve her zâhir ve bâtının birer had ve muttalai.. ve her had ve muttalain çok şücûn ve gusûnu vardır.⁷ Ulûm-u İslâmiye buna şahittir. Bu merâtibin her birinin birer derecesi, birer kıymeti, birer makamı vardır; temyiz lâzımdır. Lâkin tezâhum yoktur. Fakat iştibak iştibahı intaç eder. Nasıl daire-i esbap daire-i akaide karıştırılsa, ya tevekkül namıyla bir betâlet veya mûraat-ı esbap namıyla bir i'tizali intaç eder. Öyle de, devâir ve merâtip tefrik olunmazsa, böyle neticeleri verir.

¹ “Sonra da Arş üzerine hükümran oldu.” (A'râf sûresi, 7/54; Yûnus sûresi, 10/3; Ra'd sûresi, 13/2; Furkan sûresi, 25/59; Secde sûresi, 32/4; Hadîd sûresi, 57/4)

² “Allah'ın Eli, onların ellerinin üstündedir.” (Fetih sûresi, 48/10)

³ “Rabbin, (kudret ve azametiyle perdesiz) tecelli eder.” (Fecr sûresi, 89/22)

⁴ “(Nihayet Batıya ulaştığında), güneşi âdeta kara bir balçıkta batır vaziyette (buldu).” (Kehf sûresi, 18/86)

⁵ “Güneş, kendisi için takdir edilmiş bir yörüngede akıp gitmektedir.” (Yâsîn sûresi, 36/38)

⁶ “İşte (eşsiz, mu'cize) Kitap: Onun (Allah tarafından indirildiği ve baştan sona hakikatler mecmuası olduğu) hakkında hiçbir şüphe yoktur.” (Bakara sûresi, 2/1, 2)

⁷ Bkz.: Abdurrezzak, *el-Musannef* 3/358; Ebû Ya'lâ, *el-Müsne'd* 9/278; et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-ıevsat* 1/236.

On Birinci Mukaddime

Kelâm-ı vahidde ahkâm-ı müteaddide olabilir. Bir sadef, çok cevahiri tazammun edebilir. Zevî'l-elbâbca mukarrerdir: Kaziiye-i vâhîde, müteaddit kazâyâyı tazammun eder. O kaziiyelerin her biri ayrı birer madenden çıktığı gibi, ayrı ayrı birer semere de verir. Birbirinden fark etmeyen, haktan bîgâne kalır.

Meselâ: Hadiste denilmiş: ¹ **أَنَا وَالسَّاعَةُ كَهَاتَيْنِ** Yani, “Ben ve kıyâmet, bu iki parmak gibiyiz. Mâbeynimizde tavassut edecek peygamber yoktur.” Veya hadisin muradı ne ise hakır.

Şimdi bu hadis üç kaziiyeyi mutazammındır:

Birincisi: “Bu kelâm Peygamber’in (*aleyhissalâtü vesselâm*) kelâmıdır.” Bu kaziiye ise, tevâtürün –eğer olsa– neticesidir.

İkincisi: “Kelâmın mânâ-yı muradı hak ve sâdıktır.” Bu kaziiye ise, mu’cizelerden tevellüd eden burhanın neticesidir.

Bu ikisinde ittifak etmek gerektir. Fakat birincisini inkâr eden, mükâbir, kâzip olur. İkincisini inkâr eden adam dalâlete gider, zulmete düşer.

Üçüncü kaziiye: “Bu kelâmda murat budur. Ve bu sadeftte olan cevher budur; ben gösteriyorum.” Bu kaziiye ise, teşehhî ile değil, içtihadın neticesidir. Zaten müçtehid olan başka müçtehidin taklidine mükellef değildir.

Bu üçüncü kaziiyede ihtilâfât feveran ederler. Kâl u kîl buna şahittir. Bunu inkâr eden adam, eğer içtihad ile olsa, ne mükâbirdir ve ne küfre gider. Zira âmm, bir hâssın intifâsıyla müntefî değildir. Binaenaleyh, her eve kendi kapısıyla gitmek lâzımdır. Zira her evin bir kapısı var. Ve her kilidin bir anahtarını vardır...

Hâtime

Bu üç kaziiye hadiste cereyanı gibi, âyette de cereyan eder. Zira umumîdir. Fakat kaziiye-i ûlâda bir fark-ı dakik vardır. Ve bundan başka, bir kelâmda çok ahkâm-ı zımniye bulunur. Fakat hususîdir. Her biri ayrı bir asıl, ayrı bir semeresi olabilir.

¹ Buhârî, *tefsîru sûre (79) 1, talâk 25, rikak 39*; Müslim, *fiten 132*; Tirmizî, *fiten 39*.

Tenbih

İltizam-ı hilâf ve taassub-u bârid ve meylü't-tefevvuk ve hiss-i taraftarlık ve vehmini bir asla ircâ ile kendine özür göstermek, arzusuna muvâfık olan zayıf şeyleri kavî görmek ve gayrın tenkîsiyle kendi kemâlini göstermek ve gayrı tekzip veya tadril etmekle kendi sıdk ve istikametini ilân etmek gibi sefil ve süflî emirlerin menşei olan hubb-u nefis ile böyle makamlarda muğâlata ederek çok bahaneler bulabilir.

وَالِىَّ اللهُ الْمُسْتَكِي 1

On İkinci Mukaddime

Lübbü bulmayan, kısır ile meşgul olur. Hakikati tanımayan, hayâlâta sapar. Sırat-ı müstakîmi göremeyen, ifrat ve tefrite düşer. Muvâzenesiz ve mizansız olan çok aldanır, aldatır.

Zâhir-perestleri aldatan bir sebep, kıssanın hisseyle münasebeti ve mukaddimenin maksutla zihinde mukâreneti, vücud-u haricîde olan mukârenet ile iltibas olunmasıdır. Bu noktaya dikkat et, sonra muhtaç olacaksın.

Hem de ihtilâlâtı tevliid eden, ihtilâfâtı îka eden, hurâfâtı icad eden, mübalâğâtı intaç eden esbâbın birisi ve belki en birincisi, hilkatte olan hüsün ve azamet ve ulviyete adem-i kanaattir. Hâşâ, zevk-i fâsidesiyle istihfaf-ı nizam etmektir. Hâlbuki, akıl ve hikmet nazarlarında her biri kudretin en bâhir mu'cizelerinden olan hakâik-i âlemde olan hüs-nü intizam ve kemâl ve ulviyet, o derece dest-i hikmet ile nakşolmuş ki, bütün hayal-perestlerin ve mübalâğacıların hülyalarından geçmiş olan harikulâde hüsün ve kemâle nisbet olursa, o harikulâde hayaller gayet âdi ve o âdâtullah gayet harikulâde bir hüsün ve haşmet gösterecektir. Fakat cehl-i mürekkebin hemşiresi ve nazar-ı sathînin annesi olan ülfet, mübalâğacıların gözlerini kapatmıştır. Böyle gözleri açmak içindir: Me'lûf olan âfâk ve enfüste dikkat-i nazara, Kitab-ı Hakîm emreder.

Evet, gözleri açan, yalnız nücûm-u Kur'âniye'dir. Öyle nücûm-u sâkıbedirler ki: Cehlin zulmünü ve nazar-ı sathînin zulümâtını defettikleri gibi; âyât-ı beyyinat, yed-i beyzâyla, ülfet ve sathiyetin hicaplarını ve zâhir-perestliğin

1 Yegâne şikâyet merciimiz Cenab-ı Hak'tır.

perdesini parça parça ederek, ukulü, âfâk ve enfüsün hakâikine tevcih edip irşad etmişlerdir.

Hem de meylü'l-mübalâğâtı tevliid eden, beşerin kendi meylini kuvveden fiile çıkarmasına meyelân-ı fitriyesidir. Zira, meyillerinden birisi, hayret verecek acip şeyleri görmeye ve göstermeye ve teceddüde ve icada olan meylidir. Buna binaen, vaktâ beşer, nazar-ı sathî ile kâinat kaplarında ülfet kapağı altında olan gıdâ-yı ruhânîyi zevk edemediğinden, kabı ve kapağı yalamakla usanmak ve kanaatsizlik ve harikulâdeye meyil ve hayâlâta iştihadan başka netice vermediğinden, meyl-i harikulâdeyle ya teceddüd veya terviç için meylü'l-mübalâğa tevellüd eder. O mübalâğa ise, dağ tepesinde bir kartopu gibi yuvarlamakla tâ hayalin yüksek zirvesinden lisana kadar tekerlense, sonra lisandan lisana yuvarlanıp giderken kendi hakikatının çok parçalarını dağıtmakla beraber, her lisandan meylü'l-mübalâğa ile çok hayâlâtı kendine toplar, şâpe gibi büyür. Hatta kalbe değil, belki sımâhta, belki hayalde bile yerleşemiyor. Sonra bir nazar-ı hak gelir; onu tecrit etmekle çıplak ederek tevâbiini dağıtıp aslına ircâ eder. "Hak gelir, bâtil ölür."¹ sırrı da zâhir olur.

Ezcümle: Bugünlerde bir hikâye buna misal olabilir: Fahir olmasın, zaman-ı sabâvetimden beri üssü'l-esas-ı meslekim, ifrat ve tefritle hakâik-i İslâmiyet'e sürülen lekeleri temizlemek ve o elmas gibi hakikatlerine saykal vurmak idi. Bu mesleğime tarih-i hayatım, pek çok vukuatıyla şehadet eder. Bununla beraber, bugünlerde küreviyet-i arz gibi bedihî bir meseleyi zikrettim. O meseleye temas eden mesâil-i diniyeyi tatbik ve tevfiik ederek düşmanların itirâzâtını ve muhibb-i dinin vesveselerini defeyledim. Nasıl ki mesâilde mufassalan gelecektir...

Sonra, gulyabânî gibi hayâlâta alışan zâhir-perestlerin dimağları kabul etmeyecek gibi göründüler. Fakat asıl sebep, başka garaz olmak gerektir. Güya göz yummakla gündüzü gece, veya üflemele güneşi söndürmeye ihtimal vermek gibi bir hareket-i mecnunanede bulundular. Güya onların zannınca, küreviyet-i arza hükmeden, dinde çok mesâile muhalefet ediyor! Onu bahane ederek büyük bir iftirayı ettiler. O derecede kalmadı. Vesveseli ezhanı, iftiranın büyümesine müsait bir zemin bulduklarından, iftirayı o derece büyüttüler ki, ehl-i diyanetin hakikaten ciğerlerini dâğ-dâr ve ehl-i hamiyeti İslâm terakkiyatından me'yus ettiler.

¹ Bkz.: İsrâ sûresi, 17/81.

Lâkin bu hâl büyük bir derstir. Beni ikaz etti ki: *Cahil dost, düşman kadar zarar verebilir.* Öyleyse, şimdiye kadar yalnız düşmanın tarafına bakıp, eldeki elmas kılıçla onların tefritlerini kırardım. Fakat şimdi mecburum: Öyle dostların terbiyeleri için, onların avâm-perestâne ve ifratkârâne olan hayâlâtlarına, o kılıcı bir derece iştiriceğim. Eğer çendan böyle şahsî şeylerin böyle mebahisatta zikirleri lâzım değildir. Fakat şahsiyette kalmadı, medreselerin hayatlarına taalluk eder bir mesele-i umumî hükmüne geçti. O zâhir-perestler emin olsunlar ki, sa'yleri beyhudedir. Şimdiye kadar böyle avâm-perestâne safsatlarla bizi cahil bıraktılar. Bundan sonra bizi cahil bırakmakla cehlimizden istifade etmek istiyorlar. Olmaz ve olamaz; medreseler hayatlanacaktır vesselâm...

Hem de zâhiriyyûnun efkârını teşviş eden ve hayâlâtını intizamdan çıkaran sıdk-ı enbiyânın delâili yalnız harikulâdelerde münhasır olduklarını itikat etmeleridir.

Hem de Peygamberimiz'in (*aleyhissalâtü vesselâm*) cümle hali veya ekseriyeti, harika olmak itibar etmeleridir. Bu ise, vücut müsaade etmediği için, mütehayyelâtları intizam bulamıyor. Hâlbuki, böyle itikat, sırr-ı hikmet-i ilâhiyeden ve hilkat-i âlemde cârî olan kavânîn-i ilâhiyeye peygamberlerin (*aleyhimüsselâm*) teslim ve ittibâlarından gaflet, pek büyük bir gafletin neticesidir. Evet, Peygamberimiz'in (*aleyhissalâtü vesselâm*) her bir hâl ve hareketi, sıdkına delâlet ve hakka temessüküne şehadet etmekle beraber; Peygamber de (*aleyhissalâtü vesselâm*) âdâtullahâ ittiba ve inkiyad ediyor... Makale-i Sâlise'de bu sırra tenbih edilecektir.

Hem de harikulâdenin izharı tasdik-i nübüvvet içindir. Tasdik ise, zâhir olan mu'cizatıyla, ekmel-i vecih ile hâsıl olabilir. Eğer hâcetten fazla harika olsa, ya abestir veya sırr-ı teklife münâfidir. Zira, teklif, nazarî olan şeyde bir imtihandır. Bedîhiyat veya bedahete yakın olan şeylerde, ednâ, âlâ ile mü-sâvi olabilir. Veyahut cereyan-ı hikmetin sırrına teslim ve itaate muhaliftir. Hâlbuki, peygamberler (*aleyhimüsselâm*) herkesten ziyade ubudiyet ve teslim mükelleftirler.

Ey şu perişan sözlerime nazar eden tâlib-i hak!.. Senin mahiyetinde ekilmiş olan müyûlât, şu On İki Mukaddime'de, sükûnuyla beraber cereyan eden sems-i hakikatin ziyasıyla neşv ü nema bulup çiçekler açacaktır...

Hâtîme

Seyyid olmayan “Seyyidim.” ve seyyid olan “Değilim.” diyenler, ikisi de günahkâr; ve duhul ile huruç haram oldukları gibi, hadis ve Kur’ân’da dahi ziyade veya noksan etmek memnûdur. Fakat ziyade etmek, nizamı bozduğu ve vehme kapı açtığı için, daha zararlıdır. Noksana cehil bir derece özür olur. Fakat ziyade etmek, ilimle olur. Âlim olan mâzur değildir. Kezâlik, dinden bir şeyi fasl veya olmayanı vasl etmek, ikisi de caiz değildir. Belki hikâyâtın bakırları ve İsrailiyat’ın müzahrafâtı ve teşbihâtın mümevvehâtı elmas-ı akidede, cevher-i şeriatıta, dürer-i ahkâmıda idhal etmek, kıymetini daha ziyade tenzil ve müteharri-i hakikat olan müşterisini daha ziyade tenfir ve pişman eder.

Hâtîmenin hâtimesi

Bir adam müstaid ve kabil olduğu şeyi terk ve ehil olmayan şeye teşebbüs etmek, şeriat-ı hilkate büyük bir itaatsizliktir. Zira şanı odur ki, istidadı, sanatta intişar ve tedâhül; ve sanatın mekâyesine ihtiram ve muhabbet; ve nevâmisine temessül ve imtisâl, elhâsıl; fena fi’s-sanat olmaktır. Vazife-i hilkat bu iken, bu yolsuzlukla sanatın suret-i lâıykasını tağyir eder. Ve nevâmisini incitir. Ve asıl müstaid olduğu sanata olan meylîyle, teşebbüs ettiği gayr-i tabîi sanatın suretini çirkin eder. Zira, bilkuvve olan meylî ve bilfiil olan sanatın imtizaçsızlığı için bir keşmekeş olur.

Bu sırta binaen, pek çok adam meylü’l-ağalık ve meylü’l-âmiriyyet ve meylü’t-tefevvuk ile mütehakkim geçinmek istediğinden, ilmin şanında olan teşvik ve irşad ve nasihat ve lutfu terk edip, kendi istibdad ve tefevvukuna vesile-i cebir ve tânif eder. İlme hizmete bedel, ilmi istihdam eder. Buna binaen, vezâif ehil olmayanın ellerine geçti. Bâhusus medâris bununla indirasa yüz tuttu. Buna çare-i yegâne, daire-i vahidenin hükmünde olan müderrisleri, darülfünûn gibi çok devaire tebdil ve tertip etmektir. Tâ, herkes sevk-i insanîsi ile hakkına gitmekle, hikmet-i ezeliyenin emr-i mânevîsini, meyl-i fitrîsiyle imtisâl edip kaide-i taksimü’l-a’mâle tatbik edilsin.

Tenbih

Ulûm-u medârisin tedennîsine ve mecrâ-yı tabîiden çevrilmesine bir sebep-i mühim budur:

Ulûm-u âliye (إِلِيهِ) maksud-u bizzat sırasına geçtiğinden, ulûm-u âliye (عَالِيهِ) mühmel kaldığı gibi, libas-ı mânâ hükmünde olan ibare-i Arabiye’nin

halli, ezhanı zaptederek, asıl maksut olan ilim ise tebeî kalmakla beraber ibareleri bir derece mebzul olan ve silsile-i tahsile resmen geçen kitaplar evkat, efkârı kendine hasredip harice çıkmasına meydan vermemeleridir.

Ey birader-i vicdan!.. Zannediyorum, şimdi şu mukaddimât üzerine teretüp edecek olan kütüb-ü selâseyi, ne mahiyette olduklarını görmek istiyorsun. Fakat daha sabret. Şimdilik sana bir mevzu söyleyeceğim ki, o kütübün bir zemin-i icmâlisini, tabir-i diğeri ile küçük bir fotoğrafını veya icmâlî bir haritasını teşkil eder. Hem de o kütüpte sekiz-dokuz meseleyi, acele edip sana takdim edeceğim. Üçüncü Makale'den sonra eğer meşiet-i ilâhiye taalluk etse ve tevfik-i rabbânî refik olsa, tafsilâtını zikretmek fikrindeyim.

İşte mevzu ve zemin budur: Kur'ân'ın gösterdiği vesail ile, doğru hikmetin kuvvetiyle, bir seyr-i rûhânî olarak semâvâtın ulûmlarına çıkacağım. Tâ, oradan temaşa edip göreceğiz ki, küre-i arz hol veya top veya fırfıra veya sapan taşı gibi, Sâni-i Hakîm dest-i kudret ile döndürüp, atmakla çeviriyor. Tâ, parça parça ederek daha iyisine tebdil edeceğine nazar-ı hikmet ile göreceğiz. Sonra da semavattan asılıp, cevden geçeceğiz. Tedricen, beşiğimiz olan ve beşerin yatıp ve istirahat eylemesi için Hâlık-ı Rahmân, sathını serip müheyyâ ve mümeşhed etmiş olan küre-i arza ineceğiz. Sonra da beşer, çocukluğundan çıktığı gibi, beşiğini atıp harap etmek ile beşeri saadet-saray-ı ebediyeye gönderilmesine nazar-ı dikkatle temaşa edeceğiz.

Bunu tamamen temaşa ettiğimizden sonra, zaman ve mekân ile mukayyed olmayan seyr-i ruhanî ile zaman-ı mâzi kıtasına girip, ebnâ-yı cinsimiz olan, ebnâ-yı mâzi ile seyyâle-i berkiye-i tarihiyeye muhabere edeceğiz. O mağrib-i ihtifânın köşesinde vukua gelen hadisatı öğrenip, ondan fikir için bir şimendiferi yapacağız. Sonra dönüp gelmek üzere olan ebnâ-yı cinsimizi ziyaret ve istikbal için saadetin fecr-i sâdıkını uzaktan görmek ve göstermek ile maşrık-ı istikbale müteveccih olarak, şimendifer-i terakkîye ve tevfik denilen sefine-i sa'ye bindiğimizle beraber, ellerimizde olan burhanın misbahıyla, o bidayeti karanlık görülen, fakat arkası gayet parlak olan zamana dahil olacağız. Tâ ebnâ-yı müstakbelle musafaha edip saadetlerini tebrik edeceğiz.

İşte bu küçük fotoğrafta öyle bir güzel resim mündemiçtir ki, ileride tahrir ile sana görünecektir. Şimdi bu zeminde kütüb-ü mezbûrenin şecereleri te-nebbüt ve makalât-ı selâsenin cedâviliyle sulanacaktır.

Ey birader!.. Senin elini tutup hazine-i hakâike götürmekten evvel, vaad ettiğim birkaç mesele ile acele edip basar-ı basiretinize gışavet ve perde olan

hayâlâtı defedeceğim. Öyle hayâlât, gulyabânî gibi elleriyle senin gözünü kapar, göğsüne vurur, seni tahvif eder. Faraza gösterse de, nuru nar, dürrü meder gibi gösterir. O hayâlâttan sakın!.. Senin vesveselerinin en büyük menşei, küreviyete taalluk eden birkaç meseledir.

Ezcümle: Sevr ve Hût¹ ve Kaf Dağı² ve Sedd-i Zülkarneyn³ ve cibâlin evtâdiyetleri⁴ ve yer altında cehennemın yerini⁵ tayin etmek ve **دَحِيهَا**⁶ ve **وَيُنزِلُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ جِبَالٍ فِيهَا مِنْ بَرَدٍ**⁹ ve **وَالشَّمْسُ تَجْرِي لِمُسْتَقَرٍّ لَهَا**⁸ ve **سُطِحَتْ**⁷ gibi mesâildir. Hakikatlerini beyan edeceğim; tâ, dinin düşmanlarının gözleri kapatılsın. Ve dostlarının gözleri dahi açılsın. İşte başlıyorum:

Birinci Mesele

Senin munsıf olan zihnine mâlûmdur ki: Küreviyet-i arz ve yerin yuvarlaklığına, muhakkikîn-i İslâm –eğerçi ittifak-ı sükûtî ile olsa– ittifak etmişlerdir.

Eğer bir şüphen varsa, Makâsîd¹⁰ ve Mevâkıf'a¹¹ git. Maksada vukuf ve ittıla peyda edeceksin ve göreceksin: Sa'd ve Seyyid, top gibi küreyi ellerinde tutmuşlar, her tarafına temaşa ediyorlar.

Eğer o kapı sana açılmadı; Mefâtihü'l-ğayb olan, İmam Râzî'nin geniş olan tefsirine gir¹² ve serir-i tedriste o dâhî imamın halka-yı dersinde otur, dersini dinle.

Eğer onun ile mutmain olamadın; arzı, küreviyet kabına sığıştıramadın. İbrahim Hakkı'nın arkasına düş,¹³ Hüccetü'l-İslâm olan İmam Gazâlî'nin yanına git, fetva iste. De ki: “Küreviyette müşâhhat var mıdır?” Elbette diyecek:

¹ et-Taberî, *Câmiu'l-beyân* 1/153, 194, 21/72; el-Hâkim, *el-Müstedrek* 4/636; İbni Abdilber, *et-Temhid* 4/9.

² Bkz.: İbn Arabî, *el-Fütühâtü'l-Mekkiyye* 5/109.

³ Bkz.: KeHF sûresi, 18/92-98; Enbiyâ sûresi, 21/95-96.

⁴ Bkz.: Nebe sûresi, 78/7.

⁵ Bkz.: Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd* 2/370, 4/287; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef* 3/55; el-Beyhakî, *Şuabü'l-îmân* 1/331, 1/357, 4/334; el-Hâkim, *el-Müstedrek* 4/612.

⁶ “Yeri (iskâna hazır hale getirmek için) yumurta biçiminde yaydı.” (Nâziât sûresi, 79/30)

⁷ “(Yer) yayılıp, iskâna hazırlanmış.” (Ğâşiye sûresi, 88/20)

⁸ “Güneş, kendisi için takdir edilmiş bir yörüngede akıp gitmektedir.” (Yâsîn sûresi, 36/38)

⁹ “O, gök tarafından dağlar gibi kar yüklü bulutlardan dolu indirir.” (Nûr sûresi, 24/43)

¹⁰ Bkz.: et-Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsîd* 3/177-189.

¹¹ Bkz.: el-Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf* 7/145-147.

¹² Bkz.: er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb* 31/48.

¹³ Bkz.: İbrahim Hakkı, *Mârifetnâme* s.43-57.

“Kabul etmezsen müşâhhat vardır.” Zira, tâ zamanından beri şöyle bir fetva göndermiş: “Kim küreviyet-i arz gibi burhan-ı kat’î ile sabit olan bir emri, dine himayet bahanesiyle inkâr ve reddetse, dine cinayet-i azîm etmiş olur. Zira bu sadakat değil, hıyanettir.”¹

Eğer ümmîsin, fetvayı okuyamıyorsun; bizim hem-asrımız ve fikren biraderimiz olan Hüseyin Cisrî’nin sözünü² dinle!.. Zira, yüksek sesle münkir-i küreviyeti tehdit ettiği gibi, hakikat kuvvetiyle pervasız olarak der: “Kim dine istinad ile, himayet yolunda müdevveriyet-i arzı inkâr ederse, sadîk-ı ahmak-tır, adüvv-ü şedidden daha ziyade zarar vermiş olur.”

Eğer bu yüksek sesle senin yatmış olan fikr-i hakikatin uykudan kalkmadıysa ve gözün de açılmadı; İbni Hümam³ ve Fahrü’l-İslâm gibi zatların ellerini tut, İmam Şafiî’ye git,⁴ istiftâ et. De ki:

“Şeriatta vardır: Bir vakitte beş vaktin namazı kılınır. Hem de bir kavim vardır, yatsı namazlarının vakti bazı vakitte yoktur. Hem de bir kavim vardır, güneş çok günlerde gurub ve çok gecelerde tulû etmez. Nasıl oruç tutacaklar?”

Hem de istifsar et ki: “Şartın târif-i şer’isi olan, sair erkâna mukarin olan şeydir. Nasıl namazda şart olan istikbal-i kibleye intibak eder? Hâlbuki, yalnız kıyam ve yarı kuudda mukârenet vardır.”

Emin ol, İmam Şafiî mesele-i ûlâyı şarktan ve garptan geçen dairenin müdevveriyeti ile tasvir edecektir. İkinci ve üçüncü meseleyi dahi, cenuptan şimale mümted olan dairenin mukavvesiyetiyle tatbik edecektir. Burhan-ı akli gibi cevap verecektir. Hem de kible meselesinde diyecek:

“Kible ve Kâbe öyle bir amûd-u nurânîdir ki, semavatı Arş’a kadar takmış ve nazm edip, küre-i arzın tabakâtını Ferş’e kadar delerek kâinatın muntazam bir amûd-u nurânîsi olmuştur. Eğer gıtâ ve perde keşfolunsa, hatt-ı şâkul ile senin gözünün şuâi, namazın her bir hareketinde ayn-ı kibleyle temas ve mu-safaha edecektir.”

Ey birader!.. Eğer sen zannettiğim adamlardansan, acip hülyaların âlem-i hayalden başka bir yer bulamadığından, bir kıymeti yoktur, tâ kalbe girebil-sin. Sen de inanmıyorsun, nefsini kandıramıyorsun; fakat sapmışsın. Eğer o hayâlâta açık ve hakikate kapalı olan kalbinizde pek çok defa mütehayyileniz-den daha küçük olan küre-i arz yerleşmez ise, tevs-i zihin için nazarın ufkunu

1 Gazâlî, *Tehâfütü'l-felâsife* s.80.

2 Bkz.: Hüseyin Cisrî, *Risâle-i Hamidiye (Türkçe terceme)* s.365-367.

3 Bkz.: İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadir* 1/224.

4 Bkz.: en-Nevevî, *el-Mecmû* 3/49.

geniştir. Bir meclis hükmünde geçinen arzın sakinlerini gör, sual et. Zira, ev sahibi evini bilir. Onlar umumen müşahede ve tevâtür ile bir lisanla sana söyleyecekler: “Yahu! Bizim beşğimiz ve feza-yı âlemde şimendiferimiz olan küremiz o kadar divane değildir. Ecrâm-ı ulviyede cârî olan kaide ve kanun-u ilâhîden şüzuz ve serkeşlik etsin.” Hem de delâil-i mücesseme-i musattaha olarak haritaları ibraz edecektir.

İşaret

Nizam-ı hilkat-i âlem denilen şeriat-ı fitriye-i ilâhiye; mevlevî gibi cezbe tutan meczup ve misafir olan küre-i arza, güneşe iktida eden safbeste yıldızların safında durup itaat etmesini farz ve vacip kılmıştır. Zira zemin, sema ile beraber **آتَيْنَا طَائِعِينَ¹** demişlerdir. *Taat ise, cemaat ile daha efdal ve daha ahsendir.*

Elhâsıl: Sâni-i âlem, arzı istediği gibi ve hikmeti iktiza ettiği gibi yaratmıştır. Sizin, ey ehl-i hayal, teşehhî ile istediğiniz gibi yaratmamıştır, akıllarınızı kâinata mühendis etmemiştir.

Tenbih

Zaaf-ı akîdeye veyahut sofestâî mezhebine olan meyle; veyahut daha almamış, yeni müşteri olmasına işaret eden umûrun biri de, “Bu hakikat dine münafidir.” olan kelime-i hamkâdır. Zira burhan-ı kat’î ile sabit olan bir şeyi hak ve hakikat olan dine muhalif olduğuna ihtimal veren ve münâfâtından havf eden adam, hâlî değil, ya dimağında bir sofestâî gizlenmiş, karıştırıyor; veyahut kalbini delerek bir müvesvis saklanmış, ihtilâl ediyor; veyahut yeneden dine müşteri olmuş, tenkit ile almak istiyor...

İkinci Mesele

Pûşide olmasın, Sevr ve Hût’un kısas-ı meşhuresi, İslâmiyet’in dahîl ve tufeylisidir. Râvisi ile beraber Müslüman olmuştur. İstersen, Mukaddime-i Sâlise’ye git, göreceksin, hangi kapıdan daire-i İslâmiyet’e dahil olmuştur.

Amma, İbni Abbas’a olan nisbetin ittisali ise: Dördüncü Mukaddime’nin aynasına bak; o ilhakin sırrını göreceksin. Bundan sonra mervîdir: “Arz, Sevr ve Hût üzerindedir.”² hadis olarak rivayet ediliyor.

¹ “Gönüllü olarak geldik ve emrine boyun eğdik!” (Fussilet sûresi, 41/11)

² Bkz.: et-Taberî, *Câmiu'l-beyân* 1/153, 194, 21/72; el-Hâkim, *el-Müstedrek* 4/636; İbni Abdilberr, *et-Temhid* 4/9; el-Heysemî, *Mecmeu'z-zevâid* 8/131 (Bezzar’dan naklen).

Evvelâ: Teslim etmiyoruz ki, hadistir. Zira, İsrailiyat'ın nişanı vardır.

Sâniyen: Hadis olsa da zaaf-ı ittisal için yalnız zannı ifade eden âhâddandır. Akîdeye dahil olmaz. Zira yakîn şarttır.

Sâlisen: Mütevâtir ve kat'ıyyü'l-metin olsa da, kat'ıyyü'd-delâlet değildir. Eğer istersen, Beşinci Mukaddime'ye müracaat ile, On Birinci Mukaddime ile müşavere et! Göreceksin, nasıl hayâlât, zâhir-perestleri havalandırmış; bu hadisi, mahâmil-i sahihadan çevirmişlerdir. İşte vücuh-u sahiha üçtür:

Nasil “Sevr” ve “Nesr” ve “İnsan” ve diğeriyle müsemmâ olan “Hamele-i Arş”, melâikedir. Bu Sevr ve Hût dahi, öyle iki melâikedir.¹ Yoksa, Arş-ı Âzam'ı melâikeye; küreyi, küre gibi himmete muhtaç olan bir öküze tahmil etmek, nizam-ı âleme münafidir. Hem de lisân-ı şeriatte işitiliyor: Her bir nev'e mahsus ve o nev'e münasip bir melek-i müekkel vardır. Bu münasebete binaen o melek o nev'in ismiyle müsemmâ, belki âlem-i melâikede onun suretiyle mütemessil oluyor...

Hadis olarak işitiliyor: “Her akşamda güneş Arş'a gider, secde eder. İzin alıyor, sonra geliyor.”² Evet, şemse müekkel olan melek; ismi Şems, misali de şemstir. Odur gider, gelir.

Hem de hükema-yı ilâhiyyûn nezdinde, her bir nevi için hayy ve nâtık ve efrada imdat verici ve müstemiddi bir mahiyet-i mücerrede vardır. Lisân-ı şeriatte “melekü'l-cibâl” ve “melekü'l-bihar” ve “melekü'l-emtar” gibi isimlerle tabir edilir.³ Fakat tesir-i hakikîleri yoktur. Müessir-i Hakikî, yalnız Zât-ı Akdes'tir. **إِذْ لَا مُؤْتَرٍ فِي الْكُونِ إِلَّا اللَّهُ**⁴

Esbab-ı zâhiriye'nin vaz'ındaki hikmet ise: İzhar-ı izzet ve saltanat tabir olunan dest-i kudret, perdesiz daire-i esbaba mün'atıf olan nazara karşı, zâhiren umûr-u hasîse ile mübâşeret ve mülâbeseti görülmemektedir. Fakat daire-i akîde denilen hak ve melekûtiyette her şey ulvîdir. Dest-i kudretin perdesiz mübâşereti izzete münasiptir... **ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ**⁵

İkinci mahmil: Sevr, imaret ve ziraat-i arzın en büyük vasıtası olan

¹ Bkz.: et-Taberî, *Câmiu'l-beyân* 1/153, 194, 21/72; el-Hâkim, *el-Müstedrek* 4/636; İbni Abdilberr, *et-Temhid* 4/9; el-Heysemî, *Mecmeu'z-zevâid* 8/131 (Bezzar'dan naklen).

² Buhârî, *bed'ü'l-halk* 4; Müslim, *imân* 250; Tirmizî, *fiten* 22.

³ Bkz.: el-İcî, *Kitâbü'l-Mevâkıf* 1/292, 293, 2/700.

⁴ “Kâinata Allah'tan başka Müessir-i Hakiki yoktur.” Bkz.: el-İcî, *Kitâbü'l-Mevâkıf* 3/46, 90, 335.

⁵ “Bütün bunlar, Aziz (mutlak izzet ve ululuk sahibi, her işte üstün ve mutlak galip,) ve Alîm (her şeyi hakkıyla bilen)in takdiridir.” (En'âm sûresi, 6/96; Yâsîn sûresi, 36/38; Fussilet sûresi, 41/12)

öküzdür. Hût ise, ehl-i sevâhilin, belki pek çok nev-i beşerin medar-ı maîşeti olan balıktır.

Nasıl biri sual ederse: “Devlet ne şey üstündedir?” Cevap verilir: “Kılıçla kalem üstündedir.” Veyahut: “Medeniyet neyle kaimdir?” “Mârifet ve sanat ve ticaret ile..” cevap verilir. Veyahut “Nev-i beşer, ne şey üzerinde bekâ bulur?” Cevap ise: “İlim ve amel üstünde bekâ bulur.”

Kezâlik, –Allahu a’lem– Fahr-i Kâinat (*aleyhissalâtü vesselâm*) buna binaen cevap vermiş. Şöyle sual eden zat –İkinci Mukaddime’nin sırrıyla– böyle hakâike zihni istidat kesbetmediğinden vazifesi olmayan bir şeyden sual ettiği gibi, Peygamberimiz de (*aleyhissalâtü vesselâm*) asıl lâzım olan şöyle cevap buyurdu ki: “Yer, sevr üstündedir.”¹ Zira, yerin imareti nev-i beşer ile. Nev-i beşerden olan ehl-i kurânın menba-ı hayatları, ziraat ile. Ziraat ise, öküzün omuzu üstündedir ve zimmetindedir. Kısım-ı diğeri olan ehl-i sevâhilin âzam-ı maîşetleri, belki ehl-i medeniyetin büyük bir maden-i ticaretleri, balığın cevfinde ve hûtun üstündedir.² **كُلُّ الصَّيْدِ فِي جَوْفِ الْفَرَى** meselesine mâsadaştır. Bu latîf bir cevaptır. Mizah da olsa hakıtır. Zira mizah etse de yalnız hak söyler. Faraza, sâil keyfiyet-i hilkatten sual etmişse, fenn-i beyanda olan **تَلَقَّى السَّمِيعُ بَعِيرٍ**³ kaidesinin üslûb-u hakimânesiyle, lâzım ve istediği cevabı vermiştir. Yoksa, hasta olan sail iştiha-yı kâzibi ile istediği cevabı vermemiştir. **يَسْتَلُونَكَ**⁴ **عَنِ الْأَهْلِ قُلْ هِيَ مَوَاقِئُ لِلنَّاسِ** bu hakikate bir beraatü’l-istihlâldir.

Üçüncü mahmil: Sevr ve Hût, arzın mahrek-i senevîsinde mukadder olan iki burçtur. O burçlar, eğer çendan farazî ve mevhumedirler. Asıl ecrâmî nazm ve rapt ile yüklenmiş olan âlemde cârî ve lafzen ve ıstılahen “câzibe-i umumîye” ile müsemmâ olan âdâtullahın kanunu o burçlarda temerküz ve tahassul ettiğinden, “Arz burçlar üstündedir.” olan tâbir-i hakimâne caizdir. Bu mahmil, hikmet-i cedide nokta-yı nazarındadır. Zira, hikmet-i atika, burçları semada; hikmet-i cedide ise, medâr-ı arzda farz etmişlerdir. Bu tevil, yeni hikmetin nazarında büyük bir kıymeti tazammun eder.

¹ Bkz.: et-Taberî, *Câmiu’l-beyân* 1/153, 194, 21/72; el-Hâkim, *el-Müstedrek* 4/636; İbni Abdilber, *et-Temhid* 4/9; el-Heysemî, *Mecmeu’z-zevâid* 8/131 (Bezzar’dan naklen).

² “Bütün av, yaban eşiğinin karnındadır. (Yani onu yakalayanın başka bir şeye ihtiyacı kalmaz.)” el-Kal-kaşendî, *Subhu’l-a’sâ* 1/529, 2/48; Amr İbni Bahr, *el-Beyân ve’t-Tebyîn* 1/220; el-Esfehanî, *el-Eğânî* 6/360; el-Meydânî, *Mecmeu’l-emsâl* 2/136.

³ Dinleyici beklediğinden farklı bir şeyi işitti.

⁴ “(Ey Rasûlüm,) sana hilâllerden soruyorlar. De ki: “Onlar, insanlara vakitleri, (bir de Hac zamanlarını) bildirir.” (Bakara sûresi, 2/189)

Hem de mervîdir: Sual taaddüd etmiş. Bir kere “Hût üstündedir”; demek bir aydan sonra “Sevr üstündedir.” denilmiştir. Yani, feza-yı gayr-i mahdudenin her tarafında münteşir olan mezbur kanunun huyût ve eşî’alarının nokta-yı mihrakiyesi olan Hût burcunda temerküz ettiğinden, küre-i arz Delv burcundan koşup Hût’taki tedellî eden kanunu tutup, şecere-i hilkatın bir dalı ile semere gibi asıldı. Veyahut kuş gibi kondu. Sonra tayyar olan yer, yuvasını burc-u Sevr üstünde yapmış demektir.

Bunu bildikten sonra, insafla dikkat et!.. Beşinci Mukaddime’nin sırrıyla ehl-i hayalin ihtirâ-kerdesi olan kıssa-yı acîbe-i meşhurede acaba hikmet-i ezeliyeye isnad-ı abesiyet ve sanat-ı ilâhiyede isbat-ı israf ve burhan-ı Sâni olan nizam-ı bedîi ihlâl etmekten başka ne ile tevil olunacaktır? Nefrin, hezâ-rân nefrin, cehlin yüzüne!

Üçüncü Mesele

Kaf Dağı’dır.¹

İşaret

Malûmdur, bir şeyin mahiyetinin keyfiyetini bilmek başkadır; o şeyin vücudunu tasdik etmek yine başkadır. Bu iki noktayı temyiz etmek lâzımdır. Zira çok şeylerin asıl vücudu yakîn iken, vehim onda tasarruf ederek, tâ imkândan, imtinâ derecesine çıkarıyor. İstersen Yedinci Mukaddime’den sual et; sana “neam” cevabı verecektir. Hem de çok şeylerin metinleri kat’î iken, delâletlerinde zunûn tezâhum eylemişlerdir. Belki, “Murad nedir?” olan sualinin cevabında, efham mütehayyir olmuşlardır. İstersen On Birinci Mukaddime’nin sadefini aç. Bu cevheri bulacaksınız.

Tenbih

Vaktâ ki bu böyledir. “Kaf”a işaret eden kat’iyyü’l-metinlerden, yalnız ²ق وَالْقُرْآنِ الْمَجِيدِ ’dir. Hâlbuki, caizdir: Kaf, sâd gibi olsun. Dünyanın şarkında değil, belki ağzın garbindadır. Şu ihtimal ile delil yakiniyetten düşer. Hem de kat’iyyü’d-delâlet bundan başka olmadığının bir delili, şer’in müçtehidlerinden olan Karafî’nin ³لَا أَضَلَّ لَهُ demesidir. Lâkin, İbni Abbas’a isnad

¹ Bkz.: İbn Arabî, *el-Fütûhâtü’l-Mekkiyye* 5/109.

² “Kâf. Şanlı şereflî Kur’ân hakkı için.” (Kaf sûresi, 50/1)

³ “Aslı yoktur.” Bkz.: İbn Hacer el-Heytemî, *Tuhfetü’l-muhtâc* 1/427; *el-Âlûsî, Rûhu’l-meânî* 26/171, 172.

olunan keyfiyet-i meşhuresi,¹ Dördüncü Mukaddime'ye bak. Vech-i nisbeti sana temessül edecektir. Hâlbuki, İbni Abbas'ın her söylediği sözü, hadis olması lâzım gelmediği gibi, her naklettiği şeyi de onun makbulü olmak lâzım gelmez. Zira İbni Abbas gençliğinde İsrailiyat'a, bazı hakâikin tezahürü için, hikâyet tarihi ile bir derece atf-ı nazar eylemiştir.

Eğer dersen: "Muhakkikîn-i sofiye, 'Kaf'a dair pek çok tasviratta bulunmuşlardır?"²

Buna cevaben derim: Meşhur olan âlem-i misal, onların cevelângâhıdır. Biz elbisemizi çıkardığımız gibi, onlar da cesetlerini çıkarıp seyr-i ruhanî ile o ma'razgâh-ı acâibe temaşa ediyorlar. "Kaf" ise, o âlemden onların târif ettikleri gibi mütemessildir. Bir parça aynada, semavat ve nücüm temessül ettikleri gibi, bu âlem-i şهادette velev küçük şeyler de olsa –çekirdek gibi– âlem-i misalde tecessüm-ü maânînin tesiri ile bir büyük ağaç oluyor. Bu iki âlemin ahkâmı birbirine karıştırılmaz. Muhyiddin-i Arabî'nin mağz-ı kelâmına muttali olan, bunu tasdik eder.

Amma avâmın yahut avâm gibi adamların mabeynlerinde müstehir olan keyfiyeti ki, "Kaf yere muhittir ve müteaddittir; her ikisinin ortasında beş yüz senedir; ve zirvesi semanın ketfine mümastır, ilâ âhiri hayâlâtihim..." bunu, ne kıymette olduğunu bilmek istersen, git Üçüncü Mukaddime'den fenerini yak; sonra gel, bu zulümâta gir. Belki âb-ı hayat olan belâgatını göreceksin.

Eğer bizim bu meselede olan itikadımızı anlamak istersen, bil ki, ben "Kaf"ın vücuduna cezmederim; fakat keyfiyeti ise havale ederim. Eğer bir hadis-i sahih ve mütevâtir, keyfiyetin beyanında sabit olursa, iman ederim ki, murad-ı Nebî, sâdik ve doğru ve hakıtır. Fakat murad-ı nebevî üzerine! Yoksa, nâsın mütehayyelleri üzerine değildir. Zira bazen fehmolunan şey, muradın gayrisidir.

Bu meselede mâlûmumuz budur:

Kaf Dağı, ekser şarkı ihata eden ve eski zamanda bedevî ve medenîlerin aralarında fâsıl olan ve âzam-ı cibâl-i dünya olan Çamular'ının annesi olan Himalaya silsilesidir. Bu silsilenin ırkından cibâl-i dünyanın ekserisi teşâub eyledikleri denilir. Bu hâl öyle gösteriyor ki, "Kaf"ın dünyaya meşhur olan ihatanın fikir ve hayali bu asl-ı teşâubdan neşet etmiş olmak gerektir.

¹ Bkz.: İbni Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân* 4/222; es-Suyûtî, *ed-Dürü'l-mensûr* 7/589; eş-Şevkânî, *el-Fet-hu'l-kadîr* 5/73.

² Bkz.: İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye* 5/109.

Ve sâniyen: Âlem-i şهادete, suretiyle ve âlem-i gayba mânâsıyla müşâbih ve ikisinin mabeyninde bir berzah olan âlem-i misal, o muammâyı halleder. Kim isterse, keşf-i sâdik penceresi ile veya rüya-yı sâdik menfeziyle veya şeffaf şeyler dürbünüyle ve hiç olmazsa, hayalin verâ-yı perdesi ile o âleme bir derece seyirci olabilir. Bu âlem-i misalin vücuduna ve onda maânînin tecessüm etmelerine pek çok delâil vardır. Binaenaleyh, bu kürede olan Kaf, o âlemde zi'l-acaip olan Kaf'ın çekirdeği olabilir.

Hem de Sâni'in mülkü geniştir; bu sefil küreye münhasır değildir. Feza ise, gayet vâsi, Allah'ın dünyası gayet azîm olduğundan, zü'l-acaip olan Kaf'ı istiab edebilir. Fakat eyyâm-ı ilâhiye ile beş yüz sene bizim küreden uzak olmakla beraber, mevc-i mekfuf olan semaya¹ temas etmek, imkân-ı aklıden hâriç değildir. Zira "Kaf" sema gibi şeffaf ve gayr-i mer'î olmak caizdir.

Ve râbian: Neden caiz olmasın ki, Kaf, daire-i ufuktan tecelli eden silsile-i âzamdan ibaret ola?.. Nasıl ufkun ismi de Kaf'a me'haz olabilir. Zira devair-i mütedahile gibi nereye bakılırsa, silsilelerden bir daire görülür. Gide gide nazar kalır, hayale teslim eder. En nihayet hayal ise, selâsil-i cibâlden bir daire-i muhiti tahayyül eder ki, semânın etrafına temas ediyor. Küreviyet sırrıyla, beş yüz sene de uzak olursa, yine muttasıl görünür.

Dördüncü Mesele

Sedd-i Zülkarneyn'dir.

Nasıl bildin ki, bir şeyin vücudunu bilmek, o şeyin keyfiyet ve mahiyetini bilmekten ayırır. Hem de bir kazıyye çok ahkâmı tazammun eder. O ahkâmın bazısı zarurî ve bazısı dahi nazarî ve muhtelifün fihâdır.

Hem de mâlûmdur: Bir müteannid ve mukallid bir sâil, imtihan cihetiyle, bir kitapta gördüğü bir meseleyi –eğerçi bir derece de muharref olsa– bir adamdan sual etse, tâ gaybda olan mâlûmuna cevap verse, o cevap iki cihetle doğrudur: Ya doğrudan doğruya cevap verse; veyahut sâil-i müteannidin mâlûmuna ya bizzat veya tevil ile cevap-ı muvâfik veriyor. İkisi de doğrudur. Demek bir cevap, hem vâkii razı eder, zira haktır; hem sâili ikna eder. Zira eğerçi murat değilse, mâlûmuna tatbik eder. Hem makamın hatırını dahi kırmıyor. Zira cevapta ukde-i hayatiyeyi derceder ki, makâsıd-ı kelâm ondan istimed-ı hayat eder.

¹ Bkz.: Tirmizî, *tefsîru sûre (57) 1*; Ahmed İbni Hanbel, *el-Müsne'd 2/370*; et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat 6/15*.

İşte cevap-ı Kur'ân dahi böyledir. Bundan sonra zarurî ve gayr-i zarurîyi tefrik edeceğiz. İşte, cevap-ı Kur'ânî'de mefhum olan zarurî hükümler ki, inkârı kabul etmez, şudur:

Zülkarneyn, “müeyyed min indillâh” bir şahıstır. Onun irşad ve tertibiyle, iki dağ arasında bir sed bina edilmiştir; zâlimlerin ve bedevîlerin def-i fesatları için... Ve Ye'cüc-Me'cüc, iki müfsit kabiledirler. Emr-i ilâhî geldiği vakit sed harap olacaktır, ilâ âhîrihî...¹

Bu kıyas ile, ona Kur'ân delâlet eden hükümler, Kur'ân'ın zaruriyatından dandılar. Bir harfin inkârı dahi kabil değildir. Fakat o mevzuat ve mahmulâtın keyfiyatlarının teşrihatları ve mahiyetlerinin hududu ise, Kur'ân onlara kat'ıyyü'd-delâlet değildir. Belki “Âmm hâssa, delâlet-i selâseden hiçbirisiyle delâlet etmez.”² kaidesiyle ve mantıkta beyan olunduğu gibi, “Bir hüküm, mevzu ve mahmulün vech-i mâ ile tasavvur etmek, kâfi olduğu..”nun düsturuyla sabittir ki, Kur'ân onlara delâlet etmez. Fakat kabul edebilir. Demek o teşrihat, ahkâm-ı nazariyedendir. Başka delâile muhavveldir. İctihadın mazannesidir. Onda tevil için mecal vardır. Muhakkikînin ihtilâfâtı, nazariyetine delildir.

Fakat vâ esefâ!.. Cevabın suale her cihetle lüzum-u mutabakatın tahayyül ile, sualdeki halele ehemmiyet vermeyerek, cevabın zarurî ve nazarî olan hükümlerini, birden me'haz-i sâilden ve menbit-i sualden hûşeçîn olup, alıp müfessir oldular. Yok, belki müevvil, yok belki mâsadaki mânâ yerine mânâ gösterdiler. Yok, belki mâsadaki olmak caiz ve bir derece mümkün olan şeyi, medlûl ve mefhum olarak tevil ettiler. Hâlbuki, Üçüncü Mukaddime'nin sırrıyla zâhir-perestler kabul ederek ve muhakkikîn dahi hikâyat gibi ehemmiyetsiz olduğundan tenkitsiz şu tevili dinlediler. O teşrihati, muharref olan Tevrat ve İncil'de olduğu gibi kabul ederse, akîde-i Ehl-i Sünnet ve Cemaat'te olan mâsumiyet-i enbiyâya³ muhalefet oluyor. Kıssa-yı Lût ve Davud (*aleyhimeselâm*), buna iki şahittir.

Vaktâ ki, keyfiyette icthad ve tevilin mecali vardır. Ben de bitevfikillâh derim: İtikad-ı câzim, Hudâ ve Peygamberimiz'in muradlarına katiyen vaciptir; zira zaruriyât-ı diniyedendir. Fakat murad hangisidir, muhtelefün fihtir. Şöyle:

¹ Bkz.: Kehf sûresi, 18/92-98; Enbiyâ sûresi, 21/95-96.

² Bkz.: ed-Dimeşkî, *et-Takrîr ve't-tahbîr* 1/161.

³ Bkz.: el-İcî, *Kitâbü'l-Mevâkıf* 3/415, 425; Aliyyülkârî, *Şerhu kitabi'l-Fıkhi'l-ekber* s.100.

Zülkarneyn, İskender demem; zira isim bırakmaz. Bazı müfessir melik (lâm'ın kesriyle), bazı melek (lâm'ın fethiyle), bazı nebî, bazı velî, ilâ âhir.. demişlerdir. Herhalde Zülkarneyn, müeyyed min indillâh ve seddin binasına mürşid bir şahıstır.

Amma sed ise: Bazı müfessir “sedd-i Çin” ve bazı müfessir “Başka yerde cebelleşmiş” ve bazı müfessir “Sedd-i mahfidir; inkılâp ve ahvâl-i âlem set-reylemiştir..” ve bazı ve bazı, demişlerdir, demişlerdir... Herhalde müfsidlerin def-i şerleri için bir redm-i azîm ve cesîm bir duvardır.

Amma Ye'cüc-Me'cüc: Bazı müfessir, “veled-i Yafes'ten iki kabile..” ve bazı diğer, “Moğol ve Mançur..” ve bazı dahi, “akvam-ı şarkıye-i şimalî..” ve bazı dahi, “benîâdemden bir cemiyet-i azîme, dünya ve medeniyeti herc ü merc eden bir tâife..” ve bazı dahi, “mahlûk-u ilâhîden yerin zâhrında ve yahut batnında âdemî veya gayr-i âdemî bir mahlûktur ki, kıyâmete, böyle nev-i beşerin herc ü mercine sebep olacaktır..”; bazı ve bazı ve bazı dediklerini dediler... Nokta-yı kat'îye ve cihet-i ittifakî budur: Ye'cüc ve Me'cüc, ehl-i garet ve fesat ve ehl-i hadâret ve medeniyete, ecel-i kaza hükmünde iki tâife-i mahlûkullahtır.

Amma harabiyet-i sed: Bazı, kıyâmette.. ve bazı, kıyâmete yakın.. ve bazı, emaresi olmak şartıyla uzaktır.. ve bazı, harap olmuştur. Fakat dekk olmamış... Kıyle'ler çok. Herhalde nokta-yı ittifak; seddin inhidamı, yerin sakalına bir beyaz düşmek ve oğlu olan nev-i beşer de ihtiyar olmasına bir alâmettir. Eğer bu müzakeratı muvâzene ve muhakeme etmişsen caizdir, tecviz edesin; sedd-i Kur'ân, sedd-i Çindir ki, çok fersahlar ile uzun ve acıb-i seb'a-yı meşhurenden bir “müeyyed min indillâhın” irşadıyla bina olunmuş, o zamanın ehl-i medeniyeti, ehl-i bedeviyetin şerlerinden temin eylemiştir.

Evet, o vahşilerden Hun kabilesi Avrupa'yı herc ü merc ettiği gibi, onlardan Moğol tâifesi de Asya'yı zîr ü zeber eylemiştir. Sonra seddin harabiyeti kıyâmete alâmet olur. Bâhusus “dekk”, ondan başkadır. Peygamber, “Eşrât-ı saattenim. Ben ve kıyâmet bu iki parmak gibiyiz.”¹ dese, neden istiğrab olunsun ki, harabiyet-i sed, zaman-ı saadetten sonra alâmet-i kıyâmet olsun?..

Hem de seddin inhidamı, ömr-ü arza nisbeten, yerin yüzünde ihtiyarlıktan bir buruşukluktur. Belki, tamam-ı nehara nisbeten vakt-i isfırar gibidir. Eğerçi binler sene de fâsil olsa...

¹ Buhârî, *tefsiru sûre (79) 1, talâk 25, rikak 39; Müslim, fiten 132; Tirmizî, fiten 39.*

Kezâlik Ye'cüc ve Me'cüc'ün ihtilâlleri, nev-i beşerin şeyhûhetinden gelme bir hummâ ve sıtması hükmündedir.

Bundan sonra On İkinci Mukaddime'nin fatihasında bir tevil-i âhar sana feth-i bab eder. Şöyle:

Kur'ân, hisas için kasası zikrettiği gibi, ukad-ı hayatiye hükmünde ve makâsıd-ı Kur'âniye'den bir maksadına münasip noktaları intihap ve rapt-ı maksada ittisal ettiriyor. Eğerçi hariçte ve husulde birbirinin narı veya nuru birbiriyle görünmediği hâlde, zihinde ve üslûpta teânuk ve musâhabet edebilirler. Hînâ ki, kıssa hisse içindir. Sana ne lâzım teşrihatı nasıl olursa olsun, sana taalluk edemez. Kendi hisseni al, git. Hem de Onuncu Mukaddime'den istizhar et. Göreceksin: Mecaz mecaza kapı açar, ¹ **تَعْرُبُ فِي عَيْنِ حَمَمَةٍ** zâhir-perestleri dışarıya sürüyor.

Malûm olsun ki, esâlîb-i Arap'ta tecelli eden hüccetullahın miftahı, yalnız istiâre ve mecaz üzerine müesses ve asl-ı i'câz olan belâgattır. Yoksa, şöret sebebiyle yalancı hads ile lakîta olunan ve rızaları olmadığı hâlde esdâf-ı âyâtta saklanan boncuklar değildir. İstersen Onuncu Mukaddime'nin Hâtimesi'ni istişmam ile zevk et. Zira, hitamı misktir. Ve içinde baldır. Hem de caizdir ki, meçhulü'l-keyfiyet olan sed, başka yerde sair alâmât-ı kıyâmet gibi mestur ve kıyâmete kadar bakî ve bazı inkılâbâtıyla meçhul kalarak kıyâmette harap olacaktır.

İşaret

Malûmdur: Mesken, sakinlerinden daha ziyade yaşar. Kale, ehl-i tahassundan daha ziyade ömrü uzundur. Sükûn ve tahassun, vücudunun illetidir, bekâ ve devamına değildir. Bekâ ve devamına olsa da, istimrar ve adem-i hulüvvü iktiza etmez. Bir şeydeki garazın devamı, belki terettübü, o şeyin devamının zaruriyatından değildir. Pek çok binalar süknâ veya tahassun için yapılmışken, hâvî ve hâlî olarak ortada muallâk kalıyor. Bu sırrın adem-i tevehhümünden, tevehhümlere yol açılmıştır.

Tenbih

Şu tafsilden maksat; tefsiri te'vilden.. kat'îyi zannîden.. vücûdu keyfiyetten.. hükmü etrafın teşrihatlarından.. mânâyı mâsadağdan.. vukuu imkândan temyiz ve tefrik ile bir yol açmaktır.

¹ “(Nihayet Batıya ulaştığında), güneşi âdeta kara bir balçıkta batar vaziyette (buldu).” (Kehf sûresi, 18/86)

Beşinci Mesele

Meşhurdur: “Cehennem yer altındadır.”¹ Fakat biz Ehl-i Sünnet ve Cemaat, kat'an ve yakinen yerini tayin edemeyiz. Lâkin zâhir olan, tahtiyettir. Ve yeraltında olmasıdır.

Buna binaen derim:

Şecere-i tûbâ gibi olan hilkat-i âlemin, sair nücumları gibi bizim küremiz dahi bir semeresidir. Semerenin altı, o ağacın umum ağsanı altına şâmil olur. Buna binaen, cehennem yeraltında, o dallar içindedir. Nerede olsa yeri vardır. Tahtiyetin mesafesi uzun ve ittisali iktiza etmez. Hikmet-i cedidenin nokta-yı nazarında ateş, ekser kâinata müstevlîdir. Bu hâl arka tarafında gösterir ki, bu ateşin asıl ve esası ve nev-i beşerle beraber ebeye giden ve yolda refâkat eden cehennem, birgün perdeyi yırtacak, “Hazır olun!” diyecek, meydana çıkacaktır. Bu noktada dikkat isterim...

Sâniyen: Kürenin tahtı ve altı, merkezi ve dahilîsidir. Bu noktaya binaen, küre-i arz şecere-i zakkum-u cehennemden çekirdeği ile hamiledir. Günün birinde doğacaktır. Belki fezada tayeran eden arz öyle bir şeyi yumurtlayacaktır ki, o yumurtada cehennem tamamıyla olunmaz ise, başı veya diğer bir âzası matvî olarak tazammun etmiş ki, yevm-i kıyâmette derekât ve âzâ-yı sairesiy-ye birleşecek, dev-i acîb-i cehennem, ehl-i isyana hücum edecektir.

Yahu, kendin cehenneme gitmezsen, hesap ve hendese seni oraya kadar götürülebilir. Her otuz üç metrede takriben bir derece-i hararet tezayüd eylediğinden, merkeze kadar iki yüz bin dereceye yakın hararet mevcut oluyor. Bu nar-ı merkeziyenin bizim galiben bin dereceye baliğ olan ateşimizle nisbeti iki yüz defa olduğu gibi, meşhur hadisteki, “Cehennem ateşi ateşimizden iki yüz defa daha şedittir.”² olan nisbetin aynını isbat eder.

Hem de cehennemden bir kısmı zemherirdir.³ Zemherir ise, burudetiyle yandırır. Hikmet-i tabiiyede sabittir ki, ateş bir dereceye gelir ki, suyu buz eder. Harareti def'aten bel' ettiği için, burudetle ihrak eder. Demek, umum merâtibi ihtiva eden ateşin bir kısmı da zemherirdir.

¹ Bkz.: Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd* 2/370, 4/287; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef* 3/55; el-Beyhakî, *Şuabü'l-îmân* 1/331, 1/357, 4/334; el-Hâkim, *el-Müstedrek* 4/612.

² Bkz.: Buhârî, *bed'ü'l-halk* 10; Müslim, *mesâcid* 180-187; Tirmizî, *salât* 5; Ebû Dâvûd, *salât* 5.

³ Buhârî, *mevâkî't* 9, *bed'ü'l-halk* 10; Müslim, *mesâcid* 185; Tirmizî, *cehennem* 9; İbni Mâce, *zühd* 38; Dârimî, *rikak* 119; Ahmed İbni Hanbel, *el-Müsne'd* 2/276, 394, 503.

Tenbih

Malûm olsun ki, ebede namzet olan âlem-i uhrevî, fena ile mahkûm olan bu âlemin mekayisi ile mesâha ve muâmele olunmaz. Muntazır ol; Üçüncü Makale'nin âhîrinde âhîret bir derece sana arz-ı didar edecektir...

İşaret

- ✓ Umum fünûnun gösterdiği intizamın şهادetiyle,
- ✓ ve hikmetin istikrâ-yı tammının irşadıyla,
- ✓ ve cevher-i insaniyetin remzi ile,
- ✓ ve âmâl-i beşerin tenâhisizliğinin imâsı ile,
- ✓ yevm ve sene gibi çok envâda olan birer nevi kıyâmet-i mükerrerenin telmihi ile,
- ✓ ve adem-i abesiyetin delâleti ile,
- ✓ ve hikmet-i ezeliyenin telvihi ile,
- ✓ ve rahmet-i bîpâyân-ı ilâhiyenin işareti ile,
- ✓ ve Nebiyy-i Sâdık'ın lisân-ı tasrihi ile,
- ✓ ve Kur'ân-ı Mu'ciz'in hidayetiyle, cennet-âbâd olan saadet-i uhreviyeden nazar-ı aklın temâşası için “sekiz kapı”, “iki pencere” açılır.

Altıncı Mesele

Muhakkaktır ki, Tenzil'in hâssa-i cazibedarı i'câzdır. İ'câz ise, belâgatın yüksek tabakasından tevellüd eder. Belâgat ise, hasâis ve mezâyâ, bâhusus istiâre ve mecaz üzere müessesedir. Kim istiâre ve mecaz dürbünü ile temaşa etmezse, mezâyâsını göremez. Zira ezhan-ı nâsın te'nîsi için esâlîb-i Arap'ta yenâbî-i ulûmu isâle eden tenzîlin içinde, tenezzülât-ı ilâhiye tabir olunan mürâat-ı efham ve ihtiram-ı hissiyat ve mümaşât-ı ezhan vardır.

Vaktâ ki bu böyledir. Ehl-i tefsire lâzımdır:

Kur'ân'ın hakkını bahş; ve kıymetini noksan etmesin. Ve belâgatın tasdik ve sikkesi olmayan bir şey ile Kur'ân'ı tevîl etmesinler. Zira her hakikatten daha zâhir ve daha vâzıh tahakkuk etmiş ki, Kur'ân'ın mânâları

hak oldukları gibi, tarz-ı ifade ve suret-i mânâsı dahi beliğane ve ulvidir. Cüz'iyatı o madene ircâ ve teferruatı o menbaa ilhak etmeyen, Kur'ân'ın ifâ-yı hakkında mutaffifinden oluyor. Bir-iki misal göstereceğiz; zira nazarı celb eder.

Birinci misal: وَالْجِبَالُ أَوْتَادًا¹ –Allahu a'lemü bimiradihî– caizdir; işaret olunan mecaz, böyle bir tasavvuru îmâ eder ki: Sefine gibi olan küre, bahr-i muhit-i havâinin içinde tahtelbahir bir gemisi; ve umman gibi fezada direk veya demir gibi dağlarıyla irsâ ve ta'mid ederek havayla iştibak ettiğinden, muvâzeneti muhafaza olunmuştur. Demek, dağlar o geminin demir ve direkleri hükmündedirler.

Sâniyen: İnkılâbât-ı dahiliyeden ihtizazat o dağlarla iskât olunurlar. Zira dağlar yerin mesâmâtı hükmündedir. Dahilî bir heyecan olduğu vakit, arz dağlar ile teneffüs ettiğinden, gazabı ve hiddeti sükûnet bulur. Demek arzın sükûn ve sükûneti dağlar iledir.

Sâlisen: İmaret-i arzın direği beşerdir. Hayat-ı beşerin direği dahi, me-nâbi-i hayat olan mâ ve türab ve havanın istifadeye lâyük sureti ile muhafazalarıdır. Hâlbuki, şu üç şerâit-i hayatın kefilî dahi dağlardır. Zira dağ ve cibâl mehâzin-i mâ olduğu gibi, cezb-i rutubet hâsiyeti ile havaya meşşâta oluyor... Hararet ve bürudeti tâdil ettiği gibi, havaya mahlût olan muzır gazların teressübüne ve havanın tasfiyesine sebep olduğu gibi, toprağa da terahhum ediyor. Çamurluk ve bataklık ve bahrin tasallutundan muhafaza eder.

Râbian: Belâgatça vech-i münasebet ve müşabehet budur: Faraza bir adam hayal balonuyla küreden yüksek yere uçarsa, dağların silsilelerine baksa, acaba tabaka-yı türabiyeyi direkler üstüne serilip atılmış bedevî haymeler gibi tahayyül ederse ve münferit dağları da bir direk üstünde kurulan bir çadıra benzetilse, acaba tabiat-ı hayale muhalefet olur mu? Faraza sen o silsileleri müstakil dağlar ile beraber sath-ı arza keyfiyet-i vaziyeti bir bedevî Arab'ın karşısında tasvir tarzında tahayyül ve tahyil edersen, şöyle: “Bu silsileler Arab-ı bedeviyenin haymeleri gibi arz sahrasında kurulmuş ve taraf taraf da çadırlar tahallül etmiş.” desen, Arapların hayalî olan uslûplarından uzak düşmüyorsun...

¹ “Dağları da arzı tutan birer destek (yapmadık mı)?” (Nebe sûresi, 78/7)

Hem de eğer vehimle bu kasr-ı müşeyyed-i âlemden tecerrüt edip uzak-tan hikmet dürbünü ile mehd-i beşer olan yere ve sakf-ı merfû olan semaya temaşa edersen, sonra silsile-i cibâlde temessül ve etraf-ı semaya temas eden daire-i ufuk ile mahdud olan semayı, bir fustat gibi yerin üstüne vaz ve cibâl evtâdiyla raptolunmuş bir çadır kubbesini tahayyül ve tevehhüm edersen, müttehem edemezler. Sekizinci Mesele'nin tenbihinde bir-iki misal daha gelecektir.

Yedinci Mesele

Kur'ân'da zikrolunan, ¹دَحِيهَا ve ²سُطِحَتْ ve ³فَرَشْنَاهَا ve ⁴تَعْرُبُ فِي عَيْنٍ ve ⁵حَمِيمَةٍ ve emsâlleri gibi, bazı ehl-i zâhir, tağlit-i ezhan için onlarla temessük ederler. Lâkin müdafaaya biz muhtaç değiliz. Zira müfessirîn-i izam, âyâtın zamâirindeki serâirleri izhar eylemişlerdir. Bize hâcet bırakmamışlar, fakat bir ders-i ibret vermişler ve sermeşk yazmışlar.

وَلَكِنْ بَكَوْا قَبْلِي فَهَيِّجُوا لِي الْبُكَاءَ وَهَيِّهَاتَ ذُو رَحْمٍ يَرْقُ لِبُكَائِي⁵

Malûmdur: Mâlûmu ilâm –bâhusus müşahed olursa– abestir. Demek, içinde bir nokta-yı garabet lâzımdır; tâ onu abesiyetten çıkarsın.

Eğer denilse: “Bakınız, nasıl arz, küreviyeti ile beraber musattaha ve size mehd olmuştur; denizin tasallutundan kurtulmuş.”

Veyahut “Nasıl şems, istikrar ile beraber tanzim-i maişetiniz için cereyan ediyor.”

Veyahut “Nasıl binler sene ile uzak olan şems, ayn-ı hamiede gurub ediyor.”

Maânî-i âyât kinâyetten sarahate çıkmış oluyor... Evet, şu garabet noktaları, belâgat nükteleridir.

1 “Yeri (iskâna hazır hale getirmek için) yumurta biçiminde yaydı.” (Nâziât sûresi, 79/30)

2 “(Yer) yayılıp, iskâna hazırlanmış.” (Ğâşiye sûresi, 88/20)

3 “Yeri döşeyip düzenledik.” (Zâriyât sûresi, 51/48)

4 “(Nihayet Batıya ulaştığında), güneşi âdeti kara bir balçıkta batar vaziyette (buldu).” (Kehf sûresi, 18/86)

5 Fakat benden önce ağladılar, ağlamak için beni heyecana getirdiler. Benim ağıtımlarıma acıyan merhamet sahipleri nerede?

Şekizinci Mesele

İşaret

Ehl-i zâhiri hayse beyse vartalarına atanlardan birisi, **belki en birincisi**, imkânâtı, vukuâta karıştırmak ve iltibas etmektir. Meselâ diyorlar: “Böyle olsa, kudret-i ilâhiyede mümkündür. Hem ukulümüzce azametine daha ziyade delâlet eder. Öyleyse bu vâki olmak gerektir.”

Heyhat! Ey miskinler! Nerede aklınız kâinata mühendis olmaya liyâkat göstermiştir? Bu cüz’î aklınızla hüsn-ü küllîyi ihata edemezsiniz. Evet, bir zirâ kadar bir burun altından olsa, yalnız ona dikkat edilse, güzel gören bulunur!

Hem de onları hayrette bırakan tevehhümleridir ki: İmkân-ı zatî, ya-kîn-i ilmîye münâfidir. O hâlde yakîniye olan ulûm-u âdiyede tereddüt ettiklerinden, lâ edrî’lere yaklaşıyorlar. Hatta utanmıyorlar ki, mesleklerinde lâzım gelir: Van Denizi, Sübhan Dağı gibi bedihî şeylerde tereddüt edilsin. Zira onların mesleğince mümkündür, Van Denizi düşâb ve Sübhan Dağı da şekerle örtülmüş bala inkılâp etsin.

Veyahut o ikisi, bazı arkadaşımız gibi küreviyetten razı olmayarak sefere gittiklerinden, ayakları sürçerek umman-ı ademe gitmeleri muhtemeldir. Öyleyse, deniz ve Sübhan, eski halleriyle bakî olduklarını tasdik etmemek gerektir!

Elâ! Ey mantıksız miskin!.. Neredesiniz? Bakınız: Mantıkta mukarrerdir, mahsûsattaki vehmiyat bedîhiyattandır. Eğer bu bedaheti inkâr ederseniz, si-ze nasihate bedel tâziye edeceğim. Zira ulûm-u âdiye sizce ölmüş ve safсата dahi hayat bulmuş derecesindedir.

Dördüncü belâ ki; ehl-i zâhiri teşviş eder; imkân-ı vehmîyi, imkân-ı aklî ile iltibas ettikleridir. Hâlbuki, imkân-ı vehmî, esassız olan ırk-ı taklitten tevel-lüd ile safساتayı tevlid ettiğinden, delilsiz olarak her biri bedîhiyatta bir “bel-ki,” bir “ihtimal,” bir “şekke” yol açar. Bu imkân-ı vehmî, galiben muhake-mesizlikten, kalbin zaaf-ı âsâbından ve aklın sinir hastalığından ve mevzu ve mahmulün adem-i tasavvurundan ileri gelir. Hâlbuki, imkân-ı aklî ise, vacip ve mümteni olmayan bir maddede, vücut ve ademe bir delil-i kat’îye dest-res olmayan bir emirde tereddüt etmektir. Eğer delilden neşet etmiş ise makbuldür; yoksa muteber değildir.

Bu imkân-ı vehmînin ahkâmındandır ki, bazı vehhamlar diyor: “Muhtemeldir, burhanın gösterdiği gibi olmasın. Zira akıl her bir şeyi derk edemez. Aklımız da buna ihtimal verir.”

Evet, yok; belki ihtimal veren vehminizdir. Aklın şe’ni burhan üzerine gitmektir. Evet, akıl her bir şeyi tartamaz; fakat böyle maddiyatı ve en küçük hâdimi olan basarın kabzasından kurtulmayan bir emri tartar. Faraza tartmaz ise, biz de o meselede çocuk gibi mükellef değiliz.

Tenbih

Ben “zâhir-perest” ve “nazar-ı sathî sahibi” tâbiri ile yad ettiğim ve tevbih ve tânif ile teşhir ettiğim muhatab-ı zihniyem, ağleb-i hâlde ehl-i tefrit olan ve cemâl-i İslâm’ı görmeyen ve nazar-ı sathî ile uzaktan İslâmiyet’e bakan hasm-ı dindir. Fakat, bazen ehl-i ifrat olan, iyilik bilerek fenalık eden dinin cahil dostlarıdır.

Beşinci belâ: Ehl-i tefrit ve ifrat olan bîçârelerin ellerini tutarak zulümâta atan birisi de, her mecazın her yerinde taharrî-i hakikat etmektir. Evet, mecazda bir dane-i hakikat bulunmak lâzımdır ki, mecaz ondan neşv ü nema bularak sümbüllensin. Veyahut hakikat, ışık veren fitildir; mecaz ise, ziyasını tezyid eden şişesidir. Evet, muhabbet kalbde ve akıl dimağdadır; elde ve ayakta aramak abestir...

Altıncı belâ: Nazarı tams eden ve belâgatı setreden, zâhire olan kasr-ı nazardır. Demek, ne kadar akılda hakikat mümkün ise, mecaza tecavüz etmezler. Mecaza gidilse de meâli tutulur. Bu sırta binaendir: *Âyet ve hadisin tefsir veya tercümesi, onlardaki hüsün ve belâgatı gösteremez.* Güya onlarca karine-i mecaz, aklen hakikatin imtinâdır. Hâlbuki, karine-i mânia, akli olduğu gibi, hissî ve âdî ve makamî.. daha başka çok şeyler ile de olabilir. Eğer istersen, Cennetü’l-Firdevs gibi olan Delâilü’l-İ’câz’ın iki yüz yirmi birinci kapısından gir. Göreceksin, o koca Abdülkahir, gayet hiddetli olarak böyle müteassifleri yanına çekmiş, tevbih ve takdir ediyor.¹

Yedinci belâ: Muarrefi münekker eden biri de, hareke gibi bir arazi, zâtîye ve eyniyeye hasrettiklerinden, “gayr-i men hüve leh” olan vaf-ı câriyi inkâr etmek lâzım geldiğinden, şems-i hakikat tarz-ı cereyanından çıkarılmıştır. Acaba böylele Arapların uslûplarına hiç nazar etmemişlerdir ki, nasıl diyorlar: “Dağlar bize rast geldi. Sonra bizden ayrıldı. Başka bir dağ başını çıkardı.

¹ Bkz.: el-Cürçânî, *Delâilü’l-İ’câz* s.289-301.

Sonra gitti, bizden mufarakat eyledi. Deniz dahi güneşi yuttu, ilâ âhir...” Mif-tah-ı Sekkâki’de beyan olunduğu gibi, pek çok yerlerde sanat-ı beyaniyeden olan kalb-i hayali, esrar-ı beyaniye için istimâl etmektedirler. Bu ise, deveran sırrıyla mağlata-yı vehmiye üzerine müesses bir letafet-i beyaniyedir.

Şimdi sermeşk olarak iki misal-i mühimmeyi beyan edeceğim. Tâ ki o minval üzerine işleyesin. Şöyle:

وَيُنزِلُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ جِبَالٍ فِيهَا مِنْ بَرَدٍ¹ ، وَالشَّمْسُ تَجْرِي لِمُسْتَقَرٍّ لَهَا²

Şu iki âyet gayet şayan-ı dikkattirler. Zira zâhire cümud, belâgatın hakkını cühud demektir. Zira birinci âyette olan istiâre-i bedîa o derece hararetlidir ki, buz gibi olan cümudu eritir. Ve bulut gibi zâhir perdesini berk gibi yırtar. İkinci âyette belâgat o kadar müstakar ve muhkem ve parlaktır ki, seyri için güneşi durdurur.

Evvelki âyet: ³قَوَارِيرٍ مِنْ فِضَّةٍ nazîresidir. O da onun gibi bir istiâre-i bedi-âyı tazammun eylemiştir. Şöyle ki:

Cennetin evânîleri şişe olmadığı gibi, gümüş dahi değildir. Belki şişenin gümüşe olan mübayaneti, bir istiâre-i bedîanın karinesidir. Demek şişe şeffa-fiyetiyle, “fidda” dahi beyaz ve parlaklık hasebiyle, güya cennetin kadehlerini tasvir etmek için iki numûnedirler ki; Sâni-i Rahmân bu âleme göndermiş, tâ nefis ve mallarıyla cennete müşteri olanların rağabâtını tehyic ve iştahlarını açsın.

Aynen bunun gibi, ⁴مِنْ جِبَالٍ فِيهَا مِنْ بَرَدٍ bir istiâre-i bedîa ondan takattur ediyor. O istiârenin zemini ise, zemin ve âsuman mabeyninde hüküm-ü ha-yalle tasavvur olunan müsabakat ve rekabetin tahayyülü üzerine müessesdir. Mezraası şöyledir ki; zemin kar ve bered ile tezemmül veya taammüm eden dağlarıyla ve rengârenk besâtîni ile süslendiği gibi, güya ona rekabeten ve inaden, âsuman dahi cibâl ve besâtîni andıran rengârenk ile teşekkül eden ve dağlara nazireler yapmak için, parça parça dağılan bulutlarıyla sarılıp cilveger oluyor. O dağ gibi parça parça bulutlar, sefineler, veyahut dağlar, veyahut develer, veyahut bostan ve dereler denilse, teşbihte hata edilmemiş olur. O

1 “O, gök tarafından dağlar gibi kar yüklü bulutlardan dolu indirir.” (Nûr sûresi, 24/43)

2 “Güneş, kendisi için takdir edilmiş bir yörüngede akıp gitmektedir.” (Yâsîn sûresi, 36/38)

3 “Gümüşü renkte billûr kupalar.” (Dehr sûresi, 76/16)

4 “(O, gök tarafından) dağlar gibi kar yüklü bulutlardan dolu (indirir).” (Nûr sûresi, 24/43)

cevdeki seyyarelerin çobanı ra'ddır. Kamçı gibi, berkini başları üzerine silkeleyip dolaştırıyor. O musahhar sâbihalar ise, o bahr-i muhit-i havâide seyir ve cereyan etmek ile, mahşere tesadüf etmiş dağları andırırlar. Güya sema, su buharının zerratını ra'd ile silâh başına davet ettiği gibi, "Rahat olun!" emri ile herkes yerine gider, gizlenir.

Evet, çok defa bulut dağın libasını giydiği gibi, heykeliyle teşekkül etmekle beraber, bered ve karın beyazıyla televvün ve rutubet ve burudeti ile tekeyüf eder. Öyleyse, bulut ve dağ komşu, arkadaşlardır. Birbirine levâzimatını âriye vermeye mecburdurlar. Bu uhuvvet ve mübâdeleti, Kur'ân'ın çok yerleri gösterir. Zira bazen onu, onun libasında ve ötekini berikinin suretinde bize gösterir. Hem de Tenzil'in pek çok menâzilinde dağ ve bulut birbirinin elini tutup musâfaha ettikleri vardır. Nasıl kitab-ı âlemin bir sayfası olan zeminde muânaka ve musâfahaları şahittir. Zira umman-ı havada iskele hükmünde olan dağ tepesinde lenger-endaz olduklarını görüyoruz.

İkinci âyet: *وَالشَّمْسُ تَجْرِي لِمُسْتَقَرٍّ لَهَا¹*

Evet, ² *تَجْرِي* bir üslûba işaret ettiği gibi, ³ *لِمُسْتَقَرٍّ* dahi bir hakikati telvih eder. Demek caizdir ki, *تَجْرِي* lafzıyla şöyle bir üslûba işaret olsun. Şöyle:

Şems, demiri altından yapılmış mühezzeb, müzehheb, zırlı bir sefine gibi esirden olan ve "mevc-i mekfûf"⁴ tâbir olunan umman-ı semada seyahat ve yüzüyor. Eğer çendan müstakarrında lenger-endâzdir. Lâkin o bahr-i semada o zeheb-i zâib cereyan ediyor. Fakat o cereyan arazî ve tebeî ve tefhim için mürâat ve ihtiram olunan nazar-ı hissî iledir. Fakat hakikî iki cereyanı vardır. Olmaz ise de olur. Zira maksat beyan-ı intizamdır. Esâlib-i Arap'ta olduğu gibi tebeî ise veya zatî ise, nizamın nokta-yı nazarında birdir.

Sâniyen: Şems müstakarrında, mihveri üzerinde müteharrik olduğundan, o erimiş altın gibi eczaları dahi cereyan ediyor. Bu hareke-i hakikiye evvelki hareke-i mecaziyenin danesidir, belki zembereğidir.

Sâlisen: Şemsin müstakarrı denilen tahtıtravanıyla ve seyyarat denilen asâkir-i seyyaresi ile göçüp sahrâ-yı âlemde seyir ü seferi, mukteza-yı hikmet

1 "Güneş, kendisi için takdir edilmiş bir yörüngede akıp gitmektedir." (Yâsîn sûresi, 36/38)

2 "Akıp gitmektedir."

3 "Kendisi için takdir edilmiş bir yörüngede, sisteminin istikrarı adına, kendisi için tayin edilmiş bir sona ve durma noktasına doğru..."

4 Bkz.: Tirmizî, *tefsîru sûre (57) 1*; Ahmed İbni Hanbel, *el-Müsned 2/370*; et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat 6/15*.

görünüyor. Zira kudret-i ilâhiye her şeyi hayy ve müteharrik kılmıştır ve sükûn-u mutlakla hiçbir şeyi mahkûm etmemiştir. Mevtin biraderi ve adem-in ammizadesi olan atâlet-i mutlak ile, rahmeti bırakmamış ki kaydedilsin. Öyleyse, şems de hürdür. Kanun-u ilâhîye itaat etmek şartıyla serbesttir, gezebilir. Fakat başkasının hürriyetini bozmamak gerekir ve şarttır. Evet şems, emr-i ilâhîye temessül eden ve her bir hareketini meşiet-i ilâhiyeye tatbik eden bir çöl paşasıdır.

Evet, cereyan hakikî ve zatî olduğu gibi arazî ve hissî de olabilir. Nasıl hakikîdir, öyle de mecazîdır. Bu mecazın menarı **تَجْرِی** 'dir. Üslûbun ukde-i hayatiyesine telvih eden lafız **لِمُسْتَقَرٍّ** 'dir.

Elhâsıl: Maksad-ı ilâhîsi, nizam ve intizamı göstermektir. Nizam ise, şems gibi parlıyor. ¹ **كُلِّ الْعَسَلِ وَلَا تَسَلْ** kaidesine binaen, nizamı intaç eden hareket-i şems veyahut deverân-ı arz, hangisi olursa olsun, asıl maksadı ihlâl etmediği için, sebep-i aslînin taharîsine mecbur değiliz. Meselâ, **قَالَ** nin “elif” iyle hiffet hâsıldır. Aslı ne olursa olsun, “vav” a bedel “kaf” dahi olsa fark etmez. Yine “elif”, “elif” ve hafiftir.

İşaret

Bu tasviratla beraber, hiss-i zâhire istinaden, zâhir mutaassıbane bir cümûd-u bâridi göstermek, nasıl ki belâgatın hararet ve letafetine münafidir. Öyle de, delil-i Sâni olan nizam-ı âlemin esası olan hikmetullahın şahidi olan istihsan-ı aklıye cârih ve muhaliftir. Şöyle:

Meselâ, Sübhan Dağı'na çok fersahla uzak bir mesafeden müteveccih olsan ve istesen ki, Sübhan senin cihât-ı erbaana mukabil gelse, veyahut her cihete mukabil olarak görmüşsün. Bu tebdil ve tebeddüle lâzım olan rahat bir sebebi olan kaç hareket-i vaz'îye ile birkaç adım atmak gibi en kısa yolu terk ve Sübhan Dağı gibi dehşetli bir cirm-i azîmi seni hayrette bırakacak bir daire-i azîmeyi kat etmesini tahayyül veya teklif etmek gibi gayet uzun bir yolu ve israf ve abesiyete acip bir misali nizam-ı âleme esas tutmak, bence nizam cinayet etmektir. Şimdi insaf ile nazar-ı hakikat ile bu taassub-u bârideye bak: Nasıl istikra-yı tammın şehadetiyle sabit olan bir hakikat-i bâhireye muaraza ediyor. O hakikat ise budur:

Hilkatte israf ve abes yoktur. Ve hikmet-i ezeliye, kısa ve müstakîm yolu terk etmez. Uzun ve müteassif yolu ihtiyar etmez. Öyleyse, acaba istikrâ-yı

¹ Balı ye, kaynağını sorma.

tâmmin mecaza karîne olmasından ne mâni tasavvur olunur ve neden câiz olmasın?..

Tenbih

Eğer istersen Mukaddimât'a gir. Birinci Mukaddime'yi, suğrâ ve Üçüncü Mukaddime'yi kübrâ yap. Sana netice verecektir ki: Ehl-i zâhirin zihinlerini teşviş eden, felsefe-i Yunaniyeye incizaplarıdır. Hatta o felsefeye fehm-i âyette bir esas-ı müselleme nazarıyla bakıyorlar. Hatta oğlu ölmüş bir kocakarıyı güldürecek derecede bir misal budur ki: Bazılar öyle bir zatın kelâmındaki fülûs-u felsefeyi, cevher-i hakikatten temyiz etmeyecek dereceden pek çok derecede âlî olan o zat-ı nakkâd, Kürtçe demiş ki: ¹ **عَنَّا صِرْ جَهَارِنُ زَوَانِنُ مَلَكُ** Hâlbuki, bu söz ile hükemanın mezhebi olan ki, “Melâike-i kiram maddeden mücerredirler.”² red yolunda tasrih ediyor ki, “Melâike-i kiram anâsırdan mahlûk ecsam-ı nurâniyedirler.”

Onlar fehmetmişler ki, anâsır dört oldukları İslâmiyet'tendir. Acaba?.. Dörtlüğü ve unsuriyeti ve besâteti, hükema ıstılahatından ve müzahref olan ulûm-u tabiiyenin esaslarındandır. Hiç usûl-ü İslâmiye'ye taallukları yoktur. Belki zâhir müşahedet ile hükmolunan bir kaziyedir.

Evet, dine teması olan her şey, dinden olması lâzım gelmiyor. Ve İslâmiyet ile imtizaç eden her bir madde İslâmiyet'in anâsırından olduğunu kabul etmek, unsur-u İslâmiyet'in hâsiyetini bilmemek demektir. Zira “kitap” ve “sünnet” ve “icmâ” ve “kıyas” olan anâsır-ı erbaa-yı İslâmiye, böyle maddeleri terkip ve tevlit etmez.

Elhâsıl: Unsuriyet ve besâtet ve erbaiyet, felsefenin bataklığındandır; şeriatın maden-i safisinden değildir. Fakat felsefenin yanlış seleflerimizin lisanlarına girdiğinden, bir mahmil-i sahih bulmuştur. Zira selef “Dörttür.” dediklerinden murat, zâhiren dörttür. Veyahut hakikaten ecsam-ı uzviyeyi teşkil eden müvellidülmâ ve müvellidülhumûza ve azot ve karbon, yine dörttür.

Eğer hür fikirsen, bu felsefenin şerrine bak: Nasıl ezhanı esaretle sefalete atmıştır. Aferin hürriyet-perver olan hikmet-i cedidenin himmetine ki, o müs-tebid hikmet-i Yunaniye'yi dört duvarıyla zîr ü zeber etmiştir. Demek muhakak oldu ki: Âyâtın delâil-i i'câzının miftahı ve esrar-ı belâgatın keşşafı, yalnız

¹ Unsurlar dört tane olup melekler de onlardan (nur unsurundan) yaratılmışlardır.

² Bkz.: el-Îcî, *Kitâbü'l-Mevâkıf* 3/455; et-Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsîd* 5/63.

belâgat-ı Arabiye'nin madenindedir. Yoksa, felsefe-i Yunaniye'nin destgâhından değildir.

Ey birader!.. Vaktâ ki keş-fi esrar merakı bizi şu makama kadar getirdi. Biz de seni beraber çektik, seni tâciz ettik. Hem senin çok yorgunluğunu dahi biliriz. Şimdi Unsuru'l-Belâgat ve i'câzın miftahı olan İkinci Makale'nin içrisine seni gezdirmek istiyorum. Sakın o makalenin iğlâk-ı uslûbu ve içinde cilveger olan mesâilin elbiselerinin perişanlığı seni temasından müteneffir etmesin. Zira iğlâk eden, mânâsındaki dikkat ve kıymettir. Ve perişan eden ve ziyet-i zâhireden müstağni eden, mânâsındaki cemâl-i zâtiyesidir.

Evet, nazlanan ve istiğnâ gösteren nazeninlerin mehirleri dikkattir. Ve menzilleri dahi kalbin süveydasıdır. Bunlara giydirdiğim elbise, zamanın modasına muhaliftir. Zira Şarkî Anadolu mektebi denilen yüksek dağlarda büyümüş olduğumdan, alaturka terziliğe alışmadım. Hem de şahsın üslûb-u beyanı, şahsın timsâl-i şahsiyetidir. Ben ise, gördüğünüz veya işittiğiniz gibi, halli müşkül bir muammâyım.

تَمَّ... تَمَّ...¹

¹ Bu kadar yetsin...

[İkinci Makale]

Ussur'u'l- Belâgat

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
الطَّيِّبَاتُ لِلَّهِ وَالصَّلَوَاتُ عَلَى نَبِيِّهِ¹

İkinci Makale, belâğatın ruhuna taalluk eden birkaç meselenin beyanındadır.

Birinci Mesele

Tarih lisân-ı teessüfle bize ders veriyor ki: Saltanat-ı Arab'ın câzibesi ile Âcam, Araplara muhtelit olduklarından, kelâm-ı Mudarî'nin melekesi denilen belâgat-ı Kur'âniye'nin madenini müşevveş ettikleri gibi; öyle de, Acemlerin ve acemilerin belâgat-ı Arabiye'nin sanatına girdiklerinden, fikrin mecrâ-yı tabiîsi olan nazm-ı maânîden, zevk-i belâgatı nazm-ı lafza çevirmişlerdir. Şöyle ki:

Efkâr ve hissiyatın mecrâ-yı tabiîsi nazm-ı maânîdir. Nazm-ı maânî ise mantıkla müşeyyeddir. Mantığın üslûbu ise, müteselsil olan hakâike mütevecihtir. Hakâike giren fikirler ise, karşısında olan dekâik-i mâhiyatta nâfizdirler. Dekâik-i mahiyat ise, âlemin nizam-ı ekmeline mümid ve müstemiddirler. Nizam-ı ekmelde her bir hüsnün menbaı olan hüsn-ü mücerred mündemiçtir. Hüsn-ü mücerred ise, mezâyâ ve letâif denilen belâgat çiçeklerinin bostanıdır. Çiçeklerin bostanı, cinân-ı hilkatte cilveger olan, ezhara perestiş eden ve şair denilen bülbüllerin nağamâtıdır. Bülbüllerin nağamâtına âheng-i rûhanî veren ise, nazm-ı maânîdir.

Hal böyle iken, Arap'tan olmayan dahîl ve tufeylî ve acemiler, belâgat-ı Arabiye'de üdebâ sırasına geçmeye çalıştıklarından, iş çığırdan çıktı. Zira bir milletin mizacı o milletin hissiyatının menşei olduğu gibi, lisân-ı millîsi de hissiyatının mâkesidir... Milletin emziceleri muhtelif olduğu gibi, lisanlarındaki istidad-ı belâgat dahi mütefâvittir lasiyyemâ Arabî lisanı gibi nahvî bir lisan olsa...

¹ Bütün tahiyeler; yani hayat sahibi varlıkların hayatlarıyla sundukları ibadetler Cenâb-ı Hakk'a olsun. Salâvât, yani dualar da O'un Habibi Hazreti Muhammed'e olsun.

Bu sırta binaen, cereyan-ı efkâra mecrâ ve belâgat çiçeklerine çimengâh olmaya çok derece nâkis ve kısa ve kuru ve kır'av olan nazm-ı lafız; mecrâ-yı tabiîsi olan nazm-ı mânâya mukabele ederek belâgatı müşevveş etmiştir...

Zira acemîler, sû-i ihtiyar veya sevk-i ihtiyaç ile lafzın tertip ve tahsinine ve maânî-i luğaviyenin tahsiline daha ziyade muhtaç olduklarından ve elfaz, mecrâ olmak ciheti ile daha âsân ve daha zâhir ve nazar-ı sathîye daha mûnis ve hevâm gibi avâmın nazarlarını daha cazibedar ve avâm-perestâne nümayişlere daha müstait bir zemin olduğundan, elfaza daha ziyade sarf-ı himmet etmişlerdir...

Yani, ne kadar bir mesafe kat ederse, önlerine çok muşâşâ sahralar kendilerini göstermek şânında olan tertib-i maânide olan tagalgulden zihinlerini çevirip, elfaz arkasına koşup, dolaşıyorlar. Maânînin tasavvurlarından sonra elfazın arkasına gitmek ile fikirleri çatallaşmıştır. Gide gide elfaz mânâya galebe etmek ile istihdam ederek, "lafız, mânâya hizmet etmek" olan kaziyeye-i tabiiye aksine çevrildiğinden, tabiat-ı belâgattan böyle lafız-perest mutasallıfların sanatına kadar, yok belki, tasannularına uzun bir mesafe girmiştir.

Eğer istersen, Harîf gibi bir dâhiye-i edebin Makamat'ına gir, gör! O dâhiye-i edep nasıl hubb-u lafza mağlûp olarak, lafız-perestlik hevesi o kıymettar edebini lekedâr ettiği gibi, lafız-perestlere de bast-ı özü etmiştir ve numûne-i imtisâl olmuştur. Onun için, o koca Abdülkahir bu hastalığı tedavi etmek için Delâil-i İcâz ve Esrârü'l-Belâgat'ın bir sülüsünü onun ilâçlarından doldurmuştur. *Evet, lafız-perestlik bir hastalıktır; fakat bilinmez ki hastalıktır.*

Tenbih

Lafız-perestlik nasıl bir hastalıktır; öyle de, suret-perestlik, üslûp-perestlik ve teşbih-perestlik ve hayal-perestlik ve kafiye-perestlik, şimdi filcümle, ileride ifrat ile, tam bir hastalık ve mânâyı kendine feda edecek derecede bir maraz olacaktır. Hatta bir nükte-i zarâfet için veya kafiyenin hatırı için çok edip, edepte edepsizlik etmeye şimdiden başlamışlardır.

Evet, lafza ziynet verilmeli, fakat tabiat-ı mânâ istemek şartıyla..

Ve suret-i mânâya haşmet vermeli, fakat meâlin iznini almak şartıyla..

Ve üslûba parlaklık vermeli, fakat maksudun istidadı müsait olmak şartıyla..

Ve teşbihe revnak vermeli, fakat matlubun münasebetini göze almak ve rızasını tahsil etmek şartıyla..

Ve hayale cevelân ve şâşaa vermeli, fakat hakikati incitmemek ve ağır gelmemek ve hakikate misal olmak ve hakikatten istimdat etmek şartıyla gerektir..

İkinci Mesele

Kelâmın hayatlanması ve neşv ü neması, mânâların tecessümü ile ve cemâdâta nefh-i ruh etmek ile bir mükâleme ve mubahaseyi içlerine atmaktır. Şöyle:

“Deveran” ile tabir olunan, vücutta ve ademde iki şeyin mukârenetiyle biri ötekisine illet ve me’ haz ve menşe zannolunması olan itikad-ı örfî üzerine müesses olan mağlata-yı vehmiye üstüne mebnî olan, kuvve-i hayalden neşet eden sihr-i beyanıyla, sehhar gibi cemâdâtı hayatlandırır, birbiriyle söyler. İçlerine ya adaveti veya muhabbeti atar. Hem de mânâları tecessüm ettirir, hayat verir, içinde hararet-i gariziyeyi derceder.

Eğer istersen, “gürültülü menzil” ıtlakına şâyeste olan bu beyte gir:

بِنَاجِيَةِ الْإِخْلَافِ مِنْ تَحْتِ مَطْلِهِ وَتَحْتَصِمُ الْأَمَالُ وَالْبَأْسُ فِي صَدْرِي¹

Yani, “Mumâtala-yı hak perdesi altında hulfü'l-vaad benimle konuşuyor. Der: Aldanma! Onun için, sinemde ümitlerim ye's ile kavgaya başladılar; o mütezelzil hane olan sadrımı harap ediyorlar.”

Göreceksin, nasıl şair-i sâhir emel ve ye'si tecsim etmekle hayatlandırarak, nemmâm olan ihlâfın fitnesi ile bir muharebe ve muhâsamayı temsil eyledi. Güya sinematoğraf gibi bu beyit senin aklına rüya görünüyor. Evet, bu sihr-i beyanî bir nevi tenvim eder.

Veyahut yerin yağmur ile muâşaka ve şekvasını dinle! İşte:

تَشَكَّى الْأَرْضُ غَيْبَتَهُ إِلَيْهِ وَتَرَشَّفُ مَاءَهُ رَشَفَ الرُّضَابِ

Yani, “Yağmurun geç gelmesini ona teşekkî eder. Mahbubun ağız suyu gibi suyunu emer.”

Acaba yeri Mecnun, sehâbı Leylâ hâletlerinde bu şiir sana tahyil etmiyor mu?!

¹ el-Cürcânî, *Delâilü'l-i'câz* s.1/74; el-Kazvînî, *el-İzâh fî ulûmi'l-belâğa* s.274

Tenbih

Bu şiiri güzel gösteren, içindeki hayalin hakikate bir derece müşâbehedir. Zira yağmur gecikse, sonra gelse, toprak vız vız gibi bir savtı çıkartarak suyunu çeker. Bu hali gören, geçliğine ve şiddet-i ihtiyacına intikal ettiğinden, meşhur deveranın sırrıyla ve tevehhümün tasarrufatıyla bir muâşaka ve mükâleme suretine ifrağ eder.

İşaret

Herbir hayalde bu çiznök gibi bir dane-i hakikat bulunmak şarttır...

Üçüncü Mesele

Kelâmın elbise-i fâhiresi veyahut cemâli ve sureti, üslûp ileidir. Yani, kalıb-ı kelâm ileidir. Şöyle ki:

Ya dikkat-i nazar veya tevaggul veya mübâşeret veya sanatın telâkku-huyla hayalde tevellüd eden temayülâtın hususiyatından teşekkül eden suretlerden tereküküp eden istiare-i temsiliyenin parçaları telâhuk ettiklerinden tenevvür ve teşerrüb ve teşekkül eden üslûp, kelâmın kalıbı olduğu gibi, cemâlin mâdeni ve hulel-i fâhiresinin destgâhıdır.

Güya aklın borazanı denilmeye şayan olan irade ses etmekle, kalbin karanlık köşelerinde yatan mânâlar çıplak, yalın ayak, baş açık olarak çıktıklarından, mahall-i suver olan hayale girerler. O hazinetü'l-hayalde buldukları sureti giyerler. En ekal bir yazmayı sarar. Veya bir pabucu giyer. Lâakal bir nişanla çıkar. Hiç olmazsa bir düğmeyle veya bir kelimeyle, kendinin nerede terbiye olduğunu gösterir.

Eğer bir kelâmın –fakat tabiattan çıkmış bir kelâmın– üslûbunda im'ân-ı nazar edersen, kendi sanatı içinde işleyen mütekellimi o ayna-misal üslûbun içinde göreceksin. Hatta nefsinin nefesinden ve sesinden, mahiyetini nefesinden (üfürmesinden) tevehhüm; ve mizaç ve sanatını kelâmıyla mümteziç tahayyül etsen, Hayaliyyûn mezhebinde muâteb olmuyorsun. Eğer tereddütle senin hayalin hastalığı var ise kaside-i Bürde'den olan

وَاسْتَفْرِغِ الدَّمْعَ مِنْ عَيْنٍ قَدْ امْتَلَأَتْ مِنْ الْمَحَارِمِ وَالزُّمِّ حِمِيَةَ النَّدَمِ¹

olan bîmarhaneye git, gör: Nasıl Hakîm-i Busayrî, istifrağla ve nedametinin perhiziyle sana reçete yazar!

¹ Haramla dolmuş olan gözlerinden gözyaşı akıt ve pişmanlık perhizine sarıl.

Eğer iştahın açılmasıyla üslûp denilen hakikatin şişesindeki zülâl-i mânâ nasıl kendine muvâfık ve nasıl imtizaç etmesini seyretmek ve o zülâlî içmeye iştihan varsa, meyhaneye git ve de: “Ey meyhaneci, kelâm-ı belîğ nedir?”

Elbette onun sanatı onu şöyle söylettirecek: “*Kelâm-ı belîğ, ilim denilen çömlerle pişirilen ve hikmet denilen büyük küplerde duran ve fehîm denilen süzgeç ile süzülen âb-ı hayat gibi bir mânâyı, zürefâ denilen sâkiler, döndürüp efkâr içer; esrarda temeşşî etmekle, hissiyatı ihtizaza getiren kelâmdır.*”

Eğer böyle sarhoşların sözlerinden hoşlanmıyorsan, suyun mühendisi olan hüdhüd-ü Süleyman’ın Sebe’den getirdiği nebe’ ve haberi dinle! Nasıl inzâl-i Kur’ân ve ibdâ-ı semavat ve arz eden Zülcelâl’in tavsifini etmiştir. Hüdhüd diyor: “Bir kavme rast geldim. Zemin ve âsumandan mahfiyatı çıkaran Allah’a secde etmiyorlar...”¹ Bak, evsaf-ı kemâliye içinde hüdhüdün hendesine telvih eden, yalnız vasf-ı mezburu ihtiyar eyledi.

İşaret

Üslûptan muradım, kelâmın kalıbıdır ve suretidir. Başkalar başka diyorlar. Ve belâgatça faydası, kıssatın tefârıkını ve perişan olan parçalarını iltiham ve bitişirmektir. Tâ kaide-i “Bir şey sabit olursa levâzımıyla sabittir.”² sırrıyla bir cüzü tahrik etmekle kıssatın küllünü ihtizaza getirmektir. Güya mütekellim, üslûbun bir köşesini muhataba gösterse, muhatap kendi kendine velev bir derece karanlık olsa da tamamını görebilir.

Bak, nerede olursa olsun, “mübâreze” lafzı, pencere gibi, meydan-ı harbi, içinde harp olarak sana gösterir.

Evet, çok böyle kelimeler vardır. Hayalin sinematografisi denilse câizdir.

Tenbih

Üslûp merâtibi pek mütefâvittir. Bazen o kadar latîf ve rakiktir ki, nesîm-i seherden daha âheste eser. Bazen o kadar gizli oluyor ki, bu zamanın harbinin diplomatlarının desâis-i harbiyelerinden daha mesturdur. Bir diplomatın kuvve-i şâmmesi lâzımdır, tâ istişmam edebilsin.

¹ Bkz.: Neml sûresi, 27/22-26.

² Bkz.: el-Bâbertî, *el-Înâye ft şerhi'l-Hidâye* 5/495; İbnü'l-Hümâm, *Şerhu Fethu'l-kadîr* 4/366.

Ezcümle: Yâsin sûresinde ¹ مَنْ يُحْيِي الْعِظَامَ وَهِيَ رَمِيمٌ şive-i ifadeden, Zemahşerî ² الْمَيِّدَانِ مَنْ يَبْرُزُ إِلَى الْمَيِّدَانِ üslûbunu istişmam etmiştir. Evet, insan isyanla Hâlik'in emrine karşı mânen müdafaa ve mübâreze eder...

Dördüncü Mesele

Kelâmın kuvvet ve kudreti ise, kelâmın kuyûdâtı birbirine cevap vermek ve keyfiyatı birbirine muavenet etmekle, umumen karınca kaderince, asıl garaza işaret ve her biri parmağını maksat üzerine bırakmak ile,

عِبَارَاتِنَا شَيْءٌ وَحُسْنُكَ وَاحِدٌ وَكُلُّ إِلَى ذَاكَ الْجَمَالِ يُشِيرُ³

düsturuna timsâl olmaktadır. Demek, kuyûdât zenav gibi veyahut dereler gibi, maksat ise ortalarından istimdat edici bir havuz gibi olmak gerektir.

Elhâsıl: Zihnin şebekesi üstünde tersim olunan ve nazar-ı akıl ile alınan suret-i garaz, müşevveş olmamak için, tecâvüb ve teâvün ve istimdat lâzımdır.

İşaret

Bu noktadan intizam neşet etmekle tenasüp tevellüd edip hüsün ve cemâl parlar. Eğer istersen, Rabb-i İzzet'in kelâmına teemmül et...

Ezcümle: Zerresi büyük bir taş kadar büyük olan azaptan tahvif ve insanı, kalâk ve tahammülsüz olduklarını göstermek için sevk edilen وَلَكِنَّ مَسَّئَهُمْ⁴ olan âyete bak. Nasıl ki, “şeyi zıddından in'ikâs ettirmek” olan kaide-i beyaniyeye binaen, tehvil ve tahvif için azabın bir parçasının derece-i tesirini göstermek istediğinden, killet olan esas-ı maksada, nasıl kelâmın her tarafı elini oraya uzatıp kuvvet veriyor. Şöyle:

⁵İN lafzındaki teşkik ile tahfif;

ve ⁶مَسَّتْ'teki yalnız temas;

¹ “Çürümüş vaziyetteki o kemikleri kim diriltecek!” (Yâsin sûresi, 36/78).

² Cesareti olan çıksın ortaya, işte meydan!

³ “Söylediğimiz sözler ayrı ayrı ise de, senin hüsnün birdir. Bütün sözlerimiz, o hüsn-ü cemâle işaret ediyorlar.” (el-Âlûsî, *Rûhu'l-meânî* 12/169; ez-Zerkeşî, *el-Burhân* 2/160).

⁴ “Eğer onlara Rabbinin azabından bir esinti bile dokunsa...” (Enbiyâ sûresi, 21/46)

⁵ “Eğer...”

⁶ “Dokunsa.”

ve ¹نَفْحَةٌ maddesinde ve sîgasında ve tenkirindeki taklil ve tahkir;

ve ²مِنْ 'deki teb'iz;

ve ³نَكَالٍ 'e bedel ⁴عَذَابٍ zikrindeki tehvin;

ve ⁵رَبِّكَ 'deki îmâ-yı rahmet, umumen taklili göstermekle, azabı nihayet derecede tâzîm ve tehvil eder. Zira azı böyle olursa, çoğundan Allah esirgesin!..

Tenbih

Bu sana sermeşktir; yazabilirsen meşk et. Zira bütün âyât-ı Kur'âniye bu intizam ve tenasüp ve hüsne mazhardırlar. Fakat makâsîd bazen mütedâhilen müteselsildir. Her birinin tevâbii ötekiyle mukarin olur, fakat muhtelit olmaz. Dikkat etmek gerektir. Zira nazar-ı sathî böyle yerlerde çok halt eder.

Beşinci Mesele

Kelâmın servet ve vüs'ati ise nasıl suret-i terkip, nefis-i maksadı gösterir. Öyle de müstetbeâtının telmihâtıyla ve esâlibin işârâtıyla garazın levâzım ve tevâbiini göstermek ve ihtizaza getirmektir. Zira telmih ve işâret ise, sakın olan hayâlâtı ihtizaza ve sâkit olan cevânibini söylettirmekle, kalblerin en uzak köşelerindeki istihsanı ve alkışlamayı tehyiç etmeye büyük bir esastır. Evet, telmih ve işâret ise, yolun etrafını temaşa ile tenezzüh etmek içindir. Kast ve talep ve tasarruf için değildir. Demek, mütekellim onda mesul olmaz. Eğer istersen, bu beyitlerin içlerine gir. Bir derece seyre şayan noktalar vardır:

İşte çal olan atına binmiş, nazenin karşısında gençlenmek isteyen ihtiyar babanın sakalının içine bak, belağatın çok anahtarlarını bulacaksın. Al, kapıları aç. İşte:

قَالَتْ كَبِّرْتَ وَشَبَّتَ قُلْتُ لَهَا هَذَا عُبَارٌ وَقَايِعِ الدَّهْرِ⁶

Yani: Dedi: “İhtiyar oldun.” Dedim: “Değildir; belki mesâib-i dehrin gü-rültüsünden ayakları altından çıkıp sakalıma konmuş bir beyaz gubardır.”

1 “Bir esinti.”

2 “(Azab)ından.”

3 “İbretlik ceza, şiddetli azap.”

4 “Azab.”

5 “Senin Rabbin.”

6 İbnü'l-Mu'tezz'e ait bu beyit için bkz.: İbni Kays, *Kıra'd-dayf* 2/419.

Hem de,

وَلَا يُرْوَعُكَ إِيمَاضُ الْفَتِيرِ بِهِ فَإِنَّ ذَاكَ ائْتِسَامُ الرَّأْيِ وَالْأَدَبِ¹

Yani, “Sakalımın beyazlanmakla parlaması seni korkutmasın. Zira, nur-u mütecessim gibi dimağdan erimiş sakaldan mecrâ bulup kendini gösteren fikir ve edebî tebessümüdür.”

Hem de,

وَعَيْنُكَ قَدْ نَامَتْ بِلَيْلِ شَيْبَةٍ وَلَمْ تَنْتَبِهْ إِلَّا بِضُبْحِ مَشِيبٍ²

Yani, “Gece gibi gençlikte gözün nevm-i gaflette dalmış, ancak subh-misal olan sakalın beyazıyla uyanabildi.”

Hem de,

وَكَاثَمَا لَطَمَ الصَّبَاخُ جَبِينَهُ فَاقْتَصَّ مِنْهُ وَخَاضَ فِي أَحْشَائِهِ³

Yani, “Ciriti istemek yolunda, sabah, atımın yüzüne yed-i beyzâsıyla bir tokat vurdu. Atım dahi kisasını almak için tayyar olan subha erişti, yere vurdu, içinde dört ayağıyla gezindi. Demek atım çal’dır.”

Hem de,

كَأَنَّ قَلْبِي وَشَاخَاهَا إِذَا خَطَرَتْ وَقَلْبَهَا فِي الصَّمْتِ وَالْخَرَسِ

Yani, “Kalbim mâşukumun kemeri gibi hareket ve hışış etmekte; onun kalbi ise onun bileziği gibi sükûn ve sükûttadır.”

Demek belî ince, bileği kalın olduğu gibi, kalbim müştâk, onun kalbi müstağnîdir. Demek, hüsün ve aşkı ve istiğnâyı ve iştiyakı bir taş ile vurmıştır.

Hem de,

وَأَلْفَى بِصَحْرَاءِ الْعَبِيطِ بَعَاةَهُ نُزُولَ الْيَمَانِيِّ ذِي الْعِيَابِ الْمُحَمَّلِ⁴

Yani, “Tâcir-i Yemenî gibi yağmurdan gelen sel, yüklerini, eskellerini gabît sahrâsına attı.”

¹ Bu beyit, Ebû Temmâm’a aittir.

² Bkz.: Ebu'l-Abbas el-Mukri', *Nefhu't-tayyib* 4/342, 7/280.

³ Bkz.: İbni Kays, *Kıra'd-dayf* 2/462; el-Hamevî, *Hizânetü'l-edebe* 1/388.

⁴ İmruu'l-Kays'a ait bu beyit için bkz.: el-Askerî, *Cemheretü'l-emsâl* 1/174.

Nasıl ki bir tüccar akşamda bir köye gelse, gecede köylüler rengârenk eşyalarını satın alsalar; sabahleyin herkes bir renkle süslenmiş olduğu hâlde evinden çıkıyor. Hatta köyün çobanı dahi kırmızı bir mendili bağlıyor. Öyle de, sel sahrâya yükünü attığı gibi, ticaret-i hafiyeye benzer imtizâcât-ı kimyeviyeyle çiçeklerin nazeninlerine güya rengârenk elbise alınır, dikilir. Hatta çiçeklerin çobanı ıtlakına şayan olan kefne^{1(*)} başını kırmızılaştırıyor.

Hem de,

عَارَ الْوَفَاءِ وَفَاصَ الْعُدْرُ وَأَنْفَرَجَتْ مَسَافَةَ الْخُلْفِ بَيْنَ الْقَوْلِ وَالْعَمَلِ

Yani, “Vefa, gavr-ı in’idama çekildi. Tufan-ı gadir feverana başladı. Kavl ve amel ortasında uzun bir mesafe açıldı...”

Uzağa gitmek istemiyorsan, bu makalenin bir parça mâkabline nazar et. Bu meseleye numûne olmak için çok parçaları bulacaksın.

Ezcümle: “Âyâtın delâil-i îcâzının miftahı ve esrar-ı belâgatının keşşâfı yalnız belâgat-ı Arabiye’dir. Felsefe-i Yunaniye değildir.”

Veyahut makale-i ûlâda olan mesele-i ûlânın hâtimesindeki işarete bak. İşte:

“Hilkat denilen şeriat-ı fitriye, meczup ve misafir olan küre-i arza farz etmiştir ki: Şemse iktida eden yıldızların safında durmak, şüzûz etmemek... Zira, zemin zevciyle beraber ²أَتَيْنَا طَائِعِينَ demişlerdir. Tâat ise cemaatle daha ahsendir.”

Şimdi teemmül et! Bu misaller, karşı ve arkalarından öyle makamâtı gösterir ki, arkalarından başka makamât hayal-meyal gibi başını çıkarıyor.

Altıncı Mesele

Kelâmın semeratı ise, tabakat-ı muhtelifede, suver-i müteaddidede teşekkül eden maânîdir. Şöyle:

Kimyaya âşinâ olanlara mâlûmdur: Bir maddeyi, meselâ altın gibi bir unsuru istihsal edildiği vakit, makine veya fabrika ile müteaddit borular ile, muhtelif teressübâtıyla, mütenevvi teşekkülât ile, tabakât-ı mütefâvitede geçer. En nihayet, ondan bir kısım tahassul eder.

¹ (*) Dikenli, ihrak edilir bir dağ mahsulüdür.

² “Gönüllü olarak geldik ve emrine boyun eğdik!” (Fussilet sûresi, 41/11)

Kelâm denilen maâni-i mütefâvitenin fotoğrafiyla alınmış muhtasar bir haritanın istiaab ettiği gibi mefâhim-i mütefâvitenin suret-i teşekkülü budur ki:

Tesirat-ı hariciyeden kalbin bir kısım ihtisasatı ihtizaza gelmekle müyülât tevellüt eder. Ondandır hevaî mânâlar bir derece aklın nazarına ilişmekle aklı kendine müteveccih eder. Sonra, o buhar halindeki mânâ bir kısmı tekâsûf etmekle, temâyülât ve tasavvurâtın bir kısmı muallâk kalıp, bir kısım dahi takattur ettiğinden, akıl ona rağbet gösterir. Sonra mâyi halindeki kısımdan bir kısım tasallüp ve tahassul ettiğinden, akıl onu kelâm içine alıyor. Sonra o mütesallipten bir resm-i mahsus ile temessül ve tecellî ettiğinden, akıl onun kametine göre, bir kelâm-ı mahsus ile onu gösterir.

Demek, müteşahhıs olanı, kelâmın suret-i mahsusası içine alıyor. Ve tassallub etmeyi fehvanın eline verir. Ve tahassul etmeyi işaret ve keyfiyet-i kelâma yükler. Ve takattur etmeyi kelâmın müstetbeâtına havale eder. Ve tebahhur etmeyi üslûbun ihtizazatına ve kelâm ile refâkat eden mütekellimin etvârıyla rapteder.

İşte bu silsilenin borularından ismin müsemmâsı ve fiilin mânâsı ve harfin medlûlü ve nazmın mazrufu ve heyetin mefhumu ve keyfiyatın mermuzu ve müstetbeâtın müşarûn ileyhleri ve hitabı teşyî eden etvârın muharrikleri, hem de “Dâllün bi'l-ibare”nin maksudu ve “dâllün bi'l-îşaret”in medlûlü ve “dâllün bi'l-fehvâ”nın mefhum-u kıyasîsî ve “dâllün bi'l-iktizâ”nın mânâ-yı zarurîsî ve daha başka mefâhim, umumen bu silsilenin birer tabakasından in'ikad eder ve şu madenden çıkar.

Eğer seyretmek istersen, kendi vicdanına bak, şu merâtibi göreceksin. Şöyle:

Senin mahbubun, vaktâ gözünüzün penceresinden şuâ ve berk-i hüsnünü vicdanınıza ilka ederse, o aşk denilen nâr-ı mûkade birden yandırmaya başladığından, hissiyat iltihaba başlamakla, âmâl ve müyülât dahi heyecana gelip birden o âmâller, üst kattaki hayalin tabanını deler. İmdat istediklerinden, o hazinetü'l-hayalde safbeste-i hareket ve mahbubun mehasinini ellerinde tutmuş veyahut onun mehasinini hatıra getirmekle tasvir eden, başkasının mehasiniyle işbâ olunmuş olan hayâlât ise o âmâlin imdadına koşarlar; beraber hücum edip hayalden lisana kadar inmekle beraber, zülâl-i visale olan meyli arkalarında ve firaktan olan teellümü sağda ve tâzim ve tedip ve iştiyakı sola, ve terahhum ve lutfu iktiza eden mahbubun mehasinini önlerine, ve hediye olarak medihanın gerdanını ve senânın dürlerini ellerine almakla

beraber o, ¹ النَّارُ الْمُوقَدَةُ عَلَى الْأَفْتِدَةِ ıtlakına şayan olan o ateşi söndürmek için zülâl-i visali celbeden tavsif-i bi'l-fezâil ile arz-ı hâcet ederler.

İşte bak, kaç tabakâta bildiğin mânâdan başka ne kadar maânî başlarını çıkarıp görünüyor. Eğer korkmuyorsan, İbni Farid'in veya Ebû Tayyib'in gözlerinden müthiş olan vicdanlarına bak. Ve vicdanın tercümanı olan,

عَرَسْتُ بِاللَّحْظِ وَرَدًا فَوْقَ وَجْنَتِهَا حَقُّ لَطْرَفِي أَنْ يَجْنِي الَّذِي عَرَسَا²

Hem de,

فَلِلْعَيْنِ وَالْأَحْشَاءِ أَوَّلَ هَلْ أَنِي تَلَا عَائِدِي الْأَسِي وَثَالِثَ تَبَّتِ³

Hem de,

صَدَّ حَمًا ظَمَائِي لُمَاكَ لِمَاذَا وَهَوَاكَ قَلْبِي صَارَ مِنْهُ جُدَادًا⁴

Hem de,

حُشَايَ عَلَى جَمْرِ ذَكِّي مِنَ الْعَصَا وَعَيْنَايَ فِي رَوْضٍ مِنَ الْحُسْنِ تَزَوَّعَ⁵

gör ve dinle ki; çendan gözleri cennette tenezzüh eder; fakat vicdanlarındaki cehennem tazip eder. Öyle de, mehâsinine işaret ve istiğnâsına remiz ve teellüm-ü firaka îmâ ve şevke tasrih ve taleb-i visale telvih ve terahhumunu celbeden hüsnüne tansis etmekle beraber, hissiyatını tahrik eden heyet-i etvânıyla çok hayâlât-ı rakıkayı göstermişlerdir.

İşaret

Nasıl bir hükûmetin intizamında, her memura istidadı nisbetinde, vazife derecesinde, hizmet miktarınca ücret vermek lâzımdır. Öyle de, böyle me-râtib-i mütefâviteden ihtilât eden mânâlar ise, garaz-ı küllî olan mesûk-u le-hû'l-kelâmın merkezine kurbiyet nisbetinde ve maksuda hizmet derecesinde,

¹ Tutuşturulmuş bir ateş ki, kalbe kadar işler.

² Göz ucuyla yanaklara bir gül diktim, diktiği gülü koparmak gözümün hakkıdır.

³ Beni ziyaret eden doktor, göz ve iç organlarım için "Hel etâ" sûresinin birinci âyetiyle ¹ "Tebbet" sûresinin üçüncü âyetini ² okudu.

¹ Dehr sûresi, 76/1.

² Tebbet sûresi, 111/3.

⁴ Niçin dudağındaki koyu renk, benim seni şiddetle sevmeme engel oldu. Hâlbuki aşkımdan kalbim param parça olmuştur.

⁵ İç organlarım dikenli ağaçtan tutuşmuş ateş kuru üzerindedir. Gözlerim ise güzellikten oluşan bir bahçede dolaşmaktadır.

her birine inayet ve ihtimamda hisse ve nasiplerini taksim-i âdil ile tefrik etmek gerektir. Tâ ki o muâdeletle intizam ve o intizamdandan tenasüp ve tenasüpten hüsn-ü vifak ve o hüsn-ü vifaktan hüsn-ü muâşeret ve o hüsn-ü muâşeretten kelâmın kemâline bir mizanü't-ta'dil çıkabilsin. Yoksa vazifesi hizmetkârlık ve tabiatı çocukluk olanlar, büyük rütbeye girmekle tekebbür eder. Tekebbür etmekle tenasübünü bozup muâşereti teşviş eder. Demek, kuyûdât-ı kelâmın istidatlarını nazara almak gerektir.

Evet, her şeyi istidadı nisbetinde terfi etmek lâzımdır. Zira görünüyor ki, göz, burun gibi bir âzâ ne kadar güzel olursa, hatta altından olursa, haddinden büyük olduğu hâlde sureti çirkin eder.

Tenbih

Nasıl bazen en küçük bir nefer bir hizmete, meselâ düşman ordusuna keşf-i râze gider, müşir gidemez. Veyahut bir küçük talebe yaptığı işi büyük bir âlim yapamaz. Çünkü büyük adam her şeyde büyük olmak lâzım gelmez. Herkes kendi sanatında büyüktür. Kezâlik, o maâni-i mütezâhime içinde bazen bir küçük mânâ riyâset eder; o kıymettar oluyor. Zira onun vazifesi şimdi gelecek bir esbap ile ehemmiyetlidir.

Buna işaret eden ve kıymetine menar olan sarîh hüküm ve lâzım-ı karîbinin adem-i salâhiyetidir ki, onun hatırası için irsâl-i lafız ve sevk-i hitap edilsin ve kelâm dahi postacılık etsin.

Zira ya bedîhî ve mâlûmdur, görünüyor; veyahut hafif ve zayıftır, asıl garazda ehemmiyeti yoktur.

Veyahut onu hüsn-ü telâkki ve kabul edecek ve ona kulak verecek muhatap yoktur.

Veyahut mütekellimin haline muvafakat ve tekellüme dâi olan arzuya hizmet edemez.

Veyahut muhatabın şe'n ve haysiyetine imtizaç, istimzaç edemez.

Veyahut kelâmın makamında ve müstetbeatın tevabiinde ecnebî görünüyor.

Veyahut garazın muhafazasına ve levazımın tedarikine müstaid değildir.

Demek, her bir makamda bu esbablardan yalnız birinin sözü dinlenir. Fakat umumen ittihat etseler, kelâmı en yüksek tabakaya çıkartıyorlar.

Hâtîme

Bazı maâni-i muallâka vardır ki, bir şekl-i muayyenesi ve bir vatan-ı hususiyesi yoktur. Müfettiş gibi her bir daireye girer. Bazı kendine hususî bir lafız takıyor. Bu muallakâtın bir kısmı ise harfiye ve hevâiye gibidir. Başka kelime onu derûnuna çeker. Bazen bir cümleye, belki bir kıssate nüfuz eder. Ne vakit o cümleyi ezdirirsen, ruh gibi o mânâ takattur eder. Meselâ hasret ve iştiyak ve temeddüh ve teessüf, ilâ âhir.. gibi mânâlardır...

Yedinci Mesele

Belâgatın ukde-i hayatiyesi, tâbir-i diğere ile beyanın felsefesi veyahut şiirin hikmeti ise, hariciyatın nevâmisi ve mekayisini temessül etmektir. Şöyle:

Hakâik-i hariciyedeki kanunları kıyas-ı temsilî cihetiyle ve deveran tarikiyle ve vehmin tasarrufuyla şairâne olan mâneviyat ve ahvâlde yerleştirmektedir. Demek ayna gibi hariçten in'ikâs eden hakikatın şualarını temessül eder. Güya kendi sanat-ı hayaliyesiyle ve nakş-ı kelâmîsiyle hilkat ve tabiatı taklit ve muhâkât eder.

Evet, kelâmda hakikat olmaz ise de, en ekal şebih ve nizamından istimat etmek ve onun danesi üzerinde sümbüllenmek gerektir. Fakat her danenin mahsus bir sümbülü vardır. Bir buğday bir ağaç kadar sümbüllenmez. Felsefe-i beyan nazara alınmaz ise, belâgat hurâfât gibi, hayal gul gibi, -sâmie- hayretten başka bir fayda vermez.

İşaret

Felsefe-i beyaniyeye müşâbih, nahvin dahi bir felsefesi vardır. O felsefe ise, vâzının hikmetini beyan eder. Kütüb-ü nahivde mezkûr olan münâsebât-ı meşhûre üzerine müessesdir. Meselâ bir mâmule iki âmil dahil olmaz. Ve “هَلْ=hel” lafzı fiili gördüğü gibi sabretmez, visal ister. Hem fail kuvvetlidir, kavî olan zammeyi kendine gasp eder. “Meselâ” hariç ve kâinatta câri olan kanunların birer aks-i misâlîsidir.

Tenbih

Bu münasebât-ı nahviye ve sarfiye olan hikmet-i vâzî' ise, felsefe-i beyan derecesinde olmaz ise de, pek büyük bir kıymeti vardır.

Ezcümle: İstikrâ ile sabit olan ulûm-u nakliyeyi ulûm-u akliyenin suretlerine çeviriyor.

Sekizinci Mesele

Maâni-i beyaniyenin aşılması ve telkihi ve mânâların becayiş ve inkılâpları.. kelimenin mânâ-yı hakikîsi, ya garaz veyahut mânâ-yı muallâkadan birisini teşerrüb ve içine cezbetmektir. Zira, içine girdiği vakit, sahibü'l-beyt olan hakikate ve esasa dönüyor. Ve asıl lafzın sahibi olan mânâ ise, bir suret-i hayatiyeye dönüyor, ona medet verir. Ve müstetbeattan istimdat eder. Bu sırdandır ki, kelime-i vahidenin maâni-i müteaddidesi oluyor. Ve becayiş ve telkihat bundan çıkar. Bu noktadan gaflet eden, büyük bir belâgatı kaybeder.

İşaret

Bir şey merkep ve binilmiş ise, عَلَى lafzına müstehak olduğu gibi, zarf gibi içine aldığından, فِي lafzını ister. تَجْرِي فِي الْبَحْرِ¹ gibi. Hem de bir şey âlet olduğundan, بَاء lafzını ister. صَعَدْتُ السَّطْحَ بِالسَّلْمِ² gibi. Ve mekân ve merkep olduğundan, فِي ve عَلَى lafızları dahi ister.

Hem de gaye olduğundan, إِلَى ve حَتَّى lafızlarını ister. İllet ve zarf olduğundan, لَام ve فِي lafızları dahi ister. وَالشَّمْسُ تَجْرِي لِمُسْتَقَرٍّ لَهَا³ gibi. İşte sermeşk; sen de kıyas edebilirsen et.

Tenbih

Bu mütedahil mânâların hangisi daha ziyade senin garazına temas eder; ve maksada sıla-yı rahim vardır; ileriye sür ve izhar et. Bakileri ona teşyî edici yapdır. Yoksa, senin tarz-ı ifaden haşmet ve ziynet-i beyaniyeden çıplak olacaktır.

Dokuzuncu Mesele

İrade-i cüz'iyeyi ve tasavvur-u basiti âciz bırakan kelâmın yüksek tabakası şudur ki:

¹ “Denizde (gemiler) akıp gitmekte.” (Bakara sûresi, 2/164; İbrahim sûresi, 14/32; Hac sûresi, 22/65; Lokman sûresi, 31/31)

² Dama merdivenle çıktım.

³ “Güneş, kendisi için takdir edilmiş bir yörüngede akıp gitmektedir.” (Yâsîn sûresi, 36/38)

Mütedâhilen müteselsil olan makâsıdın taaddüdü ve mütenâsilen murtabit olan metâlibin teselsülü ve netice-i vahideyi tevliid eden asılların içtimâi ve her biri ayrı ayrı semere veren furû-u kesirenin istinbatına istidad veya tazammunu iledir. Şöyle ki:

Maksadü'l-makâsıd olan en uzak ve yüksek hedef-i garazdan ayrılıp gelmekte olan maksatlar birbirine murtabit ve birbirinin noksaniyetini tekmlil ve komşuluk hakkını eda etmekle kelâma vüs'at ve azamet verir. Güya birini vaz' etmekle öteki ve diğeri ve başkasını ve daha başkasını vaz' eder. Ve sağ ve solda ve her cihetin nisbetini gözetmekle birden o makâsıdı, kelâmın kasr-ı müşeyyedesine kuruyor. Güya çok akılları kendi aklına muâvenet etmek için istiâre etmiş, istihdam ediyor. Sanki o mecmû-u makasıtta her bir maksat te-sâvir-i mütedahileden müşterekün fiğ bir cüzdür. Nasıl mütedahil tasvirlerde siyah bir noktayı bir ressam koysa; o nokta birinin gözü, ötekisinin yüzünün hali, berikisinin burnunun deliği, başkasının ağı olduğu gibi, kelâm-ı âlîde dahi öyle noktalar vardır.

İkinci nokta: Kıyas-ı mürekkep ve müteşa'ab sırrıyla metâlib tenasül edip teselsül etmektir. Güya mütekellim o metâlibin bekâ ve tenâsülünün bir tarih-i tabiîsine işaret eder. Meselâ, âlem güzeldir. Demek Sani'i, hakîm'dir; abes yaratmaz, israf etmez, istidâdâtı mühmel bırakmaz. Demek, intizamı daima tekmlil edecek. Ciğer-şikâf ve tahammülsüz ve emel öldürücü, bütün kemâlâtı zîr ü zeber eden hicran-ı ebedî olan ademi, insana musallat etmez. Demek, saadet-i ebediye olacaktır. Üçüncü Makale'nin İkinci Şehadeti'nin Mukaddimesi'nde nübüvvet-i mutlakanın mebhasinde, insanın hayvandan üçüncü cihet-i farkı, buna iyi bir misaldir.

Üçüncü nokta: Netice-i vahideyi tenâtüc eden usûl-ü müteaddideyi cem ve zikretmektir. Zira her bir aslın yüksek neticeyle kasten ve bizzat irtibatı olmazsa, lâakal bir derece ihtizaza ve inkişafa getirir. Güya usûl denilen me-zâhir ve aynaların ihtilâfıyla ve netice ve mütecellinin vahdetiyle maksadın tecerrüdüne ve ulviyetine ve hayat-ı âlem denilen deveran-ı umumî tesmiye olunan hayat-ı külliye ile yad edilen hakikatiyle kelâmın kuvve-i hayatiyesinin ittisaline işaretir. Üçüncü Makale'nin âhirindeki Üçüncü Maksat'ta olan Birinci Maksat buna bir derece misaldir. Hem de Üçüncü Makale'de Dördüncü Mesele ve Meslekten olan işaret ve irşad ve tenbih ve muhakeme buna misaldir.

فَانظُرْ إِلَى كَلَامِ الرَّحْمَنِ الَّذِي عَلَّمَ الْقُرْآنَ فَبِأَيِّ آيَاتِ رَبِّكَ لَا تَتَجَلَّى هَذِهِ الْحَقِيقَةُ فَوَيْلٌ
حِينَئِذٍ لِلظَّاهِرِيِّينَ الَّذِينَ يَحْمِلُونَ مَا لَا يَفْهَمُونَ عَلَى التَّكْرَارِ¹

Evet, Rabb-i İzzet'in kelâmına dikkat edilse bu hakikat her yerde nur gibi parlar. Evet, nur gibi köşelerinde ve makâtî'lerinde ictimâ edip zülâl-i belâgat fıskırıyor. Nefrin o zâhir-perestlere ki, bu hakikatten gaflet edip tekrara hamlediyorlar!

Dördüncü nokta: Kelâmı öyle ifrağ etmek ve istidad vermektir ki, pek çok fûrûların tohumlarını mutazammın ve pek çok ahkâma me'haz ve pek çok maânîye ve vücuh-u muhtelifeye delâlet etmektedir. Güya bu istidadı tazammun ile kelâmın kuvve-i namiyesinin kuvvetine telvih eder. Ve hâsılâtının kesretini gösterir. Sanki o fûrû ve vücuhların mahşeri olan meselede cem eder, tâ ki mezâyâ ve mehasinini muvâzenet edip her bir fer'i bir garaza sevk ve her bir vechi bir vazifeye tayin eder.

فَانظُرْ إِلَى قِصَّةِ مُوسَى فَإِنَّهَا أَجْدَى مِنْ تَفَارِيقِ الْعَصَا أَخَذَهَا الْقُرْآنُ بِيَدِهِ الْبَيْضَاءِ فَخَرَّتْ
سَحْرَةَ الْبَيَانَ سَاجِدِينَ لِبِلَاعَتِهِ²

Evet, kıssa-yı Mûsâ meşhur darb-ı meseldeki tefâriku'l-asâdan³ daha nâfidir. Nasıl o asa ne kadar parçalansa yine bir işe yarar. Kıssa-yı Mûsâ dahi öyledir. Bu hâsiyetine binaendir ki, Kur'ân yed-i beyzâ-yı mu'cizü'l-beyanıyla o kıssayı aldı ve suver-i müteaddidede gösterdi. Her bir ciheti hüsn-ü istimâl etti. Fenn-i beyanın seharesi, belâgatına secde-ber zemin-i hayret ve muhabbet ettiler.

Ey birader! Bu meselede olan hayal-meyal belâgat, bu esâlib ile sana öyle bir şecereyi tersim eder ki, cesîm urûku müteşâbike.. uzun boğumları, mütenâsika.. ve müteşâib, dalları müteânika.. meyve ve semerâtı mütenevvia olan bir şecere-i hakikat sana tasvir eder. Eğer istersen Altıncı Mesele'ye temaşa et. Zira çendan müşevveş ise, bir derece bu meselenin bir parçasına misal olabilir.

¹ Kur'ân'ı öğreten Rahmân'ın kelâmına bir bak: Rabbinin âyetlerinden hangi biri var ki, bu hakikat onda tecellî etmesin? Yazıklar olsun o zâhir-perestlere ki, anlamadıkları şeyi tekrara hamlederler.

² Kıssa-yı Mûsâ'ya bir bak. Bu kıssanın tamamında, onun her birinden daha büyük bir kuvvet vardır ki, Kur'ân onu yed-i beyzâsına aldığı vakit, ilm-i beyanın sâhirleri, onun belâgati karşısında secdeye varmışlardır.

³ Bkz.: ez-Zemaşerî, *el-Müstaksâ* 1/26; el-Meydâni, *Mecmeu'l-emsâl* 1/37; Amr İbn Bahr, *el-Beyân ve't-Tebyîn* 1/414.

Tenbih ve İtizar

Ey birader! Bilirim ki şu makale sana gayet muğlâk görünüyor. Fakat ne çare mukaddiminin şe'ni icmal ve îcazdır. Kütüb-ü Sâlise'de sana tecellî edecektir.

Onuncu Mesele

Kelâmın selâseti ise: Bir derece hissiyattan tafralık ve iştibak etmemek.. ve tabiatı taklit.. ve harice temessül.. ve mesîl-i garazda sedad.. ve maksat ve müstekarrın temeyyüzdür. Şöyle ki:

Kelâmda hissiyat da tamam olmadan çifte atmak, başkasıyla mezcetmek, selâsetini tağyir eder.

Ve nizamsız iştibaktan tevakki ve maâni-i müteselsilede tederrüç lâzımdır.

Hem de sanat-ı hayaliesiyle tabiata şâkirtlik etmek gerektir. Tâ tabiatın kavânîni onun sanatında in'ikâs edebilsin.

Hem de tasavvuratını öyle hariciyata muhâkî ve müşâkil etmek lâzımdır. Farazâ tasavvuratı dimağdan kaçıp hariçte teccessüm etseler, hariç onları is-tilhak; ve neseplerini inkâr etmesin.. ve desin: "Onlar benim." veyahut ¹كَانَ¹ veyahut "Benim veledimdir."

Hem de garazın mesîlinde ve kastın mecrasında teferruk etmemek için sedad etmek, çeleşepe temayül etmemektir. Tâ canipler garazın kuvvetini teşerrüb etmekle ehemmiyetsiz etmesin. Belki köşeler, tazammun ettikleri taravet ve letafetiyle zenav gibi garaza imdat ve kuvvet vermek gerektir.

Hem de kastın müstekarrı temeyyüz ve ağrazın mültekası taayyün etmek selâsetin selâmetine lâzımdır.

On Birinci Mesele

Beyanın selâmet ve sıhhati ise, hükmü, levazım ve mebâdisiyle ve âlât-ı müdafaasıyla isbat etmektir. Şöyle ki:

Bir hükmün levazımını ihlâl etmemek, rahatlığını bozmamak ve nazara almak ve mebâdisinden istimdad-ı hayat etmek için müracaat etmek ve hücum eden evhamın itirazatına mukabele edecek sual-i mukaddere cevap olan

¹ Benim sayılır.

kuyudatıyla tekallüt etmek gerektir. Demek, kelâm meyvedar bir ağaçtır. Cınayet ve ictinâdan himayet etmek için dikenleri ve süngüleri dizilmişler.

Güya o kelâm, birçok münazaratın neticesi ve pek çok muhâkematın zübdesi olduğundan, gayet ulvî olarak evhamın şeyatîni, istirâk-ı sem' edemezler, eğri nazar ile bakamazlar. Güya mütekellim altı cihetini nazara alıp etrafına bir sur çekmiştir. Yani, mevzu veyahut mahmulün takyidiyle, veyahut tavsifle, veyahut başka cihetle vehmin hücumuna müsait noktalarda birer müdafî müheyya ederek, baştan aşağıya kadar mukadder suallere cevap hükmünde olan kuyudatıyla mücehhez etmektedir.

Eğer buna misal istersen, şu kitap bitamamihî buna uzunca bir misaldir. Lâsiyyema, Makale-i Sâlise en parlak bir misaldir.

On İkinci Mesele

Kelâmın selâmet ve rendeçlenmesi ve itidal-i mizacı ise, her kaydın istihkak ve istidadına göre inâyeti taksim ve hil'at-ı üslûbu tevzi ve giydirmektir. Hem de hikâyet de olursa, mütekellim kendini mahkiyyun anı yerinde farzetmek gerektir. Şöyle:

Eğer başkasının hissiyat ve efkârının tasvîrinde ise mahkiyyun anı'a hulûl etmek ve onun kalbinde misafir olmak ve lisanıyla tekellüm etmek gerektir. Eğer kendi malında tasarruf etse, alâmet-i kıymet olan itibar ve ihtimamın taksiminde her kaydın istihkak ve istidad ve rütbesini nazara almak ile taksiminde adalet ve üslûplarda istidadın kametine göre kesmektir. Tâ her bir maksat onun münasibinde olan üslûptan cilvegeçer olabilsin.

Zira üslûbun esasları üçtür:

Birincisi: Üslûb-u mücerrettir. Seyyid Şerif'in ve Nasıruddîn-i Tûsî'nin sade olan ma'raz-ı kelâmları gibi...

İkincisi: Üslûb-u müzeyyendir. Abdülkahir'in Delâilü'l-İ'câz ve Esrârü'l-Belâga'sındaki müşa'şa ve parlak kelâmı gibi...

Üçüncüsü: Üslûb-u âlîdir. Sekkâkî ve Zemahşerî ve İbni Sina'nın bazı muhteşem kelâmları gibi... Veyahut şu kitabın mealindeki Arabiyyü'l-ibare, lâsiyyema Makale-i Sâlise'deki müşevveş, fakat muhkem parçaları gibi. Zira mevzuun ulviyeti, şu kitabı üslûb-u âlîye ifrâğ etmiştir. Yoksa benim sanatının tesiri cüz'îdir.

Elhâsıl: Eğer ilâhiyat ve usûlün bahis ve tasvirinde isen, şiddet ve kuvvet ve heybeti tazammun eden üslûb-u âliden ayrılmamak gerektir.

Eğer hitabiyat ve iknaiyatta isen, ziynet ve parlaklık ve terğîb ve terhi-bi tazammun eden üslûb-u müzeyyenî, elinden gelirse elden bırakma. Fakat gösteriş ve tasannu ve avâm-perestâne nümâyîş etmemek gerektir.

Eğer muamelât ve muhaverat ve âlet olan ilimlerde isen, vefa ve ihtisar ve selâmet ve selâset ve tabiîliđi tekeffül eden ve sadeliđiyle cemâl-i zatiyeyi gösteren üslûb-u mücerrede iktisar et.

Bu meselenin hâtimesi: Kelâmın kanaat ve istiğnâsı ve asabiyeti ise, makamın haricinde üslûbu aramamaktır. Şöyle ki:

Mânânın kametine göre bir üslûbu kestirmek istediğin vakit, dahil-i makamda olan menbadan ve mevzuun fabrikasından, lâakal kelâmın tazammun ettiği mevzuun veya kıssatın veya sanatın levzâmınının parça-parçasından ve tevâbiinin kıta-kıtasından bir üslûbu dikmek, zaruret olmadan harice medd-i nazar etmemek, tâbir hata olmasa, harice boykotaj etmek ile, elbette kelâmın kuvveti tezayüd ettiği gibi, servetin dağılmasına en büyük esastır. Demek, mânâ ve makam ve sanat ise, kelâmın delâlet-i vaz'iyesine yardım edebilir. Nasıl kelâm, delâlet-i vaz'îye ile mânâyı gösterir, öyle de, böyle üslûp ise tabiatıyla mânâyı işaret eder. Eğer bir numûne istersen, Dokuzuncu Mesele'deki Arabî parçalarına bak. İşte:

فَانظُرْ إِلَى كَلَامِ الرَّحْمَنِ الَّذِي عَلَّمَ الْقُرْآنَ فَبِآيَاتِ رَبِّكَ لَا تَتَجَلَّىٰ لَهُ هَذِهِ الْحَقِيقَةُ فَوَيْلٌ
حِينَئِذٍ لِلظَّالِمِينَ الَّذِينَ يَحْمِلُونَ مَا لَا يَفْهَمُونَ عَلَى التَّكْرَارِ. فَإِنْ شِئْتَ فَاَنْظُرْ إِلَى قِصَّةِ
مُوسَى فَإِنَّهَا أَجْدَىٰ مِنْ تَفَارِيقِ الْعَصَا أَخَذَهَا الْقُرْآنُ بِالْيَدِ الْبَيْضَاءِ فَخَرَّتْ سَحْرَةَ الْبَيَانَ
مَحَبَّةً وَحَيْرَةً سَاجِدِينَ لِبِلَآغَتِهِ¹

Eğer istersen, ulûm-u âliyenin (إليه) kitaplarının dibâcelerine bak. Eğer çendan o dibacelerde şu sanat-ı belâgat çok dakik ve latif olmazsa da, fakat ondaki berâatü'l-istihlâl bu hakikate bir berâatü'l-istihlâldir.

¹ Kur'an'ı öğreten Rahmân'ın kelâmına bir bak: Rabbinin âyetlerinden hangi biri var ki, bu hakikat onda tecellî etmesin? Yazıklar olsun o zâhir-perestlere ki, anlamadıkları şeyi tekrara hamlederler. Bu hakikati görmek istersen, kıssa-yı Mûsâ'ya bak. Bu kıssanın tamamında, onun her birinden daha büyük bir kuvvet vardır ki, Kur'an onu yed-i beyzâsına aldığı vakit, ilm-i beyanın sâhirleri, onun belâgatine hayran kalmış ve muhabbetle secdeye varmışlardır.

Hem de şu kitabın dibâcesinde mu'cizâta işaret yolunda Peygamberimiz'in zâtı, nübüvvetine mu'cize gösterilmiştir.

Hem de Üçüncü Makale'nin dibâcesinde kelime-i şahadetin iki cümlesi birbirine şahit gösterilmiştir.

Hem de Yedinci Mukaddime'de, inşikak-ı kamere, yere inmeyi ilâve edenlere denilmiş: Mu'cizenin kamerini münhasif ve şems gibi burhan-ı nübüvveti Süha gibi mahfî olmasına sebep oldukuz.

Buna kıyasen, şu hakikate, şu kitapta birçok numûne bulabilirsin. Zira bu kitabın mesleği, benim gibi harice boykotajdır. Hatta, zaruret olmazsa, efkâr ve mesâilde ve misallerde ve esalibde harice boykotaj etmektir. Fakat tevafuk-u hâtır olabilir. Zira hakikat birdir. Hangi kapıyla girsen, aynı göreceksin.

Hâtîme

“Söylenene bak, söyleyene bakma!” söylenilmiştir... Fakat ben derim: *Kim söylemiş? Kime söylemiş? Ne içinde söylemiş? Ne için söylemiş? Söylediği sözü gibi dikkat etmek, belâgat nokta-yı nazarından lâzımdır, belki elzendir.*

İşaret

Malûm olsun ki, fenn-i maânî ve beyanın mezâyâsının belâgatça mühim bir şartı, kasten ve amden garazın cihetine emârât ile işaret ve alâmâtın nasbıyla kast ve amdini göstermektir. Zira onda tesadûf bir para etmez.

Fenn-i bedîin ve tezyinât-ı lafziyenin şartı ise, tesadûf ve adem-i kasttır. Veyahut tesadûfî gibi tabiat-ı mânâya yakın olmaktır.

Telvih

Pûşîde olmasın ki; tabiata ve hakikat-i hariciyeye delâlet eden ve hükm-ü zihniyi kanun-u haricî ile rapteden, tâbir câizse perdeyi delen, altındaki hakkı gösteren âletlerin en sekkâbî **إِنَّ** -i tahkîkiyedir. Evet şu **إِنَّ** 'nin şu hâsiyetine binaendir ki, Kur'ân'da kesretle istimâl olunmuştur.

Tenbih

Ey birader! Bu makaledeki kavânîn-i latîfe şu perişan esâlîbden teberrî ve nefret etmesi seni tağlit etmesin. Meselâ, “Eğer bu kanunlar iyi olsaydılar,

onları vaz' edene iyi bir ders-i belâgatı vereceklerdi. Hem de güzel bir üslûbu giyeceklerdi. Hâlbuki, onları vaz' eden ise ümmîdir. Üslûpları dahi perişandır." gibi bir vehme zâhip olma. Yahu, bu vehme ehemmiyet verme. Zira bir fende her bir ilim sahibi onda sanatkâr olmak lâzım gelmez.

Hem de ile'l-merkeziye olan kuvve-i câzibe, ani'l-merkeziye olan kuvve-i dâfiaya galiptir. Çünkü; kulağın dimağa karâbeti ve akılla sıla-yı rahmi vardır. Hâlbuki mâden-i kelâm olan kalb ise, lisandan uzak ve ecnebîdir. Ve hem de çok defa lisan kalbin dilini tamamen anlamıyor. Lâsiyyema, kalb bazen meselenin derin yerlerinden, –kuyu dibinde gibi– bir tintin ederse, lisan işitemez; nasıl tercümanlık edecektir?

Elhâsıl: Fehim ifhamdan daha esheldir, vesselâm.

İtizar

Ey şu dar ve ince ve karanlık olan yolda benimle arkadaşlık eden sabırlı ve metanetli zat! Zannediyorum, bu İkinci Makale'de yalnız hayretle seyirci oldun, müstemi olmadın. Çünkü anlamadın. Hakkınız var. Zira, mesâil gayet derin ve ırkları uzun ve ibare ise gayet muhtasar ve muğlak ve Türkçem de epeyce noksan ve müşevveş, ve vaktim dahi dar, ben de acele, sıhhatim muhtel, başım nezlelidir. Şu karışık zeminde ancak şöyle bir varakpâre çıkabilir.

وَالْعُذْرُ عِنْدَ كِرَامِ النَّاسِ مَقْبُولٌ¹

Ey birader! Unsur-u Hakikat'i, kübrâ gibi ve Unsur-u Belâgatı suğra gibi mezcet. Elektrik şuaî gibi olan hads-i sâdıki geçir. Tâ gayet hararetli ve parlak ziyalı olan Unsur-u Akîde'yi netice vermek için senin zihnine istidâdât verebilsin.

İşte, Unsur-u Akîde'yi Üçüncü Makale'de arayacağız.

İşte başlıyorum: "Nahu..."

¹ Kerîm insanlar nezdinde mazeret kabul görür.

[Üçüncü Makale]

Unsuru'l- Akide

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ¹

Bu kelime-i âliye, üssü'l-esas-ı İslâmiyet olduğu gibi, kâinat üstünde temevvüc eden İslâmiyet'in en nurânî ve en ulvî bayrağıdır.

Evet, misak-ı ezeliye ile peyman ve yeminimiz olan iman, bu menşur-u mukaddeste yazılmıştır.

Evet, âb-ı hayat olan İslâmiyet ise, bu kelimenin aynü'l-hayatından nebean eder.

Evet, ebede namzet olan nev-i beşer içinde saadet-saray-ı ebediyeye tayin ve tebşir olunanın ellerine verilmiş bir ferman-ı ezeldir.

Evet, kalb denilen avâlim-i gayba karşı olan penceresinde kurulmuş olan latîfe-i rabbâniyenin fotoğrafıyla alınan timsâl-i nurânî ile Sultan-ı Ezel'i ilân eden harita-yı nuraniyesidir ve tercüman-ı belîğidir.

Evet, vicdanın esrarengiz olan nutk-u belîğanesini cemiyet-i kâinata karşı vekâleten inşâd eden hatib-i fasihi ve kâinata Hâkim-i Ezel'i ilân eden imanın mübellîğ-i belîği olan lisanın elinde bir menşur-u lâyezâlîdir.

İşaret

Bu kelime-i şehadetin iki kelâmı birbirine şahid-i sâdıktır ve birbirini tezkiye eder. Evet, ulûhiyet nübüvvete burhan-ı limmîdir. Muhammed (*aleyhisselâm*), Sâni-i Zülcelâl'e zâtıyla ve lisanıyla burhan-ı innîdir.

Tenbih

Hakâik-i akaid-i İslâmiye, bütün teferruatıyla kütüb-ü İslâmiye'de mufasalan müberhene ve musarrahadır, görünebilir. Ve görülen şeyi göstermek, zâhirin hafâsına veya muhatabın gabavetine işaret ve techil olduğundan, akîdenin yalnız üç-dört unsurunu beyan edeceğim. Diğer hakâikini fuhûl-ü ulemânın kitaplarına havale ederim. Zira bana hâcet bırakmamışlar.

¹ “Şehâdet ederim ki Allah'tan başka ilâh yoktur; yine şehâdet ederim ki Hz. Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem) Allah'ın resûlüdür.” (Müslim, *salât* 60; Tirmizî, *salât* 216; Ebû Dâvûd, *salât* 178; Ahmed İbni Hanbel, *el-Müsned* 1/292)

Mukaddime

Ehl-i dikkatin mâlûmudur ki: Makâsîd-ı Kur'âniye'nin fezlekesi dörttür:

- ✓ Sâni-i Vâhid'in isbatı,
- ✓ ve nübüvvet,
- ✓ ve haşr-i cismânî,
- ✓ ve addır.

Birinci maksat: Delâil-i Sâni beyanındadır. Bir burhanı da Muhammed'-dir (*aleyhisselâm*). Sâni'in vücut ve vahdeti, isbata ihtiyaçtan müstağnidir. Lâsiyemâ, Müslümanlara karşı çok derece eclâ ve azhardır. Binaenaleyh, hitabımı ecânibe, bâhusus Japonya'ya tevcih eyledim. Zira onlar eskide bazı sualler etmiştiler; ben de cevap vermiştim. Şimdi ihtisar ile yalnız bir-iki suallerine müteallik o cevabın bir parçasını söyleyeceğim...

Onlardan bir sual:

مَا الدَّلِيلُ الْوَاضِحُ عَلَى وُجُودِ الْإِلَهِ الَّذِي تَدْعُونَنَا إِلَيْهِ
وَالْحَلْقُ مِنْ أَيِّ شَيْءٍ، أَمِنَ الْعَدَمَ أَوْ الْمَادَّةَ أَوْ ذَاتَهُ
إِلَى آخِرِ سَوَالَتِهِمُ الْمُرَدَّةِ؟¹

Yani, vücud-u Sâni'e delil-i vâzih nedir?

İşaret

Gayr-i mütenahi olan mârifetullah, böyle mahdud olan kelâma sığışmaz. Binaenaleyh, kelâmımdaki iğlâkın mâzur tutulması mercûdur.

Tenbih

Bervech-i âtî kelâmdan maksat, muhakeme ve muvâzenenin tarikini göstermektir. Tâ ki, mecmuunda hakikat tecellî etsin. Yoksa zihnin cüz'iyeti sebebiyle, o mecmuun her bir cüzünde neticenin tamamını taharrî etmek, kuvve-i vâhimenin tasallut ve tereddüdüyle hakikati evham içinde setretmektir.

¹ Bizî, kendisine iman etmeye çağırduğunuz Allah'ın varlığına delâlet eden açık delil nedir? Mahlukat neden yaratılmıştır? Yoktan mı? Maddeden mi? Yoksa Yaratıcı'nın zâtından mı? Ve diğer şüpheli sorular...

Mukaddime

Hakikatin keşfine mâni olan arzu-yu hilâf ve iltizam-ı muhalif ve taraftar-ı nefis cihetiyle asılsız evhamını bir asla ırcâ etmekle kendini mâzur göstermek; ve müşterinin nazarı gibi yalnız meâyibi görmek; ve çocuk tabiatı gibi bahane ile mahane tutmak gibi emirlerden nefsinin tecrit ile şartıma mürâat edebilersen, huzur-u kalble dinle:

Birinci Makşat

Cemî zerrat-ı kâinat, birer birer zât ve sıfât ve sair vücuh ile gayr-i mahdu- de olan imkânât mabeyninde mütereddît iken, bir ciheti takip, hayret-bahşâ mesâlihi intaç etmekle Sâni'in vücub-u vücuduna şهادetle, avâlim-i gaybiyenin enmuzeci olan latîfe-i rabbâniyeden ilân-ı Sâni eden itikadın misbahını ışıklandırıyorlar.

Evet, her bir zerre kendi başıyla Sâni'i ilân ettiği gibi, tesâvir-i mütedahileye benzeyen mürekkebât-ı müteşâbike-i mütesâide-i kâinatın her bir makam ve her bir nisbetinde her bir zerre muvâzene-i cereyan-ı umumîyi muhafaza ve her nisbette ayrı ayrı mesâlihi intaç ettiklerinden, Sani'in kast ve hikmetini izhar ve kıraet ettikleri için, Sani'in delâli, zerrattan kat kat ziyadedir.

Eğer desen: Neden herkes aklıyla görmüyor?

Elcevap: Kemâl-i zuhurundan... Evet, şiddet-i zuhurdan görünmemek derecesine gelenler vardır: Cirm-i şems gibi.

تَأْمَلُ سُطُورَ الْكَائِنَاتِ فَإِنَّهَا مِنْ الْمَلَأِ الْأَعْلَى إِلَيْكَ رَسُولٌ¹

Yani: “Eb’âd-ı vâsia-yı âlemin sayfasında Nakkaş-ı Ezeli'nin yazdığı silsile-i hâdisatın satırlarına hikmet nazarıyla bak ve fikr-i hakikatle sarıl. Tâ ki mele-i âlâdan gelen selâsil-i resâil, seni âlâ-yı illiyyîn-i yakîne çıkarsın.”

İşaret

Kalbinde nokta-yı istimdat, nokta-yı istinat ile vicdan-ı beşer Sâni'i unutmamaktadır. Eğer çendan dimağ tâtil-i eşgal etse de, vicdan edemez. İki vazife-i mühimme ile meşguldür. Şöyle ki:

¹ İbni Kayyim, *Medâricü's-sâlikîn* 3/356; İbni Kayyim, *Bedâiu'l-fevâid* 4/971.

Vicdana müracaat olunsa –kalb bedeninin aktarına neşr-i hayat ettiği gibi– kalb gibi kalbdeki ukde-i hayatiye olan mârifet-i Sâni dahi, ceset gibi istidadât-ı gayr-i mahdude-i insaniye ile mütenasip olan âmâl ve müyûl-ü müteşâibeye neşr-i hayat eder; lezzeti içine atar ve kıymet verir ve bast ve temdid eder. İşte nokta-yı istimdat...

Hem de bununla beraber, kavga ve müzahametinin meydana gelen dağdağ-yı hayata peyderpey hücum gösteren âlemin binler musibet ve mezâhimlere karşı yegâne nokta-yı istinat, mârifet-i Sâni'dir...

Evet, her şeyi hikmet ve intizamla gören Sâni-i Hakîm'e itikat etmezse ve ale'l-amyâ tesadüfe havale ederse ve o beliyyata karşı elindeki kudretin adem-i kifayetini düşünse, tevahhuş ve dehşet ve telâş ve havftan mürekkep bir halet-i cehennem-nümûn ve ciğer-şikâfta kaldığından, eşref ve ahsen-i mahlûk olan insan, her şeyden daha perişan olduğundan, nizam-ı kâmil-i kâinatın hakikatine muhalif oluyor. İşte nokta-yı istinat...

Evet, melce, yalnız mârifet-i Sâni'dir.

Demek, şu iki nokta ile bu derece nizam-ı âlemde hükümfermâlık, hakikat-i nefsü'l-emriyenin hâssa-i münhasırası olduğu için, her vicdanda iki pencere olan şu iki noktadan vücud-u Sâni tecellî ediyor. Akıl görmezse de fitrat görüyor... Vicdan, nazzârdır; kalb, penceresidir.

Tenbih

Arş-ı kemâlât olan mârifet-i Sâni'in miraçlarının usûlü dörttür:

Birincisi: Tasfiye ve işraka müesses olan muhakkikîn-i sofiyenin minhacıdır.

İkincisi: İmkân ve hudûsa mebnî olan mütekellimînin tarikidir.

Bu iki asıl, filvaki Kur'ân'dan teşâub etmişlerdir. Lâkin, fikr-i beşer başka surete ifrâğ ettiği için, tavîlü'z-zeyl ve müşkülleşmiştir.

Üçüncüsü: Hükemânın mesleğidir.

Üçü de taarruz-u evhamdan masûn değildirler...

Dördüncüsü ki: Belâgat-ı Kur'âniye'nin ulüvv-ü rütbesini ilân eden ve istikamet cihetiyle en kısası ve vuzuh cihetiyle beşerin umumuna en eşmeli olan mirac-ı Kur'âni'dir. İşte biz dahi bunu ihtiyar ettik. Bu da iki nevidir:

BİRİNCİSİ: Delil-i inâyettir ki; menâfi-i eşyayı tâdat eden bütün âyât-ı Kur'âniye bu delile îmâ ve şu burhanı tanzim ediyorlar. Bu delilin zübdesi, kâinatın nizam-ı ekmelinde riayet-i mesâlih ve hikemdir. Bu ise, Sâni'in kast ve hikmetini isbat; ve tesadüf vehmini ortadan nefyedişor.

Mukaddime: Eğer çendan her adam âlemdeki riayet-i mesâlih ve intizamda istikrâ-yı tâm edemez. Ve ihata edemez. Fakat nev-i beşerdeki telâhuk-u efkâr sayesinde, kâinatın her bir nev'ine mahsus kavâid-i külliye-i muntazamadan ibaret olan bir fen teşekkül etmiş ve etmektedir.

Bununla beraber, bir emirde intizam olmazsa, hüküm külliyetiyle cereyan edemediği için; kaidenin külliyeti, nev'in hüsn-ü intizamına delildir. Demek, cemî fûnûn-u ekvan, kaidelerin külliyetlerine binaen, istikrâ-yı tâm ile nizam-ı ekmeli intaç eden birer burhandırlar.

Evet, fûnûn-u kâinat bitamamihâ mevcudatın silsilelerindeki halkalardan asılmış olan mesâlih ve semeratı ve inkılâbât-ı ahvâlin telâfifinde saklanmış olan hikem ve fevaidi göstermek ile Sâni'in kast ve hikmetine parmakla şehadet ve işaret ettikleri gibi, şeyâtın-i evhama karşı birer necm-i sâkıptır.

İşaret

Cehl-i mürekkebi intaç eden, nazar-ı sathîyi tevlid eden ülfetten tecrid-i nazar etsen ve akla karşı sedd-i turuk eden evhamın âşiyânı olan mümâresât-ı ilzamiyattan nefsin tahlîye etsen, hurdebinî bir hayvanın sureti altında olan makine-i dakika-yı bedia-yı ilâhiyenin şuursuz, mecrâ ve mahrekleri tahdit olunmayan ve imkânâtında evleviyet olmayan esbab-ı basita-yı camide-i tabiiyeden husul-pezir ve o destgâhın masnûu olduğunu, kendi nefsini kandırıp mutmain ve ikna edemezsin. Meğer her bir zerrede Eflâtun kadar bir şuur ve Calinos kadar bir hikmeti isbat ettikten sonra, zerrât-ı saire ile vasitasız muhabereyi itikat ve esbab-ı tabiiyenin üssü'l-esası hükmünde olan cüz-ü lâyetecezzâdaki kuvve-i cazibe ve kuvve-i dâfianın içtimalarının hortumu üzerindeki muhâliyetin damgasını kaldırabilsen...

Eğer nefsin bu muhâlâta ihtimal verse, seni insanîyet defterinden sildi-recektir. Fakat caizdir ki, her bir şeyin esası zannettikleri olan cezb ve def ve hareket, âdâtullahın kanunlarına birer isim olsun. Fakat kanun, kaidelikten tabiîliğe ve zihnilikten haricîliğe ve itibardan hakikate ve âletiyetten müessiri-yete gelmemek şartıyla kabul ederiz.

Tenbih

فَارْجِعِ الْبَصَرَ هَلْ تَرَى مِنْ فُطُورٍ¹

“Nazarını âleme gezdür. Hangi yerinde noksaniyeti görebilirsin?” Kel-lâ, gören görmez; meğer kör ola veya kasr-ı nazar illetiyle müptelâ ola. İstersen Kur’ân’a müracaat et. Delil-i inâyeti vücuh-u mümkinenin en ekmel vechiyle bulacaksın. Zira Kur’ân, kâinata tefekküre emir verdiği gibi, fevaidi tezkâr ve nimetleri tâdad eder. İşte o âyât, şu burhan-ı inâyete mezâhirdir. İcmali budur, tut. Tafsili ise; eğer meşiet-i ilâhiye taalluk ederse, âyât-ı âfâkiye ve enfüsiyeyi tefsir tarikinde, sema ve beşer ve arzın ilimlerine ma’kud olan kütüb-ü selâsede tefsir edilecektir. O vakit şu burhan tamam-ı suretiyle sana görünecektir.

İKİNCİ DELİL-İ KUR’ÂNÎ: Delil-i ihtirâdır. Bunun hülâsası:

Mahlûkatın her nev’ine, her ferdine ve o nev’e ve o ferde mürettep olan âsâr-ı mahsusasını müntiç ve istidad-ı kemâline münasip bir vücudun verilmesidir. Zira hiçbir nev-i müteselsil, ezeli değildir. “İmkân” bırakmaz. Hem de bizzarure bazının “hudûs”u, nazarın müşahedesiyile ve sairleri dahi aklın hikmet nazarıyla görülür.

Vehim ve Tenbih

İnkılâb-ı hakikat olmaz. Nev-i mütevassıtın silsilesi devam etmez. Tahavvül-ü esnaf, inkılâb-ı hakâikin gayrisıdır.

İşaret

Her bir nev’in bir âdemi ve bir büyük pederi olduğundan, silsilelerdeki tenasülden neşet eden vehm-i bâtil o âdemlerde, o evvel pederlerinde tevehhüm olunmaz. Evet hikmet, fenn-i tabakatü’l-arz ve ilm-i hayvanât ve nebatât lisanıyla, iki yüz bini mütecevaz olan envân âdemleri hükmünde olan mebde-i evvellerinin her birinin müstakillen hudûsuna şehadet ettiği gibi mevhum ve itibarî olan kavânîn ve şuarsuz olan esbab-ı tabiiye ise:

Bu kadar hayret-feza silsileler ve bu silsileleri teşkil eden ve efrad denilen dehşet-engiz hadsiz makine-i acîbe-i ilâhiyenin tasnî ve icadına adem-i kabiliyetleri cihetiyle, her bir fert ve her bir nevi, müstakillen Sani-i Hakîm’in yed-i kudretinden çıktığını ilân ve izhar ediyor. Evet, Sâni-i Zülcelâl her şeyin cephesinde hudûs ve imkân damgasını koymuştur.

¹ Mülk sûresi, 67/3.

Tenbih

Ezeliyet-i madde ve hareket-i zerrattan teşekkül-ü envâ gibi umûr-u bâtilaya ihtimal vermek, sırf başka şeyle nefsini ikna etmek sadedinde olduğu için, o umûrun esas-ı fasidesini tebeî nazarıyla adem-i derkinden neşet eder. Evet, nefsini ikna etmek suretinde müteveccih olursa, muhâliyet ve adem-i mâkuliyetine hükmedecektir. Faraza kabul etse de, tegâfûl-ü ani's-Sâni sebebiyle hâsıl olan ıztırar ile kabul edebilir.

Tenbih

Mükerrerem olan insan, insaniyetin cevheri itibarıyla daima hakkı satın almak istiyor ve daima hakikati arıyor ve daima maksadı saadettir. Fakat bâtil ve dalâl ise, hakkı arıyorken haberi olmadan eline düşer. Hakikatin madenini kazarken, ihtiyarsız, bâtil onun başına düşer. Veyahut hakikati bulmaktan muztar veya tahsil-i haktan hâib oldukça, asıl fitratı ve vicdanı ve fikri, muhâl ve gayr-i mâkul bildiği bir emri, nazar-ı sathî ve tebeî ile kabulüne mecbur olur.

İşte bu hakikati pîş-i nazara al!.. Göreceksin ki, bütün nizam-ı âlemden eser-i gaflet olarak tevehhüm ettikleri ezeliyet-i madde ve hareket.. ve şu bütün akılları hayrette bırakan nakış ve sanat-ı bedîada tahayyül ettikleri tesadüf-ü amyâ.. ve bütün hikemin şehâdâtına rağmen esbab-ı camideden itikat ettikleri tesir-i hakikî.. ve nefislerine muğâlata edip vehmin –istimrara istinaden– iğvâsıyla tecessüm ve tahayyül olunan tabiat-ı mevhumeyi merci yapmakla tesellî ettikleri.. elbette fitratları reddeder. Fakat yalnız hakka teveccüh ve hakikate kastettikleri için, şu evham-ı bâtila davetsiz olarak yolun cânibinden taarruz ettikleri için, elbette hedef-i garazına nazarını dikmiş olan adam, o evhama tebeî ve sathî bir nazarla bakıyor. Onun için, müzahref olan içine nüfuz edemez. Fakat ne vakit rağbet ve kast ve satın almak nazarıyla baksa, almaya değil, belki iltifat etmeye ve bakmaya tenezzül etmez!

Evet, şu kadar çirkin bir şeyi vicdan ve akıl muhâl görüyor. Kalb dahi kabul etmez. İllâ ki müşâgabe ile safсата edip her bir zerreye hükemanın akıllarını ve hükkâmın siyasetlerini verip, tâ her bir zerre ehavâtıyla ittifak ve intizam meselesinde müşavere ve muhabere etsinler. Evet, bu surette bir mesleği insan değil, hayvan dahi kabul etmez. Fakat ne çare, mesleğin lâzım-ı beyyini meslektendir. Şu meslek ise, bu suretten başka bir şey ile tasvir edilmez. Evet, bâtilın şe'ni şöyledir: Ne vakit tebeî bir nazar ile bakılırsa, sıhhatine bir ihtimal verilir. Fakat im'ân-ı nazar eyledikçe, ihtimal-i sıhhat bertaraf olur.

İşaret

Madde dedikleri şey ise, suret-i mütegayyire, hem de hareket-i zâile-i hâdiseden tecerrüt etmez. Demek hudûsu muhakkaktır. Feyâ acaba! Sâni-i Vâcibu'l-vücûd'un lâzime-i zaruriye-i beyyinesi olan ezeliyeti, zihinlerine sığdıramayan, nasıl oldu da, her bir cihetten ezeliyete münafi olan maddenin ezeliyetini zihinlerine sığdırabilirler? Hakikaten cây-ı taaccüptür... Evet, insan düşündükçe, cemî sıfât-ı kemâliye ile muttasıf olan Sâni'den istiğrap ve istinkâr ettikleri, şu hayret-efza masnuâtı tesadüf-ü amyâya ve hareket-i zerrata isnad ettikleri için, insanı insaniyetten pişman eder.

Telvih

Harekât-ı zerrattan husulü dâvâ olunan kuvvet ve suretler, araziyetleri cihetiyle envâdaki mübayenet-i cevheriyeyi teşkil edemez. Âraz, cevher olamaz. Demek, bütün envân fasılları ve umum ârazın havâss-ı mümeyyizeleri, adem-i sırttan muhterâdırlar. Tenasül, teselsülde şerâit-i âdiye-i itibariyedir. İşte delil-i ihtirâinin icmalî...

Eğer açık olarak mufassalan istersen, Kur'ân'ın firdevsine gir. Zira hiçbir ratb ve yâbis yoktur ki, o tenezzühgâhta ya çiçek veya gonca halinde bulunmasın. Eğer ecel müsait ve meşiet taalluk ve tevfik refik olursa, elfâz-ı Kur'âniye'nin esdafında şu burhanı tezyin eden cevherleri, gelecek kütüpte tafsil edilecektir.

Vehim ve Tenbih

Eğer sual etsen: “Nedir şu tabiat ki daima onunla tın tın ediyorlar? Nedir şu kavânîn ve kuvâ ki daima onlarla mütedemdimdirler?”

Cevap vereceğiz ki: Âlem-i şahadet denilen, cesed-i hilkatın anâsır ve âzâsının ef'âllerini intizam ve rapt altına alan şeriat-ı fitriye-i ilâhiye vardır. İşte şu şeriat-ı fitriyedir ki, “tabiat” veya “matbaa-yı ilâhiye” ile müsemmâdır.

Evet, tabiat, hilkat-i kâinatta cârî olan kavânîn-i itibariyesinin mecmû ve muhassalasından ibarettir.

İşte, kuvâ dedikleri şey, her biri şu şeriatın birer hükmüdür. Ve kavânîn dedikleri şey, her biri şu şeriatın birer meselesidir. Fakat o şeriatdaki ahkâmın istimrarına istinaden, hem de hayali hakikat suretinde gören ve gösteren nüfusun istidatları bir zemin-i şûre müheyya etmesiyle vehim ve hayal tasallut ederek tazyik edip, şu tabiat-ı hevaiye tevazzu ve tecessüm edip

mevcud-u haricî ve hayalden misal suretine girmiştir. Evet, şunun gibi, vehmin çok hileleri vardır...

İşaret

Şu tabiat ve kuvâ-yı umumiye tesmiye ettikleri emirler, katiyen akli ikna edecek ve fikre kendini beğendirecek ve nazar-ı hakikat ona ünsiyet edecek hiçbir mülâyemet ve münasebet yok iken ve şu kâinata illet ve masdar olmaya kabiliyeti mefkud iken, mahza Sâni'den tegâfûl ve intizamın ilcâından tevellüd eden yalnız ıztırar ile veleh-resân-ı ukul olan kudretin âsârını şu matbaa-misal olan tabiatın sanatından görmek, tabiatı mistar iken mastar tahayyül etmek, "lâzım-ı eamm"ın vücuduyla, "melzum-u ehass"ın vücudunu intaca çalışan akîm bir kıyasın neticesidir. Evet, şu kıyas-ı akîm, dalâlet ve hayret vadilerine çok yolları açmıştır...

Tenvir

Ef'âl-i ihtiyariyenin nazzâmı olan şeriat ve kanun, şu kadar hark ve muhalefetle beraber birçok cühhâl-i vahşiye, âdetâ şeriatı bir hâkim-i rûhânî ve nizamı bir sultan-ı mânevî tevehhüm edip, bir tesiri tahayyül eder. Evet, bir taburun veya askerinin muttarid olan harekâtını ve yeknesak olan etvârlarını ve birbiriyle raptolunan ahvâllerini müşahede eden vahşî bir adam, şu efrad-ı adîdeyi veyahut heyet-i askeriyeyi, mânevî bir iple merbut zannederse, acaba garip görünecek midir? Veyahut bir bedevî veya bir şairü't-tab', nâsı bir vaz-ı hasende ifrağ eden ve mabeynlerini telif eden nizamı bir mevcud-u mânevî ve şeriatı bir halife-i ruhanî temessül ederse, çok görünecek midir? Öyleyse, kâinatın ahvâline taalluk eden ve tabiat tesmiye olunan ve tasdik-i enbiyâ veya tekrim-i evliyadan başka hark olunmayan ve müstemirre olan şu şeriat-ı fitriye-i ilâhiye, evhamda teccessüm etsin, neden taaccüp olunsun?..

Vehim ve Tenbih

İnsanın zihni ve lisanı ve sem'i, cüz'î ve teâkubî oldukları gibi, fikri ve himmeti dahi cüz'îdir. Ve teâkub tarikiyle yalnız bir şeye taalluk eder ve meşgul kalır.

Hem de insanın kıymet ve mahiyeti, himmeti nisbetindedir. Himmetin derecesi ise, maksat ve işğal ettiği şeyin nisbetindedir.

Hem de insan teveccüh ve kastettiği şeyde, güya fena fi'l-maksat oluyor. İşte şu noktaya binaen, hasis bir emir veya pek cüz'î bir şey, büyük

bir adama isnad olunmaz. Zira tenezzül etmez. Ve himmetini o küçük şeye sığdıramaz. Himmeti ağır, o şey gayet hafif olduğundan, güya muvâzenet bozulur.

Hem de insan hangi şeye temaşa ederse, elbette mekayisini ve esaslarını kendi nefsinde arayacaktır. Eğer bulmazsa, etrafında ve ebnâ-yı cinsinde arayacaktır. Hatta, hiçbir cihetten mümkünata benzemeyen Vâcibu'l-vücûd'u tefekkür etse, yine kuvve-i vahimesi şu vehm-i seyyii düstur ve dürbün yapmak istiyor. Hâlbuki, Sâni-i Zülcelâl, şu nokta-yı nazarda temaşa edilmez. Kudretine inhisar yoktur. Ziya-yı şems gibi, kudret ve ilim ve iradesi şâmile ve âmmedir; münhasır olmaz, muvâzeneye gelmez. En büyük şeye taalluk ettiği gibi, en küçük ve en hasis şeye dahi taalluk eder. Mikyas-ı azameti ve mizan-ı kemâli, mecmû-u âsârıdır; her bir cüzü mikyas olamaz.

İşte, Vâcibu'l-vücûd'u mümkünata kıyas etmek, kıyas-ı maalfâriktir. Mezbur vehm-i bâtil ile muhakeme etmek hata-yı mahzdir. İşte şu hata-yı bîde-bâne ve şu vehm-i bâtilin netice-i seyyiesidir ki:

Tabiiyyûn, esbâbı müessir-i hakikî olduklarına..

ve Mutezile hayvanları ef'âl-i ihtiyariyelerine hâlik olduklarına..

ve hükema, cüz'iyatta ilm-i ilâhînin nefyine..

ve Mecusiler, halk-ı şer başkasının eseri olduğuna itikat ettiler.

Güya onlarca, Sâni o kadar azametiyle beraber, nasıl şöyle umûr-u hasiseye ve cüz'iyeye tenezzül edip iştigal etsin? Yuf onların akıllarına ki, şöyle bir vehm-i bâtilin hükmüne esir oldular.

Ey birader! Şu vehim itikat tarikiyle olmazsa da, vesvese cihetiyle bazen müminlere musallat oluyor.

İşaret

Eğer desen: “Delil-i ihtirâî, îtâ-yı vücuddur. İtâ-yı vücud ise, idam-ı mevcudun refikidir. Hâlbuki, adem-i sırttan vücudu ve vücud-u mahzdan adem-i sırfı, aklımız tasavvur edemiyor.”

Cevaben derim: Yahu! Sizin bu istis'âbınız ve şu meselenin tasavvurundaki istiğrabınız, bir kıyas-ı hâdi'in netice-i vahîmesidir. Zira icad ve ibdâ-yı ilâhîyi, abdin sanat ve kisbine kıyas edersiniz. Hâlbuki abdin elinden

bir zerreyi imâte veyahut icad etmek gelmez. Belki yalnız umûr-u itibariye ve terkibiyede bir sanat ve kisbi vardır. Evet, bu kıyas aldattıcıdır; insan kendini ondan kurtaramıyor.

Elhâsıl: İnsan kâinatın mümkinatın öyle bir kuvvet ve kudretini görmemiş ki, icad-ı sırf ve idam-ı mahz etsin. Hâlbuki, hükm-ü aklisi de daima üsû'l-esası, müşâhedâtın neşet eder. Demek, âsâr-ı ilâhiyeye mümkinat tarafından bakıyor. Hâlbuki, hayret-efza âsârıyla müspet olan kudret-i Sâni'in cânibinden temaşa etmek gerektir. Demek, ibâdın ve kâinatın umûr-u itibariyeden başka tesiri olmayan kuvvet ve kudretlerin cinsinden olan bir kudret-i mevhome içinde Sâni'i farz ederek, o noktadan şu meseleye temaşa ediyor. Hâlbuki Vâcibu'l-vücûd'un cânibinden, kudret-i tâmmesi nokta-yı nazarından bu meseleye temaşa etmek gerektir.

İşaret

Birinin âsârı muhakeme olunursa, onun hâssasını nazara almak lâzımdır. İşte şu meselede edilmemiştir. Zira bu meseleye, acz-i abdin arkasında, kudret-i mümkinatın tarafında, kıyas-ı temsilinin perdesi altında temaşa ediyor. Hâlbuki tekvin-i âlemde bir kısmını maddesiz ibdâ ve bir kısmı dahi maddeden inşâ ile şu kadar hayret-feza âsâr-ı mu'cize ile kudret-i kâmile-i ilâhiyeyi göstermekle beraber, ondan sarf-ı nazar etmek, gaibi şahit suretinde görmek olan kıyas-ı hâdi' ile ve ebnâ-yı cinsini muhakeme ettiği gibi, bir kaide-i mahdude ile Vâcibu'l-vücûd'a nazar ederler. Hatta çok meseleyi aklıselim mâkul gördüğü hâlde, onlar gayr-i mâkul tevehhüm ederler.

Tenbih

Muhtereâtın kat-ı nazar, masnuâtın en zâhir ve münevver ve “ziya” dedikleri olan nur-u ayn-ı âlemin kavânîn-i acıbesi; ve onun semeresi ve misal-i musaggarı olan nur-u basarın nevâmîs-i bediasıyla münevver ve musavver olan kemâl-i kudret-i ilâhiyenin cânibinde, muvâzene nokta-yı nazarında gayr-i mâkul ve uzak tevehhüm olunan mesâile temaşa edilirse, me'nus ve ayn-ı akıl kirpikleri ortasında görülecektir.

Tenbih

Nasıl ki, zaruriyattan nazariyat istintac olunur. Öyle de âsâr-ı Sâni'in zaruriyatı, mahfiyat-ı sanatına burhandır. İkisi beraber bu meseleyi isbat eder.

Telvih

Acaba nizam-ı âlemdeki sanattan daha dakik, daha acîb, daha garip, cins-i kudret-i mümkinattan daha uzak, akıl tasavvur edebilir mi? Elbette edemez. Zira fûnûn, gösterdikleri fevaid ve hikem ile bizzarure Sâni'in kast ve sanat ve hikmetine şehadet ettiklerinden ukulü kabul etmeye muztar etmişlerdir. Yoksa, bu bedihiyattan en küçük bir hakikati, akıl kendi kendine kalsaydı, kabul etmezdi.

Evet, zemin ve âsumânı hamleden ve muallâkta tutan ve ecrâm-ı kâinatı istihdam eden ve nizamında idhal ile hiçbir emrine isyan edilmeyen Zat-ı Akdes'ten neden istiğrap olunsun ki, ondan derecâtla eshel ve ehaf olanı hamletsin. Evet, bir dağ kaldırana, bir hokkayı kaldırabilmekten tereddüt etmek, sırf safsata etmektir.

Elhâsıl: *Nasıl Kur'ân'ın bazı bazısına müfessirdir; kezâlik, kâinat kitabı dahi, bazı sutûru, arkalarındaki sanat ve hikmeti tefsir eder...*

İşaret

Eğer desen: Bazı mutasavvıfın kelâmından ittisal ve ittihat ve hulûl zâhir oluyor. Ve ondan tevehhüm edilir ki, bazı maddiyyûnun mesleği olan vahdetü'l-vücuda bir münasebet gösterir.

İncevap: Müteşabih hükmünde olan muhakkikîn-i sofiyenin şatahatını ki; vücud-u Akdes'e hasr-ı nazar ve istiğrak ve mümkinattan tecerrüt cihetiyle matmah-ı nazar ettikleri delil içinde neticeyi görmek, yani, âlemden Sâni'i müşahede etmek tarikiyle takip ettikleri meslek olan cedâvil-i ekvanda cereyan-ı tecelliyatı ve melekûtiyet-i eşyada sereyan-ı füyuzatı ve merâyâ-yı mevcudata tecellî-i esmâ ve sıfâtı ise, dîku'l-elfaz sebebiyle "ulûhiyet-i sâriye" ve "hayat-ı sâriye" tâbir ettikleri hakâiki başkalar anlamadılar... Sû-i tefehhüm ile, kendi istidad-ı şûrelerinden zuhur eden evham-ı vâhiyeye, muhakkikînin kelimât ve şatahatını tatbik ettiler.

Yuha onların akıllarına!.. Süreyya derecesinde olan muhakkikînin efkâr-ı mücerredeleri, serâ derecesinde olan mukallidîn-i maddiyyûnun efkâr-ı seffilesinden binler derece uzaktır. Evet, şu iki fikrin tatbikine çalışmak, şu zaman-ı terakkide akl-ı beşerin dûcâr-ı sekte olduğunu ve varta-yı mevte düştüğünü izhar etmektir ki, insanıyet müteessifane nazar ederek ve istidad-ı tahkik ve terakki lisanıyla

كَلَّا وَاللَّهِ أَتَيْنَ الثَّرَىٰ مِنْ الثَّرِيَّا وَأَتَيْنَ الضِّيَاءَ السَّاطِعَ مِنَ الظَّلْمَةِ الطَّامِسَةِ¹

demeye mecbur oluyor.

İşaret

Şunlar, ehl-i vahdetü'ş-şuhûdurlar. Fakat vahdetü'l-vücûd ile mecazen tâbir edilebilir. Fakat hakikaten vahdetü'l-vücûd, bazı hukema-yı kadîmenin meslek-i bâtilasıdır.

Tenbih

Şu mutasavvifinin reis ve kebîri demiş ki: İttisali veya ittihadı veya hulûlü iddia eden, mârifet-i ilâhiyeden hiçbir şey istişmam etmemiştir. Evet, mümkün, vacip ile nasıl ittisal ve ittihat edecek? Kellâ!.. Evet, mümkünün ne kıymeti vardır; ta ki vacip onda hulûl ede? Hâşâ!.. Neam, mümkünde füyuzat-ı ilâhiyeden bir feyiz tecellî eder. İşte bunların mesleği ötekilerin mesleğine mü-nasebet ve temas edemez. Zira maddiyûnun mesleği maddiyata hasr-ı nazar ve istiğrak ettiklerinden, efkârları fehm-i ulûhiyetten tecerrüt edip uzaklaştılar. O derece maddeye kıymet verdiler ki, her şeyi maddede görmek, hatta ulûhiyeti onda mezcetmek gibi bir meslek-i müteassifeye girmişlerdir.

Fakat ehl-i vahdetü'ş-şuhûd olan muhakkikîn-i sofiiye o derece Vâcib'e hasr-ı nazar etmişler ki, mümkünatın hiçbir kıymeti kalmamıştır; "Bir vardır." derler. El-insaf!.. Serâ-Süreyya kadar birbirinden uzaktır. Maddeyi cemî envâ ve eşkâliyle halkeden Hâlık-ı Zülcelâl'e kasem ederim ki; dünyada şu iki mesleğin temasını intaç eden rey-i ahmakaneden daha kabih ve daha hasis ve daha sahibinin mizac-ı aklının inhirafına delil olacak bir rey yoktur.

Tenvir

Küre-i arz küçük, parça parça ve rengârenk ve mütehalif cam parçalarından farz olunursa, her biri başka çeşitle levnine ve cirmine ve şekline nisbetle şemsten bir feyiz alacaktır. Şu hayalî feyiz ise, ne güneşin zâtı ve ne ayn-ı ziyasıdır. Hem de ziyanın temâsili ve elvan-ı seb'asının tesâviri ve güneşin tecellîsi olan şu gûnâgûn ve rengârenk çiçeklerin elvânı, faraza lisana gelirse, her biri, "Güneş benim gibidir." veyahut "Güneş benim." diyeceklerdir.

¹ Allah'a yemin olsun ki hayır! Serâ nerede, Süreyyâ nerede? Herşeyi gösteren ışık nerede, herşeyi örtüp saklayan zulmet nerede?

أَنْ حَيَّالَاتِي كِه دَامِ أَوْلِيَايَسْتِ عَكْسِ مَهْرُوبِيَانِ بُوسْتَانِ خُدَايَسْتِ¹

Fakat ehl-i vahdetü'ş-şuhûdun meşrebi, fark ve sahvıdır. Ehl-i vahdetü'l-vüçudun meşrebi mahv ve sekirdir. Safî meşrep ise, meşreb-i ehl-i fark ve sahvıdır.

حَقِيقَةُ الْمَرْءِ لَيْسَ الْمَرْءُ يُدْرِكُهَا فَكَيْفَ كَيْفِيَّةُ الْجَبَّارِ ذِي الْقِدَمِ
هُوَ الَّذِي أَبْدَعَ الْأَشْيَاءَ وَأَنْشَأَهَا فَكَيْفَ يُدْرِكُهُ مُسْتَحْدَثُ النَّسَمِ²

Tenbih

İşte vücud-u Sâni'in delâil-i icmâlîsi... Tafsili ise kütüb-ü selâsede gelecektir.

Eğer desen: “Delâil-i tevhidin burada velev icmalen olsun beyanını isterim.”

Derim ki: Delâil-i tevhid, o kadar müştehire ve çoktur ki, bu kitapta zikirden müstağnîdirler.

İşte ³لَوْ كَانَ فِيهَا إِلَهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا³ âyetinin sadefinde meknûn olan *burhanü't-temânü*, bu minhaca bir menar-ı neyyirdir. Evet, istiklâl, ulûhiyetin hâssa-i zâtîyesidir. Ve lâzıme-i zaruriyesidir.

Tenvir

Kâinattaki teşâbüh-ü âsâr ve etrafı birbiriyile muânaka ve el ele tutmuş, birbirine arz-ı intizam ve birbirinin sualine karşı cevap-ı savap ve birbirinin nida-yı ihtiyacına lebbeyk cevabı vermek ve bir nokta-yı vahideye temaşa etmek ve bir mihver-i nizam üzerinde deveran etmek cihetiyle Sâni'in tevhidine telvih, belki Hâkim-i Ezel'in vahdâniyetine tasrih ediyor. Evet, bir makinenin sâni ve muhterî bir olur.

¹ “Evliyâullah tuzak olan o hayaller ise, Hudâ bahçesinin ay yüzlülerinin cemâllerinin yansımından ibarettir.” (Mevlânâ Celâleddin Rumî, *Mesnevî-i Şerif* (terc. Şefik Can) 1/26)

² “İnsan, kendi hakikatini dahi idrak etmekten âciz iken, her şeyden önce var olan ve her şeyi ceberûtîyet-i mutlaka ile hükmü altında tutan Zât'ı nasıl idrak edebilir? O Cebbâr-ı zıdkidem ki, her şeyi ilk olarak yoktan yaratmış ve inşa etmiştir; sonradan var olup can bulanlar O'nu nasıl idrak etsin?” (Ali b. Ebi Talib, *Divân-ı İmam Ali* s.185)

³ “Eğer gökte ve yerde, Allah'tan başka ilâhlar bulunsaydı oraların nizamı bozulurdu.” (Enbiyâ sûresi, 21/22)

وَفِي كُلِّ شَيْءٍ لَّهُ آيَةٌ تَذُلُّ عَلَى أَنَّهُ وَاحِدٌ¹

Kitab-ı âlemin evrakıdır eb'ad-ı na-mahdud,

Sutûr-u kâinat-ı dehrdir âsâr-ı na-mâdud.

Basılmış destgâh-ı levh-i mahfuz-u hakikatte,

Mücessem lafz-ı mânidardır âlemde her mevcud.

Hoca Tahsin'in "na-mâdud" ve "na-mahdud" dan muradı nisbîdir; hakîkî lâyetenâhilik değildir.

İşaret

Sani-i Zülcelâl, ne kadar evsaf-ı kemâliye varsa, onlarla muttasıftır.

Zira mukarrerdir ki: *Masnûda olan feyz-i kemâl, Sâni'in kemâlinden iktibas edilmiş bir zıll-i zalîlidir.*

Demek, kâinatta ne kadar hüsün ve cemâl ve kemâl varsa, umumundan lâyuhad derecede yüksek tabakada evsaf-ı cemâliye ve kemâliye ile Sâni muttasıftır. Evet ihsan, servetin; icad, vücudun; icap vücubun; tahsin hüsnün fer'idir ve delilidir.

Hem de Sâni-i Zülcelâl, cemî nekâisten münezzehtir. Maddiyatın mahiyatının istidatsızlığından neşet eden nekâisten müberradır. Kâinatın mahiyât-ı mümkinnesinden neşet eden evsaf ve levâzımâtından mukaddestir.

﴿لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ﴾² جَلَّ جَلَالُهُ

¹ "Bütün her şeyde Allah'ın varlık ve birliğini gösteren bir âyet (işaret) vardır." (Bkz.: el-Esfehani, *el-Eğâ-nî* 4/39; el-Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ* 12/413; el-Übşeyhî, *el-Müstatraf* 1/16, 2/280)

² "O'nun benzeri hiçbir şey yoktur." (Şûrâ sûresi, 42/11)

İkinci Maqsat

Mukaddime

Eğer desen: Dibacede demiş idin: Kelime-i şehadetin ikinci kelâmı birincisine şahit ve meşhuddur.

Elcevap: Neam, evet. Mârifetullah denilen kâbe-i kemâlâta giden minhacların en müstakîm ve en metini, Sahib-i Medine-i Münevvere'nin (*aleyhissalâtü vesselâm*) yaptığı tarik-i hadîd-i beyzâsıdır ki, ruh-u hidayet hükmünde olan Muhammed (*aleyhissalâtü vesselâm*), avâlim-i gaybın mişkât ve zücâcesi hükmünde olan kalbinin mâkes ve tercümanı makamında olan lisân-ı sâdıkı, berâhîn-i Sâni'in en sâdık bir delil-i zihayat ve bir hüccet-i nâtika ve bir burhan-ı fasihtir.

Evet, hem Zât'ı, hem lisanı birer burhan-ı neyyirdir. Neam, hilkat tarafından Zât-ı Muhammed burhan-ı bâhirdir. Hakikat cânibinden lisanı, şahid-i sâdıktır.

Evet, Muhammed (*aleyhissalâtü vesselâm*) hem Sâni'e, hem nübüvete, hem haşre, hem hakka, hem hakikate bir hüccet-i katiadır. Tafsili gelecektir.

Tenbih

“Devir” lâzım gelmez. Zira, sıdkının delâili, Sâni'in delâiline tevakkuf etmez...

Temhid

Peygamberimiz (*aleyhissalâtü vesselâm*), Sâni'in bir burhanıdır. Öyleyse, şu burhanın isbat-ı sıdkını ve intâcını ve sureten ve maddeten sıhhatini isbat etmek gerektir... Nahu:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ الَّذِي دَلَّ عَلَى وُجُوبِ وُجُودِكَ¹

Emmâ ba'dü!.. Ey hakikatin âşığı!.. Eğer vicdanımı mütalâa etmekle hakikatleri rasad etmek istersen, kalb dedikleri latife-i rabbâniyenin pası ve

¹ Allah'im, Senin Vücut-u Vücuduna delâlet eden Muhammed'e (*aleyhissalâtü vesselâm*) salât ve selam et.

zengârî hükmünde olan arzu-yu hilâf.. ve iltizam-ı taraf-ı muhalif.. ve mâzur tutulmak için kendi evhamına bir hak vermek.. ve bir asla ircâ etmek.. ve mecmûun neticesini her bir fertten istemek ki; zaafiyeti sebebiyle neticenin reddine bir istidad-ı seykiye verilir.^{1(Hâşiyeye)}

Hem de bahaneli çocukluk tabiatı.. hem de mahaneli düşman seciyesi.. hem de yalnız ayıbı görmek şanında olan müşteri nazarı gibi emirlerden o mir'âtı, taskil ve tasfiye et. Muvâzene ve mukabele eyle, ekser emârâtın imtizacından tezahür eden hakikatin şule-i cevvalesini karine-i münevvere et; tâ ekaldeki evham-ı muzlimmeyi tenvir ve def edebilesin. Hem de munsıfane ve müdakkikane ile dinle, kelâm tamam olmadan itiraz etme. Nihayete kadar bir cümledir, bir hükümdür. Tamam olduktan sonra bir vehmin kalırsa söyle...

Tenbih

Şu burhanın suğrâsı, nübüvvet-i mutlakadır. Kübrası ise, nübüvvet-i Muhammed'dir (*aleyhissalâtu vesselâm*). İşte başlıyoruz:

İşaret

Sâni'in hikmeti ve ef'âlindeki adem-i abesiyet ve kâinattaki en hasis ve en kalil şeyde nizamın mürâatı ve adem-i ihmali ve nev-i beşerin mürşide olan ihtiyac-ı zarûrsi, nev-i beşerde vücud-u nübüvvet, kat'an istilzam ederler...

Eğer desen: “Bu icmaldeki mânâyı anlamadım, tafsil et.”

Derim: İşte dinle: Görüyorsun ki, maddiyye ve mâneviyye olan nev-i beşerdeki nizâmâtın, hem de hâsiyet-i aklın kuvvetiyle taht-ı tasarrufuna alınan çok envân ahvâline verildiği intizâmâtın merkezi ve madeni hükmünde olan nübüvvet-i mutlakanın burhanı, insanın hayvaniyetten üç noktada olan terakkisidir:

Birincisi: “Fikrin evveli amelîn âhiri, amelîn evveli fikrin âhiri” olan kaidenin zımnındaki sırr-ı acîptir. Şöyle:

Nur-u nazarla ilel-i müterettibe-i müteselsilenin meyanında olan terettübü keşfederek umum kemâlât-ı insaniyenin tohumu hükmünde olan mürekkebâtı, besâite tahlil ve ircâ etmekle hâsıl olan kabiliyet-i ilim.. ve terkip dedikleri kavânin-i câriyeyi istimâl edip, sanatıyla tabiatı muhâkât olan kabiliyet-i sanattan nazarının kusurunu ve evhamın müzahameti ve sevk-i insaniyetin

1 (Hâşiyeye) Dikkat lâzımdır.

adem-i kifayeti cihetiyle bir mürşid-i nebîye ihtiyaç gösteriyor; tâ âlemdeki nizam-ı ekmelin muvâzenesi muhafaza olunsun.

İkincisi: Gayr-i mütenahi olan beşerin istidadı, gayr-i mahsur olan âmâl ve müyûlâtı ve gayr-i mazbut olan tasavvurat ve efkârı, gayr-i mahdut olan kuvve-i şehevîye ve gazabîyesidir...

İşaret

Bir adama milyonlarca sene ömür ile bütün lezâiz-i dünyevîye ve her cihetten tasallut-u tâm verildiği hâlde, istidadındaki lâyetenâhîliğin hükmünce bir "Ah.. ah, leyte!"yi çekecektir. Güya o adem-i rızayla remiz ve işaret ediyor ki; insan ebede namzettir ve saadet-i ebedîye için halkolunmuştur. Tâ gayr-i mütenahi bir zamanda, gayr-i mahdut ve geniş bir âlemde, gayr-i mahsur olan istidâdâtını bilfiile çıkarabilsin.

Tenbih

Adem-i abesiyet ve hakâik-i eşyanın sübûtiyetleri îmâ ediyor ki: Bu dar ve mahsur ve her bir lezzetinde çok ârazın müzahametiyle keşmekeş ve tehâsüdden hâlî olmayan şu dünya-yı deniyye içinde kemâlât-ı insaniye yerleşmez. Belki geniş ve müzahametsiz bir âlem lâzımdır. Tâ insan, hakıyla sümbüllensin ve ahvâl ve kemâlâtına nizam vermekle, nizam-ı âleme hem-dest-i vifak olabilsin...

Tenbih ve İşaret

İstitrâdî olarak haşre îmâ olundu. İleride zaten burhan-ı kat'î ile isbat edilecektir.

Fakat burada istediğim nokta: İnsandaki istidat ebede nâzırdır. Eğer istersen insaniyetin cevherine ve natikiyetin kıymetine ve istidadın muktezasına teemmül ve tetkik et. Sonra da o cevher-i insaniyetin en küçük ve en hasis hizmetkârı olan hayale bak, gör, yanına git ve de: "Ey hayal ağa!.. Beşaret sana!.. Dünya ve mâfihânın saltanatı, milyonlar sene ömürle beraber sana verilecektir. Fakat âkıbetin dönmeksizin fenâ ve ademdir." Acaba hayal sana nasıl mukabele edecek? Âyâ, istibşar ve sürur veyahut telehhûf ve tahasürle cevap verecektir? Ecel, neam, evet, cevher-i insaniyet âmâk-ı vicdanın dibinde enîn ve hanîn edip bağırarak: "Eyvah, vâ hasretâ saadet-i ebedîyenin fıkânına!.." diyecektir. Hayale zecir ve ta'nif ederek, "Yahu! Bu dünya-yı faniye ile razı olma!"

İşte ey birader, hînâ bu saltanat-ı faniye, sultan-ı insaniyetin en hakîr hizmetkârı veyahut şairi veyahut sanatkâr ve tasvircisini işbâ ve razı edemezse, nasıl o hayal gibi çok hizmetkârların sahibi olan sultan-ı insaniyeti işbâ edebilir? Kellâ!.. Neam, onu işbâ edecek, yalnız haşr-ı cismânînin sadefinde meknûn olan saadet-i ebediyedir.

Üçüncüsü: İnsanın itidal-i mizacı ve letafet-i tab'ı ve ziynete olan meylidir. Yani, insanın insaniyete lâıyk bir suret-i taayyüşe olan meyl-i fitrîsidir. Neam. İnsan hayvan gibi yaşamamalıdır. Ve yaşamaz. Belki şeref-i insaniyete münasip bir kemâl ile yaşamak gerektir. Binaenaleyh, beşer mesken ve melbes ve me'keli, sanayi-i keşîre ile taltif etmesine muhtaçtır. Bu sanatlarda yalnızca kudretinin adem-i kifayetine binaen ebnâ-yı cinsi ile imtizaç etmek.. o da iştirak etmek.. o da teâvün etmek.. o da sa'yin semeratını mübadele etmesini iktiza etmekle beraber, kuvâ-yı insaniyedeki inhimak ve tecavüz sebebiyle adalete ihtiyaç.. o da her aklın adalete adem-i kifayetine binaen, onu muhafaza edecek kavânîn-i külliyyenin vaz'larına ihtiyaç.. o da tesirini muhafaza etmek için icra edecek bir mukannine.. o mukannin dahi zâhîren ve bâtînen hâkimiyetini muhafaza etmek için maddeten ve mânen tefevvuka.. hem de Sâni-i âlem'in tarafından bazı umûrla muhassas olmasıyla bir imtiyaz ve kuvvet-i nisbete.. hem de evâmirine olan itaati temin ve tesis eden azamet-i Sâni'in tasavvurunu zihinlerde idâme edecek bir müzekkire-i mükerrere olan ibadete muhtaçtır. O ibadet dahi Sâni'in cânibine efkârı tevcih eder. O teveccüh ise, inkıyadı tesis, o inkıyad dahi nizam-ı ekmele îsal eder. O nizam-ı ekmel dahi, sırr-ı hikmetten tevellüd eder. Sırr-ı hikmet dahi ademü'l-abetesiyeti ve Sâni'in hikmeti, masnûdaki teennuku kendine şahit gösterir.

İşte, eğer insanın hayvandan şu cihat-ı selâse ile olan temayüzünü derk edebildin; bizzarure netice veriyor ki:

Nübüvvet-i mutlaka, nev-i beşerde kutup, belki merkez ve bir mihverdir ki, ahvâl-i beşer onun üzerine deveran ediyor. Şöyle ki:

Cihet-i ûlâda dikkat et. Bak, nasıl sevkü'l-insaniyet ve meyl-i tabiînin adem-i kifayeti ve nazarın kusuru ve tarik-i akıldaki evhamın ihtilâtı, nasıl nev-i beşeri eşedd-i ihtiyaçla bir mürşid ve muallime muhtaç eder. O mürşid, peygamberdir...

İkinci cihette tedebbür et. Şöyle: İnsandaki lâyetanâhîlik ve tabiatındaki meylü't-tecavüz ve kuvâ ve âmâlindeki adem-i tahdid ve âlemdeki meylü'l-istikmalin dalı hükmünde olan insandaki meylü't-terakkinin semeresi hükmünde olan kamet-i nâmiye-i istidad-ı insanîsine intibak etmeyen, belki camid

ve muvakkat olan kanun-u beşer ki, tedricen tecârüb ile hâsıl olan netâic-i efkârın telâhukıyla vücuda gelen o kavânîn-i beşer, şu semere-i istidadın çerkiyelerinin terbiye ve imdadına adem-i kifayetinın sebebiyle maddeten ve mânen iki âlemde saadet-i beşeri temin edecek, hem de kamet-i istidadının büyümesiyle tevessü edecek, zîhayat ve ebediye bir şeriat-ı ilâhiyeye ihtiyaç gösterir. İşte, şeriatı getiren, peygamberdir...

Eğ̈er desen: “Biz görüyoruz ki: Dinsizlerin veya sahih bir dini olmayanların ahvâlleri muaddele ve munazzemedirler.”

Elcevap: O adalet ve intizam, ehl-i dinin ikazât ve irşadâtıyladır. Ve o adalet ve faziletin esasları, enbiyânın tesisleriyle. Demek enbiyâ, esas ve maddeyi vaz’ etmişlerdir. Onlar da o esas ve fazileti tutup, onda işlediklerini işlediler. Bundan başka nizam ve saadetleri, muvakkattır. Bir cihetten kaime ve müstakîme ise, çok cihâttan mâile ve münhaniyedir. Yani, ne kadar sureten ve maddeten ve lafzen ve maâşen muntazamadır; fakat sîreten ve mânevîyaten ve mânen faside ve muhtelledir.

Ey birader!.. İşte sıra **üçüncü cihete** geldi. İyi tefekkür et. Şöyle:

Ahlâktaki ifrat ve tefrit ise, istidâdâtı ifsat ediyor. Ve şu ifsat ise, abesiyeti intaç eder. Ve şu abesiyet ise, kâinatın en küçük ve en ehemmiyetsiz şeylerinde mesâlih ve hikemin riayetiyle âlemde hükümfermalığı bedihî olan hikmet-i ilâhiyeye münâkızdır.

Vehim ve Tenbih

“Meleke-i mârifet-i hukuk” dedikleri her fenalığın maddeten zararını ih-sas ede ede ve efkâr-ı umumiyeyi ikaz etmekle hâsıl olan “meleke-i riayet-i hukuk” dedikleri emri, şeriat-ı ilâhiyeye bedel olarak dinsizlerin tasavvuru ve şeriatın istîğnâları bir tevehhüm-ü bâtıldır. Zira dünya ihtiyarlandı. Öyle bir şeyin mukaddimâtı da zâhir olmadı. Bilâkis, mehasinin terakkisiyle beraber mesâvî dahi terakki edip daha dehşetli ve aldatıcı bir şekle giriyor.

Evet, nasıl ki nevâmis-i hikmet, desâtir-i hükümetten müstağni değildir. Öyle de, vicdana hâkim olan kavânîn-i şeriat ve fazilete eşedd-i ihtiyaçla muhtaçtır. İşte, şöyle mevhum olan meleke-i tâdil-i ahlâk, kuvâ-yı selâseyi hikmet ve iffet ve şecaatta muhafaza etmesine kâfi değildir. Binaenaleyh insan bizzarure vicdan ve tabiatlara müessir ve nâfiz olan mizan-ı adalet-i ilâhiyeyi tutacak bir nebîye muhtaçtır.

İşaret

Binlerce enbiyâ, nev-i beşerde nübüvveti iddia ederek binlerce mu'cizatla müddeayı isbat etmişlerdir. İşte, o enbiyânın cemi mu'cizatları lisân-ı vâhid ile nübüvvet-i mutlakayı ilân eder. Bizim şu suğrâmıza dahi bir burhan-ı kâtî'dır. Buna tevâtür-ü bilmânâ veya ne tâbirle diyorsanız deyiniz, metin bir delildir.

Tenbih

Şu muhâkematın cihetü'l-vahteti budur ki: Eğer cemî fûnûn ele alınır.. ve fûnûnların kavâidinin külliyyetleriyle keşfettikleri ittisak ve intizama temaşa edilirse.. hem de mesâlih-i cüz'iyeye-i müteferrikanın mayası ve ukde-i hayatiyesi hükmünde olan bir lezzeti veya bir muhabbeti veya bir emri-âharı içine atılmakla –ekl ve nikâhtaki gibi– perişan olan umûr ve ef'âl o maya ile irtibat ve ittisal ettiklerini, inâyet-i ilâhiye nokta-yı nazarında nazar-ı dikkate alınır.. hem de hikmetin şهادetiyle sabit olan adem-i abesiyet ve adem-i ihmali mütâlaaya alınır.. istikrâ-yı tâmla netice veriyor ki:

Mesâlih-i külliyyenin kutup ve mihveri ve maden-i hayatı hükmünde olan nübüvvet, nev-i beşerde zarurîdir... Faraza olmazsa, perişan olan nev-i beşer, güya muhtel bir âlemden şu muntazam âleme düşüp cereyan-ı umumînin ahengini ihlâl ettiği kabul olunursa, biz insanlar sair kâinata karşı ne yüzümüz kalacaktır?

Tenbih

Ey birader!.. Eğer burhan-ı Sâni'in suğrâsı senin sahife-i zihninde intikaş etmişse, hazır ol. Kübrâsı olan nübüvvet-i Muhammed'in bahsine geçiyoruz.

İşaret ve İrsad

Kübrâ sâdıktır. Zira sahife-i itibar-ı âlemden menkuş olan âsâr-ı enbiyâyı mütâlaa etsen ve lisân-ı tarihte cereyan eden ahvâllerini dinlersen ve hakikati, yani cihetü'l-vahteti tesir-i zaman ve mekân ile girdiği suretlerden tecrit edebilirsen göreceksin ki: İnâyet-i ilâhiyenin ziyası olan mehâsin-i mücerredenin şulesi olan hukukullah ve hukuk-u ibadî, enbiyâ düstur-u hareket ettiklerini ve nev-i beşer tarafından enbiyâyâ karşı keyfiyet-i telâkkileri ve ümeme karşı suret-i muâmeleleri ve terk-i menâfi-i şahsiye ve sâir umûrlar –ki onlara “nebi” dedirmiş ve nübüvveti medar olmuş olan esaslar– ise evlâd-ı beşerin sinn-i tekemmül ve kühûlette olan üstadı ve medrese-i Ceziretü'l-Arap'ta

menba-ı ulûm-u âliye ve muallimi olan Zât-ı Muhammed'de daha ekmel ve daha azhar bulunur.

Demek oluyor ki, istikrâ-yı tâm ile, hususan nev-i vahidde, lâsiyyema intizam-ı muttarid üzerine müesses olan kıyas-ı hafnin îanesiyle ve kıyas-ı evlevînin teyidiyle nübüvvet-i Muhammed'i netice vermekle beraber tenki-hü'l-menat denilen hususiyattan tecrit nokta-yı nazardan, cemî enbiyâ, lisân-ı mu'cizâtlarıyla, vücud-u Sâni'in bir burhan-ı bâhiresi olan Muhammed'in (*aleyhissalâtu vesselâm*) sıdkına şehadet ederler.

İtizar

Kısa cümlelerle söylemiyorum; muğlâkça oluyor. Zira şu hakâik her tarafta derin köklerini attıklarından, mesele uzunlaşıyor. Suret-i meseleyi bozmak ve parça parça etmek ve hakikati incitmek istemiyorum. Hem de hakikatin etrafına bir daireyi çekmek istiyorum, tâ hakikat mahsur kalıp kaçmasın. Ben tutmazsam başkası tutsun. Beni mâzur tutsanız, febihâ... Ve illâ hürriyet var; tahakküm yoktur. Keyfinize...

Mukaddime

Peygamberin delil-i sıdkı, her bir hareket, her bir hâlidir... Evet, her bir hareketinde adem-i tereddüt ve müterizlere adem-i iltifat ve muarızlara adem-i mübâlât ve muhalif olanlardan adem-i tahavvüf, sıdkını ve ciddiyetini gösteriyor. Hem de evâmirinde hakikatin ruhuna olan isabeti, hakkıyetini gösterir.

Elhâsıl: Tahavvüf ve tereddüt ve telâş ve mübâlât gibi hile ve adem-i vüsûku ve itmînansızlığı îmâ eden umûrlardan müberrâ iken, bilâ-perva ve kuvvet-i itmînânla en hatırlı makamlarda olan hareketi ve nihayette olan isabeti ve iki âlemde semere verecek olan zîhayat kaideleri, harekâtıyla tesis ettiğine binaen, her bir fiil ve her bir tavrının iki taraftan, yani bidayet ve nihayetten ciddiyeti ve sıdkı, nazar-ı ehl-i dikkate arz-ı dîdar ediyor. Bâhusus mecmû-u harekâtının imtizacından ciddiyet ve hakkıyet şule-i cevvali gibi.. ve in'ikâsâtından ve muvâzenâtından sıdk ve isabet, berk-i lâmî gibi tezahür ve tecellî ediyor.

İşaret

Zaman-ı mâzi ve zaman-ı hal, yani, asr-ı saadet ve zaman-ı istikbal ta-zammun ettikleri berâhin-i nübüvvet, lisân-ı vahid ile maden-i ahlâk-ı âliye

olan Zât-ı Muhammed'de (*aleyhissalâtü vesselâm*) dâî-yi sıdkı ve dellâl-ı nübüvveti olan burhan-ı zâtînin midasına cevap ve hem-dest-i vifak olarak nübüvvetini îlâ ve îlân ettiklerini kör olmayanlara gösterdiler. Şu hâlde, kitab-ı âlemden olan fasl-ı zamanın sahife-i selâsesini mütâlaa edeceğiz. Hem de o kitaptan mesele-i uz mâ ve münevvere olan Zât-ı Muhammed'i (*aleyhissalâtü vesselâm*) temaşa ve ziyaret edeceğiz. Müddeâmız olan burhanın kübrasını onunla isbat edeceğiz.

İşte, bu noktaya binaen, mesalik-i nübüvvet dördtür. Beşincisi meşhur ve mesturdur:

Birinci Meslek

Yani, mesele-i âliye-i zâtîyeyi temaşa etmekte dört nükteyi bilmek lâzımdır:

Birincisi: ¹ لَيْسَ الْكُحْلُ كَالْتَّكْحُلِ kaidesine binaen sun'î ve tasannuî olan şey, ne kadar mükemmel olsa da, tabîî yerini tutmadığından, heyetinin feletâtı, muzahrefiyeti îmâ edecektir.

İkincisi: Ahlâk-ı âliyenin, hakikatin zemini ile olan rabıta-yı ittisali ciddiyettir. Ve deveran-ı dem gibi hayatlarını idâme eden ve imtizaçlarından tevellüd eden haysiyete kuvvet veren, heyet-i mecmuasına intizam veren yalnız sıdktır. Evet, şu rabıta olan sıdk ve ciddiyet kesildiği anda o ahlâk-ı âliye kurur ve hebâen gidiyor.

Üçüncüsü: Umûr-u mütenasibede temayül ve tecazüb.. ve mütezâdde olan eşyalarda tenâfür ve tedafü kaide-i meşhuresi, maddiyatta nasıl cereyan ediyor; mâneviyat ve ahlâkta dahi cereyan eder.

Dördüncüsü: ² لِلْكَوْثِ حُكْمٌ لَيْسَ لِكَوْثِ كَيْفٍ Şimdi gelelim maksada: İşte âsâr ve siyer ve tarih-i hayatı... Hatta âdânın şهادetleri ile, Zât-ı Peygamber'de vücudu muhakkak olan ahlâk-ı âliyenin kesret ve ihata ve tecemmû ve imtizaçından tevellüd eden izzet ve haysiyetten neşet eden şeref ve vakar ve izzet-i nefis ile ferîşteler, devlerin ihtilât ve istiraklarından tenezzühleri gibi sırr-ı teza-da binaen, o ahlâk-ı âliye dahi hile ve kizbden tereffû ve tenezzüh ve teberrî

¹ "Fitri karagözlülük, sun'î (yapma) karagözlülük gibi değildir." Bkz.: İbn Kays, *Kıra'd-dayf* 1/249; İbnü'l-Mukri', *Nefhu't-tayyib* 2/352; el-Hamevi, *Hizânetü'l-edebe* 1/189.

² Mecmûda bulunan bir kuvvet ve hasiyet var ki, eczâda bulunmaz. Yani, cemaatte bulunan kuvvet fertte yoktur.

ederler. Hem de hayat ve mayaları makamında olan sıdk ve hakkıyeti tazammun ettiklerinden, şule-i cevvalê gibi nübüvveti aleniyete çıkarıyor.

Tenbih

Ey birader! Görüyorsun ki, bir adam yalnız şecaatle meşhur olursa, o şöhret ona verdiği haysiyeti ihlâl etmemek için, kolaylıkla yalana tenezzül etmez. Nerede kaldı ki, cemâ ahlâk-ı âliye birden tecemmû ede...

Evet, mecmûda bir hüküm bulunur, fertte bulunmaz.

İşaret ve Tenbih

Görüyoruz: *Bu zamanda sıdk ve kizbin mabeynleri ancak bir parmak kadar vardır. Bir çarşıda ikisi de satılır. Fakat her bir zamanın bir hükmü var. Hiçbir zamanda asr-ı saadet gibi sıdk ve kizbin ortasındaki mesafe açılmamıştır. Şöyle ki:*

Sıdk kendi hüsn-ü hakikîsini kemâl-i haşmetle izhar ve onunla temessük eden Muhammed'i (*aleyhissalâtü vesselâm*) âlâ-yı illiyîn-i şerefe îlâ ve âlemde inkılâb-ı azîmi îka ettiğinden şarktan garba kadar kizbden bu'd derecesini göstermekle kıymet-i âliyesini îlâ etmek cihetiyle sûku ve metânı gayet nâfık ve râic etmiştir.¹(Hâşîye)

Ve kizb ise, teşebbüsât-ı azîmeyi murdarların lâşeleri gibi ruhsuz bıraktığı için, nihayet kubhunu izhar ve onun ile temessük eden Müseylime ve emsâli esfel-i sâfilîn-i hissete düşürdüğü cihetle, metâ-ı zehr-âlüdu ve sûku gayet muattal ve kesat etmiştir.²(Hâşîye)

İşte, ehl-i izzet ve tefahur olan kavm-i Arab'ın tabiatlarındaki mey-lü'r-râic sâikasıyla müsabaka ederek, o kâsid kizbi terk edip ve râic sıdk ile tecemmül ederek adaletlerini âleme kabul ettirmişlerdir. İşte sahabe-lerin aklen olan adaletleri bu sırdan neşet eder.

İrşad ve İşaret

Tarih ve siyer ve âsâr nokta-yı nazarından dikkat olunursa, Muhammed (*aleyhissalâtü vesselâm*), dört yaşından kırk yaşına kadar, lâsiyyema şe'ni; ahlâkı ve hileyi dışarıya atmakta olan hararet-i gariziyenin şiddet-i iltihabı zamanında

1 (Hâşîye) Şimdiki hürriyet gibi.

2 (Hâşîye) Menfur casusluk gibi.

kemâl-i istikametle ve kemâl-i metanetle ve tamam-ı ittîrad-ı ahvâl ile ve müsavat ve muvâzenet-i etvâr ile ve nihayet-i iffet ile ve hiçbir hali mestûriyeti muhafaza etmeyen –lâsiyemma öyle ehl-i inada karşı– bir hileyi îmâ etmek ile beraber, yaşadığı nazara alınırsa, sonra istimrar-ı ahlâkının zamanı olan kırk seneden sonra o inkilâb-ı azîm nazara alınırsa, haktan geldiğini ve hakikat olduğunu tasdik etmezse, nefsine levmetzin... Zira zihninde bir sofestâî gizlenmiş olacaktır.

Hem de, en hatarlı makamlarda –Gâr'da gibi¹– tarik-i halâsı mefkud iken ve haytu'l-emel bihasebi'l-âde kesilirken, gayet metanet ve kemâl-i vüsuk ve nihayet-i itminan ile olan hareket ve hâl ve tavrı, nübüvvet ve ciddiyetine şahid-i kâfidir ve hak ile temessük ettiği delildir.

İkinci Meslek

Yani, **sahife-i ûlâ, zaman-ı mâzidir.**

İşte şu sayfada dört nükteyi nazar-ı dikkate almak lâzımdır:

Birincisi: Bir fende, veyahut kasasta, bir adam esaslarını ve ruh ve ukdelelerini ahz ederek müddeâsını ona bina ederse, o fende hazâkat ve maharetini gösterir.

İkincisi: Ey birader!.. Eğer tabiat-ı beşere ârif isen, küçük bir haysiyetle, küçük bir dâvâda, küçük bir kavimde, küçük bir hilâfın serbestiyetle irtikâb olunmadığına nazar edersen; gayet büyük bir haysiyetle, nihayet cesîm bir dâvâda, hasra gelmeyen bir kavimde, hadsiz bir inada karşı, her cihetten ümmîliğiyle beraber, hiçbir cihetle akıl müstakil olmayan meselelerde tam serbestiyetle bilâ-perva ve kemâl-i vüsuk ile alâ ruûsi'l-eşhâd zikir ve nakilden güneş gibi sıdkın tulû edeceğini göreceksin.

Üçüncüsü: Bedevîlere nisbet çok ulûm-u nazariye vardır; medenîlere nisbeten, lisân-ı âdât ve ef'âlin telkinatıyla, ulûm-u müteârifenin hükümlerine geçmişlerdir. Bu nükteye binaen, bedevîlerin hallerini muhakeme etmek için, kendini o bâdiyede farzetmek gerekir. Eğer istersen, İkinci Mukaddime'ye müracaat et; zira şu nükteyi izah etmiştir.

Dördüncüsü: Bir ümmî, ulemâ meyanında mütedavil bir fende beyan-ı fikir ederse, ittîfak noktalarda muvâfık olarak ve muhtelefün fihâ olan

¹ Bkz.: Ahmed İbni Hanbel, *el-Müsned* 1/348; Abdurrezzak, *el-Musannef* 5/389.

noktalarda muhalefet edip, musahhihane olan söylemesi, onun tefevvukunu ve kisbî olmadığını isbat eder.

Şu nüktelere binaen deriz ki: Resûl-i Ekrem (aleyhissalâtü vesselâm), mâ-lûm olan ümmiyetiyle beraber, güya gayr-i mukayyed olan ruh-u cevvalê ile tayy-ı zaman ederek, mâzinin âmâk-ı hafâsına girerek, hazır ve müşahid gibi enbiyâ-yı sâlifenin ahvâllerini ve esrarlarını teşrih etmesiyle, bütün enzar-ı âleme karşı öyle bir dâvâ-yı azimede –ki bütün ezkiyâ-yı âlemin nazarlarını dikkate celb eder– bilâ perva ve nihayet vüsuk ile müddeasına mukaddime olarak, o esrar ve ahvâlin ukad-ı hayatiyeleri hükmünde olan esaslarını zikretmekle beraber, kütüb-ü sâlifenin ittifak noktalarında musaddık ve ihtilâf noktalarında musahhih olarak kasas ve ahvâl-i enbiyâyı bize hikâyeye etmesi, sıdk ve nübüvvetini intaç eder.

Tezrib

Cemî enbiyânın (aleyhimüsselâm) delâil-i nübüvvetleri, sıdk-ı Muhammed'e (aleyhissalâtü vesselâm) delildir ve cemî mu'cizatları, Muhammed'in bir mu'cize-i mâneviyesidir. Bunda dikkat edersen anlayacaksınız.

İşaret

Ey birader!.. Bazen kasem, burhanın yerini tutar. Zira burhanı tazammun eder. Öyleyse:

وَالَّذِي فَضَّ عَلَيْهِ الْقَصَصَ لِلْحِصَصِ وَسَيَّرَ رُوحَهُ فِي أَعْمَاقِ الْمَاضِي وَفِي شَوَاهِقِ
الْمُسْتَقْبَلِ فَكَشَفَ لَهُ الْأَسْرَارَ مِنْ زَوَايَا الْوَاقِعَاتِ إِنَّ نَظْرَهُ النَّقَادَ أَدَقُّ مِنْ أَنْ يَدْلِسَ عَلَيْهِ
وَمَسْلُكُهُ الْحَقَّ أَعْنَى مِنْ أَنْ يَدْلِسَ عَلَى النَّاسِ¹

Evet, neam... O'nun nur-u nazarına, hayal, kendini hakikat gösteremiyor ve hak olan mesleği telbisten müstağnidir.

Üçüncü Meslek

Yani; zaman-ı halin, yani asr-ı saadetin sayfasında dört nükte, bir noktayı nazar-ı dikkate almak gerektir:

¹ Ona bu kıssaları hikâyeye ederek ruhunu mâzinin derinliklerinde ve istikbalin şahikalarında gezdiren ve hadisatın karanlık köşelerindeki esrar perdesini onun için kaldırına yemin olsun ki; onun keskin gözü kendisini şaşırtmayacak kadar dikkatli, onun hak olan mesleği ise insanları aldatmaktan uzaktır.

Birincisi: Küçük bir âdet, küçük bir kavimde veya zayıf bir haslet kalil bir tâifede, büyük bir hâkimin, büyük bir himmetle kolaylıkla kaldıramadığını nazara alırsan; acaba gayet çok, tamamen müstemirre, nihayet derecede me'lûf ve çok da mütenevvia, tamamen râsiha olan âdât ve ahlâk, nihayet kesir ve me'lûfâtına gayet mutaassıp ve şedidü'ş-şekîme olan bir kavmin âmâk-ı ervahından az fedakârlıkla, kısa bir zamanda kal' ve ref' ettiğini ve o âdât-ı sey-yienin yerine başka âdât ve ahlâk fidanlarını gars etmesi ve def'aten nihayet derecede tekemmül ettiklerini nazara alırsan ve dikkat edersen, harikulâde olduğunu tasdik etmezsen, seni sofestâî defterinde yazacağım.

İkincisi: Şahs-ı mânevî hükmünde olan bir devletin nümüvv-ü tabîisi hükmünde olan teşekkülü ise mütemehhildir. Ve devlet-i atıkaya galebesi –ki, ona inkiyad, tabiat-ı sâniye hükmüne girdiği için– tedricîdir. Öyleyse, madde-ten ve mânen hâkim, hem de gayet cesîm bir devleti kısa bir zamanda teşkili, hem de düvel-i râsihaya def'î gibi galebe etmesi, mâneviyat ve ahvâlde cârif olan âdâtın bizzarure harikulâde olduğunu görmezsen, körler defterinde yazılacaksın.

Üçüncüsü: Tahakküm-ü zâhirî, kahr ve cebir ile mümkündür. Fakat ef-kâra galebe etmek, hem de ervaha tahabbüb ve tabâyia tasallut, hem de hâkimiyetini vicdanlar üzerine daima muhafaza etmek, hakikatin hassa-yı farikasıdır. Bu hassayı bilmezsen, hakikatten bîgânesin.

Dördüncüsü: Tergîb veya terhib hilesiyle ancak yalnız bir tesir-i sathî edip ve akla karşı sedd-i turuk edecektir. Şu hâlde âmâk-ı kulûba nüfuz ve erakk-ı hissiyatı tehyiç ve şükûf-misal olan istidadâtı inkişaf ettirmek ve kâmine ve nâime olan seciyeleri ikaz ve tenbih ve cevher-i insaniyeti feverana getirmek ve kıymet-i natıkiyeti izhar etmek, şuâ-ı hakikatin hâssasıdır.

Evet, kasavet-i mücessemenin misal-i müşahhası olan “ve'd-i benât”¹ gibi umûrlardan kalblerini taskîl etmesi ve rikkat-i letafetin lem'ası olan hayvanâta merhamet, hatta karıncaya şefkat gibi umûr ile tezyin etmesi, öyle bir inkılâb-ı azîmdir –hususan öyle akvam-ı bedevîde– ki, hiçbir kanun-u tabiiyeye tevfiik olmadığından, harikulâde olduğu musaddak-gerde-i erbab-ı basirettir. Basiretin varsa tasdik edeceksin.

Şimdi Nokta'yı dinle: İşte tarih-i âlem şهادet eder ki: *En büyük dâhi odur ki; bir veya iki hissini ve seciyenin ve istidadın inkişafına ve ikazına*

¹ Bkz.: En'âm sûresi, 6/140, 151; Nahl sûresi, 16/58-59; İsrâ sûresi, 17/31; Tekvir sûresi, 81/8-9; Dârimî, mukaddime 1.

ve feverana getirmesine muvaffak olsun. Zira öyle bir hiss-i nâim ikaz edilmezse, sa'y hebâen gider ve muvakkat olur. İşte en büyük dâhi ancak bir veya iki hissini ikazına muvaffak olabilmıştır. Ezcümle; hiss-i hürriyet ve hamiyet ve muhabbet...

Bu noktaya binaen, Ceziretü'l-Arap sahrâ-yı vesâsında olan akvam-ı bedevîde kâmine ve nâime ve mesture olan hissiyat-ı âliye –ki, binlere bâliğdir– birden inkişaf, birden ikaz, birden feveran ve galeyana getirmek, şems-i hakikatin, ziya-yı şule-feşanın hassasıdır. Bu Nokta'yı aklına sokmayanın, biz Ceziretü'l-Arab'ı gözüne sokacağız. İşte Ceziretü'l-Arap... On üç asır beşerin terakkiyatından sonra, en mükemmel filozoflardan yüz taneyi göndersin, yüz sene kadar çalışsın; acaba bu zamana nisbeten o zamana nisbet yaptığığının yüzde birini yapabilir mi?..

İşaret

Kim tevfik isterse, âdetullah ve hilkat ve fitrat ile âşinalık etmek ve dostluk etmek gerektir. Yoksa, fitrat tevfihsizlikle bir cevab-ı red verecektir. Cereyan-ı umumî ise, muhalif harekette bulunanları adem-âbâd hîcâ-hîçe atacaktır.

İşte buna binaen temaşa et. Göreceksin ki; hilkate câri olan kavânîn-i amîka-yı dakika –ki hurdebîn-i akılla görülmez– hakâik-i şeriat ne derecede mürâat ve muârefet ve münasebette bulunmuşlardır ki, o kavânîn-i hilkatın muvâzenesini muhafaza etmiştir. Evet, şu a'sâr-ı tavîlede şu müsâdemât-ı azîme içinde hakâikini muhafaza, belki daha ziyade inkişafa getirdiğinden gösterir ki, Resûl-i Ekrem'in (*aleyhisselâm*) mesleği, hiçbir vakit mahvolmayan hak üzerine müessesdir.

Şu nükte ve noktaları bildikten sonra, geniş ve muhakemeli ve müdakkik bir zihinle dinle ki:

Muhammed-i Hâşimî (*aleyhissalâtü vesselâm*) ümmiyeti ve adem-i kuvvet-i zâ-hiresi ve adem-i hâkimiyeti ve adem-i meyl-i saltanat ile beraber, gayet hatarlı mevakide kemâl-i vüsuk ile teşebbüs ederek efkâra galebe etmekle, ervaha tahabbüp ve tabâyie tasallut, gayet kesire ve müstemirre ve râsiha ve me'lûfe olan âdât ve ahlâk-ı vahşiyâneyi esasıyla hedmederek, onların yerine ahlâk-ı âliyeyi gayet metin bir esas ile, lâhm ve demlerine karışmış gibi tesis etmekle beraber, zâviye-i vahşette hâmid olan bir kavimdeki kasâvet-i vahşiyeyi ihmad ve hissiyat-ı dakikayı tehyic...

Evet, hissiyat-i âliyeyi ikaz ve cevher-i insanîyetlerini izhar etmekle beraber evc-i medeniyete bir zaman-ı kasîrde is'ad ederek, şark ve garpta oturmuş bir devlet-i cesîmeyi bir zaman-ı kalilde teşkil edip, ateş-i cevval gibi, belki nur-u nevvâr gibi veyahut asâ-yı Mûsâ gibi sair devletleri bel' ve imha derecesine getirdiğinden, basar-ı basireti kör olmayanlara sıdkını ve nübüvvetini ve hak ile temessükünü göstermiştir. İşte eğer sen görmezsen, seni insanların defterinden sildirecektir.

Dördüncü Meslek

Sahife-i müstakbelden, lâsiyyema mesele-i şeriattır.

İşte dört nükteyi nazar-ı dikkatten dûr etmemelisin:

Birincisi: Bir şahıs dört veya beş fende meleke sahibi ve mütehassıs olmaz. Meğer harika ola...

İkincisi: Mesele-i vahide, iki mütekellimden sudur eder. Birisi, mebde ve müntehası ve siyak ve sibaka mülâyemetini ve ehavâtıyla nisbetini ve mevzi-i münasipte istimâlini, yani; münbit bir zeminde sarfını nazara aldığı için, o fende olan maharetine ve melekesine ve ilmîne delâlet ettiği hâlde, öteki mütekellim şu noktaları ihmal ettiği için sathiyetine ve taklidiyetine delâlet eder. Hâlbuki kelâm yine o kelâmdır. Eğer aklın bunu fark etmezse, ruhun hisseder.

Üçüncüsü: İkinci Mukaddime'de geçtiği gibi bir-iki asır evvel harika sayılan keşif bu zamana kadar mestur kalsaydı, tekemmül-ü mebâdi cihetiyle bir çocuk da keşfedebildiğini nazara al.. on üç asır geri git.. o zamanların tesiratından kendini tecrit et.. dehşet-engiz olan Ceziretü'l-Arap'ta otur.. dikkatle temaşa et. Görürsün ki; ümmî, tecrübe görmemiş, zaman ve zemin yardım etmemiş tek bir adam ki, yalnız zekâyâ değil, belki gayet kesîr tecarübün mahsulü olan fûnûnun kavânîniyle öyle bir nizam ve adaleti tesis ediyor ki, istidad-ı beşerin kameti, netâic-i efkâr teşerrübünden tekebbür ederse, o şeriat dahi tevessü ederek ebede teveccüh eder. Kelâm-ı ezêliden geldiğini ilân etmekle beraber, iki âlemin saadetini temin eder. İnsaf edersen, bu ise yalnız o zamanın insanların değil, belki nev-i beşerin tavk-ı haricinde göreceksin. Meğer evham-ı seyyie, senin şu tarafa müteveccih olan fitratının tarafını^{1(Hâşiye)} çürütmüş ola...

1 (Hâşiye) Dikkat lâzımdır.

Dördüncüsü: Onuncu Mukaddime’de geçtiği gibi, hem de ikinci nokta-yı itirazın cevabında da geleceği gibi şudur ki: Cumhurun istidad-ı efkârı derecesinde şeriatın irşad etmesidir. Şöyle ki:

Cumhurun âmîliği için, hakâik-i mücerredeyi, me’lûfları vasıta olmaksızın adem-i telâkkileri sebebiyle, müteşabihat ve teşbihat ve istiârât ile tasvir etmesidir. Hem de fûnûn-u ekvanda cumhurun, hiss-i zâhir sebebiyle hilâf-ı vakii zarûfî telâkki etmekle beraber, mebâdi basamakları adem-i in’ikad ve tekemmülünden, mağlataların vartalarına düşmemek için, şeriat öyle mesâil-de ibham etti ve mutlak bıraktı; lâkin hakikatî îmâdan hâlî bırakmadı.

Vehim ve Tenbih

Resûl-i Ekrem’in her bir fiil ve her bir halinde sıdk lemean eder. Fakat her fiili ve her hali harika olmak lâzım değildir. Zira izhar-ı harika, tasdik-i müddeâ içindir. Hâcet olmadığı veya münasip olmadığı vakitte, cereyan-ı umumiyeye mütâbaat ile, kavânîn-i âdâtullaha destedâd-ı teslim oluyor. Hem de öyle olmak gerektir.

Ey birader!.. Şu tenbih, Birinci Mesleğin Mukaddimesi’nin tâifesindedir. Nisyanın hatasıyla yolunu şaşırarak yerini kaybedip şuraya girmiştir. İyice şu nükteleri tut. İşte neticeye giriyoruz:

Bak, ey birader! Fûnûn ve ulûmun zübde-i hakikiyesi berâhin-i aklîye üzerine müesses olan diyanet ve şeriat-i İslâmîye öyle fûnûnları tazammun etmiştir...

Ezcümle: Fenn-i tehzib-i ruh ve riyâzetü’l-kalb ve terbiyetü’l-vidan ve tedbirü’l-ceset ve tedvirü’l-menzil ve siyasetü’l-medenîye ve nizamâtü’l-âlem ve fennü’l-hukuk ve saire... Lüzum görülen yerlerde tafsil ve lüzum olmayan veya ezhanın veya zamanın müstait ve müsait olmadığı yerlerde birer fezleke ile kavâid-i esasiyeyi vaz’ ederek tenmiye ve tefriini ukulün meşveret ve istinbâtâtına havale etmiştir ki, bu fûnûnun mecmuuna değil, belki ekalline, on üç asır terakkiden sonra, en medenî yerlerde, en harika zekâ ile mevsuf olanlar, tâkat-i beşerin haricinde –bâhusus o zamanda– olduğunu tasdikten vicdan-ı munsifâne seni men edemiyor.

İşte, fazl odur ki, âdâ ona şehadet ede. Yeni Dünya’nın en meşhur filozofu olan Carlyle, Almanya’nın meşhur bir hakîminden ve rical-i siyasiyesinden naklen diyor ki: “O tetkikâtından sonra kendi kendine sual ederek demiş:

İslâmiyet böyle olursa acaba medeniyet-i hâzıra hakâik-i İslâmiyet'in daire-sinde yaşayabilir mi?" Kendisi kendine "Evet." ile cevap veriyor. Şimdiki mu-hakkikler o daire içinde yaşamaktadırlar. Evvelki filozof dahi diyor ki: "Hakâ-ik-i İslâmiyet çıktıkları zaman, âteş-i cevval gibi hatabın parçalarına benzeyen sair efkâr ve edyânı bel' etti. Hem de hakkı vardır. Zira başkaların safsatiyâtından bir şey çıkmaz, ilâ âhirihî..."

Evet, on üç asırdan beri o kadar dehşetli müsademâta karşı hakâikini mu-hafaza etmiştir. Belki bu müsademe, keşmekeş, hakikat-i İslâmiyet'in omuzu üstünden türab-ı hafâyı terkik ve tahfif ediyor. Neam, vücut ve hal-i âlem bu-na şahittir. Makale-i Ūlâ'daki mukaddimâtı nazara almak gerektir.

Vehim ve Tenbih

Eğer desen: Her bir fende yalnız bir fezlekeyi bilmek bir adam için mümkündür...

Elcevap: Neam, lâ! Zira öyle bir fezleke ki, hüsn-ü isabet ve mevki-i münasipte ve münbit bir zeminde istimâl gibi, sabıkan mezkûr sair noktalar ile cam gibi, maverasından ittila-ı tam ve melekeyi gösteren fezleke-ler mümkün değildir. Evet, kelâm-ı vahid iki mütekellimden çıkarsa, birinin cehline ve ötekisinin ilmine, bazı umûr-u mermûze-i gayr-i mesmûa ile de-lâlet eder.

İşaret ve İrşad ve Tenbih

Ey benimle şu kitabın evvel-i menâzilinden hayaliyle seyr ü sefer eden birader-i vicdan!.. Geniş bir nazar ile nazar et ve muvâzene et. Kendi hayalin-de muhakeme etmek için bir meclis-i âliyyeyi teşkil et. Sonra da Mukaddimât-ı İsnâ Aşer'den müntehabâtını davet et, hazır olsunlar. Sonra da şu kaidelerle müşâvere et!.. İşte:

Bir şahıs çok fûnûnda mütehasıs ve meleke sahibi olmaz.

Hem de bir kelâm iki mütekellimden, mütefâvittir, başkalaşır.

Ve hem de fûnûn, mürûr-u zaman ile telâhuk-u efkârın neticesidir.

Hem de müstakbeldeki bedihî bir şey, mâzide nazarı olabilir.

Hem de medenîlerin mâlûmu, bedevîlere meçhul olabilir.

Hem de mâziyi müstakbele kıyas etmek, bir kıyas-ı hâdi-i müsebbittir.

Hem de ehl-i veber ve bâdiyenin besâteti ise, ehl-i meder ve medeniyetin hile ve desâisine mütehammil değildir. Evet, neam... Hile medeniyetin perdesi altında tesettür edebilir.

Hem de pek çok ulûm, âdât ve ahvâl ve vukuatın telkinatıyla teşekkül edebilir.

Hem de beşerin nur-u nazarı, müstakbele nüfuz edemez. Müstakbele mahsus olan şeyleri göremez.

Hem de beşerin kanunu için bir ömr-ü tabiî vardır; nefis-i beşer gibi o da inkitâ eder.

Hem de muhit-i zaman ve mekanın, nüfusun ahvâlinde büyük bir tesiri vardır.

Hem de eskide harikulâde olan şeyler, şimdi âdi sırasına geçebilir. Zira mebâdi tekemmül etmişler.

Hem de zekâ eğer çendan harika olsa da bir fennin tekniline kâfi değildir. Nasıl çok fenlerde kifayet edecektir?

İşte, ey birader! Şu zatlarla müşavere et. Sonra da müfettişlik sıfatıyla nefsini tecrit et. Hayâlât-ı muhîtiye ve evham-ı zamaniyenin elbiselerini çıkart, çıplak ol. Bahr-i bikerân-ı zaman olan şu asrın sahilinden, içine gir. Tâ asr-ı saadet olan adaya çık. İşte, her şeyden evvel senin nazarına çarpacak ve tellî edecek şudur ki:

Vahîd, nâsırı yok, saltanatı mefkud, tek bir şahıs, umum âleme karşı mübâreze eder. Ve küre-i zeminden daha büyük bir hakikati omuzuna almış ve bütün nev-i beşerin saadetine tekeffül eden bir şeriatı ki; o şeriat, fûnûn-u hakikiye ve ulûm-u ilâhiyenin zübdesi olarak, istidad-ı beşerin nümüvvü derecesinde tevessü edip iki âlemde semere vererek, ahvâl-i beşeri güya bir meclis-i vahid, bir zaman-ı vahidin ehli gibi tanzim eden öyle bir adaleti tesis eder.

Eğer o şeriatın nevâmîsinden sual edersen ki: “Nereden geliyorsunuz? Ve nereye gideceksiniz?”

Sana şöyle cevap verecekler ki: “Biz kelâm-ı ezelden gelmişiz. Nev-i beşerin selâmeti için ebedin yolunda refâkat için ebede gideceğiz. Şu dünya-yı faniyeyi kestikten sonra, bizim sûrî olan irtibatımız kesilirse de, daima mânevîyatımız beşerin rehberi ve gıda-yı rûhânîsidir.”

Hâtîme

Şübehât ve şükûkun üç menbaları vardır. Şöyle:

Eğer maksud-u Şâri'den ve efkârın istidatları nisbetinde olan irşaddan tecâhül edip, bütün evham-ı seyyienin yuvası hükmünde olan şöyle bir mağlata ile itiraz edersen ki, şeriatın başı olan **Kur'ân'da üç nokta vardır**:

Birincisi: Kur'ân'ın mâbihi'l-imtiyazı ve vuzuh ve ifade üzerine müesses olan belâgata münafidir ki; vücud-u müteşabihat ve müşkilâtır.

İkincisi: Şeriatın maksud-u hakikisi olan irşad ve tâlime münafidir ki; fûnûn-u ekvanda bir derece ipham ve itlâkâtıdır.

Üçüncüsü: Tarik-i Kur'ân olan tahkik ve hidayete muhaliftir. İşte o da bazı zevâhiri, delil-i aklînin hilâfına imâle edip, hilâf-ı vâkıa ihtimalidir.

Ey birader!.. Tefvik Allah'tandır. Ben de derim ki: *Sebeb-i noksan gösterdiğin olan şu üç nokta tevehhüm ettiğin gibi değildir. Belki üçü de i'câz-ı Kur'ân'ın en sâdik şahitleridir.* İşte:

Birinci noktaya cevap: Zaten iki defa şu cevabı zımnen görmüşsün. Şöyle ki: Nâsın ekseri cumhur-u avâmdır. Nazar-ı Şâri'de ekal, eksere tâbidir. Zira, avâma müvecceh olan hitabı, havas fehim ve istifade ediyorlar. Bilâkis olursa, olamaz. İşte, cumhur-u avâm ise, me'lûf ve mütehayyelâtından tecerrüt edip hakâik-i mücerrede ve mâkulât-ı sırfeyi temaşa edemezler meğer mütehayyelâtları dürbün gibi tevsit etseler... Fakat mütehayyelâtın suretlerine hasır ve vakf-ı nazar etmek, cismiyet ve cihet gibi muhâl şeyleri istilzam eder. Lâkin nazar, o suretlerden geçerek hakâiki görüyor. Meselâ, kâinattaki tasarruf-u ilâhîyi sultanın serîr-i saltanatında olan tasarrufunun suretinde temaşa edebilirler: **الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى**¹ gibi...

İşte, hissiyat-ı cumhur şu merkezde olduklarından, elbette irşad ve belâgat iktiza eder ki, onların hissiyatı riayet ve ihtiram edilsin ve efkârları dahi bir derece mümaşât ve ihtiram edilsin. İşte, riayet ve ihtiram, ukul-ü beşere karşı olan "tenezzülât-ı ilâhiye" ile tesmiye olunur. Evet, o tenezzülât, te'nis-i ezhan içindir. Onuncu Mukaddime'ye müracaat et.

İşte bunun içindir ki, hakâik-i mücerredeye temaşa etmek için hissiyat ve hayal-âlûd cumhurun nazarlarını okşayan suver-i müteşabiheden birer dürbün

¹ "O'dur Rahmân: Rububiyet Arşına kurulan, kâinata hükümrân." (Tâhâ sûresi, 20/5)

vaz' edilmiştir. İşte şu cevabı teyid eden maânî-i amîka veya müteferrikayı bir suret-i sehil ve basitade tasavvur veya tasvir etmek için, nâsın kelâmında istiârât-ı kesireyi irad ederler. Demek, müteşabihat dahi istiârâtın en ağmaz olan kısmıdır. Zira en hafî hakâikin suver-i misaliyesidir. Demek, işkâl ise, mânânın dikkatindendir, lafzın iğlâkından değildir.

Ey müteriz! İnsafla nazar et ki; fikr-i beşerin, bâhusus avâmın fikirlerinden en uzak olan hakâiki şöyle bir tarik ile takrip etmek, acaba tarik-i belâgat olan mukteza-yı halin mutabakatına muvâfık ve makamın nisbetinde kemâl-i vuzuh ve ifadeye mutâbıktır; yahut tevehhüm ettiğin gibidir? Hakem sen ol...

İkinci noktaya cevap: İkinci Mukaddime'de mufassalen geçmiştir. Âlemde meylü'l-istikmalin dalı olan insandaki meylü't-terakkinin semeratı ve tecârüb-ü kesire ile ve netâic-i efkârın telâhukuyla teşekkül eden merdiven-i terakkinin basamakları hükmünde olan fûnûn ise, müterettibe ve müteâvine ve müteselsiledirler. Evet, müteahhirin in'ikadı, mütekaddimin teşekkülüne vabestedir. Demek, mukaddem olan fen, ulûm-u mütearifenin derecesine gelecek; sonra müteahhirine mukaddime olabilir.

Bu sırra binaendir ki, şu zamanda temehhuz-u tecârüb ile satha çıkıp ve tevellüd etmiş olan bir fennin faraza on asır evvel bir adam tefhim ve tâlimine çalışsaydı, mağlata ve safsataya düşürmekten başka bir şey yapamazdı. Meselâ, denilseydi, "Şemsin sükûnuyla arzın hareketine ve bir katre suda bir milyon hayvanâtın bulduklarına temaşa edin, tâ Sâni'in azametini bilirsiniz." Cumhur-u avâm ise, hiss-i zâhir veya galat-ı hissini sebebiyle hilâflarını zarûî bildikleri için, ya tekzip veya nefislerine mugalata veya mahsûs olan şeye mükâbere etmekten başka ellerinden birşey gelmezdi. Teşviş ise, bâhusus onuncu asra kadar, minhâc-ı irşada büyük bir vartadır. Ezcümlle, sathiyet-i arz ve deveran-ı şems onlarca bedihiyat-ı hissiyeden sayılırdı.

Tenbih

Şu gibi meseleler, müstakbeldeki nazariyata kıyas olunmaz. Zira müstakbele ait olan şeylere hiss-i zâhir taalluk etmediği için, iki ciheti de muhtemeldir, itikat olunabilir; imkân derecesindedir, itminan kabildir. Onun hakk-ı sarihi, tasrih etmektir. Lâkin hînâ ki, hissini galatı bizim "mâ nahnü fih"imizi imkân derecesinden bedahete, yani cehl-i mürekkebe çıkardı. Onun nazar-ı belâgatta hiç inkâr olunmaz olan hakkı ise, ibham ve itlaktır, tâ ezhan

müşevveş olmasınlar. Fakat hakikate telvih ve remiz ve îmâ etmek gerektir. Efkâr için kapıları açmak, duhule davet etmek lâzımdır. Nasıl ki, şeriat-ı garrâ öyle yapmıştır.

Yahu, ey birader! İnsaf mıdır, taharrî-i hakikat böyle midir ki; sen irşad-ı mahz ve ayn-ı belâgat ve hidayetin mağzı olan şeyi irşada münâfi ve mübâyin tevehhüm edesin? Ve belâgatça ayn-ı kemâl olan şeyi noksan tahayyül edesin?..

Yâ eyyühe'l-hoto! Acaba senin zihn-i sakîminde belâgat o mudur ki; ezhanı tağlit ve efkârı teşviş ve muhitin müsaadesizliği ve zamanın adem-i i'dadından ezhan müstaid olmadıkları için ukule tahmil edilmeyen şeyleri teklif etmektir? Kellâ...

¹ **كَلِمَ النَّاسِ عَلَى قَدَرِ عُقُولِهِمْ** bir düstur-u hikmettir. İstersen Mukaddimât'a müracaat et... Bâhusus Birinci Mukaddime'de iyi tefekkür et!

İşte bazı zevâhiri, delil-i aklînin hilâfına göstermek olan *üçüncü noktaya cevap*: Birinci Mukaddime'de tedebbür et, sonra bunu da dinle ki:

Şâri'in irşad-ı cumhurdan maksud-u aslîsi, isbat-ı Sani-i Vahid ve nübüvvet ve haşir ve adalette münhasırdır. Öyleyse, Kur'an'daki zikr-i ekvan, istitrâdî ve istidlâl içindir. Cumhuriyetin eframına göre sanatta zâhir olan nizam-ı bedî ile nezzam-ı hakikî olan Sâni-i Zülcelâl'e istidlâl etmek içindir. Hâlbuki, sanatın eseri ve nizamı her şeyden tezahür eder. Keyfiyet-i teşekkül nasıl olursa olsun, maksad-ı aslîye taalluk etmez.

Tenbih

Mukarrerdir ki; delil, müddeâdan evvel mâlûm olması gerektir. Bunun içindir ki, bazı nusûsun zevâhiri, ittihaz-ı delil ve istînâs-ı efkâr için cumhur mu'tekadât-ı hissiyelerine imale olunmuştur. Fakat delâlet etmek için değildir. Zira Kur'an, âyâtının telâfifinde öyle emârat ve karâini nasbetmiştir ki, o sadeflerdeki cevâhiri ve o zevahirdeki hakikatleri ehl-i tahkike parmakla gösterir ve işaret eder. Evet, “kelimetullah” olan Kitab-ı Mübîn'in, bazı âyâtı, bazısına müfessirdir. Yani, bazı âyâtı, ehavâtının “mâ fi'z-zamirlerini” izhar eder. Öyleyse, bazıları diğer bir ba'za karine olabilir ki, mânâ-yı zâhirî murat değildir.

¹ İnsanlarla anlayış seviyelerine göre konuş.

Vehim ve Tenbih

Eğer istidlâlin makamında denilseydi ki: “Elektriğin acâibi ve cazibe-i umumiyenin garâibi ve küre-i arzın yevmiye ve seneviye olan hareketi ve yetmişden ziyade olan anâsırın imtizac-ı kimyeviyelerini ve şemsin istikrarıyla beraber sûriye olan hareketini nazara alınız, tâ Sâni’i bilesiniz!”

İşte o vakit, delil olan sanat, mârifet-i Sâni olan neticeden daha hafî ve daha gamız ve kaide-i istidlâle münafi olduğundan, bazı zevahiri, efkâra göre imâle olunmuştur. Bu ise, ya müstetbeû’t-terâkip kabilesinden veya kinâî nev’inden olduğu için, medar-ı sıdk ve kizb olmaz. Meselâ, **قَالَ** lafzındaki elif elif’tir. Aslı vav olsa, kâf olsa, ne olursa olsun tesir etmez.

Ey birader! İnsaf et... Acaba şu üç nokta-yı itiraz, cemî a’sârda, cemî insanların irşadları için inzâl olunan Kur’ân’ın i’câzına en zâhir delil değil midir?

Evet;

وَالَّذِي عَلَّمَ الْقُرْآنَ الْمُعْجِزَ إِنَّ نَظَرَ الْبَشِيرِ النَّذِيرِ وَبَصِيرَتَهُ النَّقَّادَةَ أَدَقُّ وَأَجَلُّ وَأَجْلَى
وَأَنْفَعُ مِنْ أَنْ يَلْتَبَسَ أَوْ يَشْتَبَهَ عَلَيْهِ الْحَقِيقَةُ بِالْحَيَالِ وَإِنَّ مَسْلَكَةَ الْحَقِّ أَعْنَى وَأَعْلَى وَأَنْزَهُ
وَأَرْفَعُ مِنْ أَنْ يَدْلِسَ أَوْ يُعَالِطَ عَلَى النَّاسِ

2(Hâşiye)¹

Neam, hayalin ne haddi vardır ki, nurefşan olan nazarına karşı kendini hakikat gösterebilsin. Evet, mesleği nefsi hak ve mezhebi ayn-ı sıdktır. Hak ise, tedlis ve tağlit etmekten müstağnîdir.

Beşinci Meslek

Mârufe ve meşhure olan **havârik-ı zâhire ve mu’cizât-ı mahsusadır**.

Siyer ve tarihin kitapları onlarla meşhundur. Ulemâ-yı kiram (*cezâhumullâhu hayran*) hakkıyla tefsir ve tedvin etmişlerdir. Mâlûmun tâlimi lâzım gelmemek için, biz tafsilinden kat-ı nazar ettik.

İşaret

Şu havârik-ı zâhirenin her bir ferdi –eğer çendan– mütevâtir değildir, mutlaka cinsleri, belki çok envâi katiyen ve yakinen mütevâtir-i bilmânâdır. **O havârik birkaç nev üzerindedir. İşte:**

¹ (Hâşiye) Şu Arabiyyü’l-ibare, iki mezheb-i bâtlın reddine işarettir.

² Kur’ân-ı Mu’cizü’l-Beyânı öğreten and olsun ki, beşir ve nezir olan zâtın bakışı ve herşeyi inceden inceye tetkik eden basireti, hakikati hayale karıştırmak veya benzetmekten yüce, dakik ve parlaktır; hak olan mesleği ise, insanları aldatmak veya yanıltmaktan müstağni, münezzeh ve yücedir.

Bir nev'i: İrhasât-ı mütenevviadır. Güya o asır, Peygamber'den (*aleyhissalâtu vesselâm*) istifade ve istifâza ederek, keramet sahibi olduğundan, kalb-i has-sâsından hiss-i kablelvukua binaen irhâsâtla Fahr-i Âlem'in geleceğini ihbar etmiştir.

Bir nev'i dahi: Gayptan olan ihbârât-ı kesîresidir.¹ Güya tayyar olan ruh-u mücerredî, zaman ve mekân-ı muayyenin kayıtlarını kırmış ve hudud-u mâziye ve müstakbeleyi çiğnemiş, her tarafını görerek bize söylemiş ve göstermiştir.

Bir kısmı dahi: Tahaddî vaktinde izhar olunan havârik-ı hissiyedir. Bine karib tâdad olunmuştur.² Demek, söylediğimiz gibi, her bir ferdi âhâdî de olursa, mecmûu mütevâtir-i bilmânâdır.

Birisi: Mübarek olan parmaklarından suyun nebeânıdır.³ Güya maden-i sehavet olan yed-i mübarekesinden mâye-i hayat olan suyun nebeânıyla, menba-ı hidayet olan lisanından, mâye-i ervah olan zülâl-i hidayetin feveranını hissen tasvir ediyor.

Biri de: Tekellüm-ü şecer⁴ ve hac⁵ ve hayvandır.⁶ Güya hidayetindeki hayat-ı mâneviye, cemâdât ve hayvanâta dahi sirayet ederek nutka getirmişti.

Biri de: İnşikak-ı kamerdir. Güya kalb-i semâ hükmünde olan kamer, mübarek olan kalbiyle inşikakta bir münasebet peyda etmek için, sine-i saf ve berrakını mübarek parmağın işaretiyle iştiyaken şak ve çâk etmiştir.

¹ Kisrâ ve Kayser'in definelerinin İslâm eline geçmesi,^{*1} Rumların mağlûp edilmesi,^{*2} Mekke'nin fethi,^{*3} Kostantiniye'nin alınması^{*4} gibi.

^{*1} Bkz.: Buhârî, *cihâd* 157; Müslim, *fiten* 75-78.

^{*2} Bkz.: Buhârî, *fezâilü'l-Medîne* 5, *cizye* 15; Müslim, *hac* 496, 497; İbni Mâce, *fiten* 25; Ahmed İbni Hanbel, *el-Müsned* 6/22, 25, 27.

^{*3} Bkz.: Ahmed İbni Hanbel, *el-Müsned* 3/484, 4/67; İbni Ebî Şeybe, *el-Musannef* 7/361; et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir* 7/307.

^{*4} Bkz.: Ahmed İbni Hanbel, *el-Müsned* 4/335; et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir* 2/38; el-Hâkim, *el-Müstedrek* 4/468; el-Buhârî, *et-Târihu'l-kebir* 2/81.

² Bkz.: el-Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve* 1/10; ez-Zemaşerî, *el-Keşşâf* 1/382; en-Nevevî, *Şerhu Sahih-i Müslim* 1/2.

³ Bkz.: Buhârî, *menâkıb* 25, *meğâzî* 35; Müslim, *fezâil* 6, 7, *imâre* 72, 73.

⁴ Bkz.: el-Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve* 2/228; el-Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an* 16/216. Ayrıca bkz.: Buhârî, *menâkıbü'l-ensâr* 32; Müslim, *salât* 153.

⁵ Bkz.: Tirmizî, *menâkıb* 6; Dârimî, *mukaddime* 4; el-Hâkim, *el-Müstedrek* 2/677.

⁶ Bkz.: Buhârî, *enbiyâ* 54, *fezâilü ashâb* 5, 6; Müslim, *fezâilü's-sahâbe* 13; Ahmed İbni Hanbel, *el-Müsned* 3/83.

Tenbih

İnşikak-ı kamer mütevâtir-i bilmânâdır.¹ **وَأَنْشَقَّ الْقَمَرُ**² olan âyet-i kerîme ile sabittir. Zira, hatta Kur'ân'ı inkâr eden dahi bu âyetin mânâsına ilişmemiştir. Hem de ihtimal vermeye şayan olmayan bir tevil-i zayıftan başka tevil ve tahvil edilmemiştir.

Vehim ve Tenbih

İnşikak; hem âni.. hem gece.. hem vakt-i gaflet.. hem şu zaman gibi âsumana adem-i tarassut.. hem vücud-u sehab.. hem ihtilâf-ı metâli cihetiyle bütün âlemin görmeleri lâzım gelmez ve lâzım değildir. Hem de, hem-matla olanlarda sabittir ki, görülmüştür. Birisi ve en birincisi ve en kübrâsı olan Kur'ân-ı Mübîn'dir.

İşte sabıkan bir nebzesine îmâ olunan yedi cihetle i'câzı müberhendir, ilâ âhirihî... Sair mu'cizatı kütüb-ü mütebereye havale ediyorum.

Hâtîme

Ey benim kelâmımı mütalâa eden zevat!..

Geniş bir fikir ile ve müteyakkız bir nazar ile ve muvâzeneli bir basiret ile, mecmû-u kelâmımı, yani mesalik-i hamseyi muhit bir daire veya müstedîr bir sur gibi nazara alınız. Muhammed'in (*aleyhissalâtü vesselâm*) nübüvvetine merkez gibi temaşa ediniz. Veyahut sultanın etrafına halka tutmuş olan asâkir-i müteâvinenin nazarıyla bakınız. Tâ ki bir taraftan hücum eden evhamı, mütecâvibe ve müteâvine olan cevâhib-i sâire def edebilsin. İşte şu hâlde Japonların suali olan, **مَا الدَّلِيلُ الْوَاضِحُ عَلَىٰ وَجُودِ الْإِلَهِ الَّذِي تَدْعُونَنَا**³ 'ye karşı derim:

İşte Muhammed (*aleyhissalâtü vesselâm*)..

İşaret ve İrşad ve Tenbih

Vaktâ kâinat tarafından, hükûmet-i hilkat cânibinden müstantık ve sâil sıfatıyla gönderilen fenn-i hikmet, istikbale teveccüh eden nev-i beşerin talâalarına rast gelmiş; birden fenn-i hikmet şöyle birtakım sualleri irad etmiş ki:

¹ Bkz.: el-Gazâlî, *Fedâihu'l-bâtıniyye* 1/139-141; el-Âmidî, *Ğâyetü'l-merâm* 1/356-357; el-İcî, *Kitâbü'l-Mevâkıf* 3/405; et-Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsıd* 5/17.

² "...Ay bölündü." (Kamer sûresi, 54/1)

³ Bizi, kendisine iman etmeye çağırduğunuz Allah'ın varlığına delâlet eden açık delil nedir?

“Ey insan evlâtları!.. Nereden geliyorsunuz?.. Kimin emriyle, ne edeceksiniz?.. Nereye gideceksiniz?.. Mebdeiniz nereden?.. Ve müntehanız nereyedir?..”

O vakit, nev-i beşerin hatip ve mürşid ve reisi olan Muhammed (*aleyhissalâtu vesselâm*) ayağa kalkarak, hükûmet-i hilkat cânibinden gelen fenn-i hikmete şöyle cevap vermiştir ki:

“Ey müstantık efendi! Biz meâşir-i mevcudat, Sultan-ı Ezel’in emriyle, kudret-i ilâhiyenin dairesinden memuriyet sıfatıyla gelmişiz. Şu hulle-i vücudu bize giydirerek ve şu sermaye-i saadet olan istidâdâtı veren, cemî evsaf-ı kemâliye ile muttasıf ve Vâcibu’l-vücûd olan Hâkim-i Ezel’dir. Biz meâşir-i beşer dahi, şimdi saadet-i ebediyenin esbâbını tedarik etmekle meşgulüz. Sonra, birden ebede müteveccihen şehristân-ı ebedü’l-âbâd olan haşr-ı cismânîye gideceğiz.”

İşte ey hikmet, haltetme ve safсата yapma!.. Gördüğün ve işittiğin gibi söyle.

Üçüncü Makşat

Haşr-i cismanîdir. Evet, hilkat onsuz olmaz ve abestir. Neam, haşır haktır ve doğrudur. Burhanın en vâzihı, Muhammed'dir (*aleyhissalâtü vesselâm*).

Mukaddime

Kur'ân-ı Mübîn, haşr-i cismânîyi o derece izah etmiştir ki, ednâ bir şüpheyi bırakmamış. İşte, biz de kuvvetimize göre onun berâhinini bir derece tefsir için birkaç makâsıd ve mevâkıfına işaret edeceğiz.

Birinci Maksat

Evet;

- kâinattaki nizam-ı ekmel..
- hem de hilkatteki hikmet-i tâmmе..
- hem de âlemdeki adem-i abesiyet..
- hem de fitrattaki adem-i israf..
- hem de cemî funûn ile sabit olan istikrâ-yı tâm..
- hem de yevm ve sene gibi çok envâda olan birer nevi kıyâmet-i mükerrere..
- hem de istidad-ı beşerin cevheri..
- hem de insanın lâyetenâhi olan âmâlî..
- hem de Sâni-i Hakîm'in rahmeti..
- hem de Resûl-i Sâdik'ın lisanı..
- hem de Kur'ân-ı Mu'ciz'in beyanı.. haşr-i cismânîye sâdik şahitler ve hak ve hakikî burhanlardır.

Mevkîf ve İşaret

1- Evet, saadet-i ebediye olmazsa, nizam, bir suret-i zaife-i vâhiyeden ibaret kalır. Cemî mâneviyat ve revâbit ve niseb, hebâen gider. Demek, nazzâmı, saadet-i ebediyedir.

2- Evet, inâyet-i ezeliyenin timsâli olan hikmet-i ilâhiye, kâinattaki ri-ayet-i mesâlih ve hikem ile mücehhez olduğundan, saadet-i ebediyeyi ilân eder. Zira saadet-i ebediye olmazsa, kâinata bilbedahe sabit olan hikem ve fevâide karşı mükâbere edilecektir.

3- Neam, akıl ve hikmet ve istikrânın şehadetleriyle sabit olan hilkatteki adem-i abesiyet, haşr-i cismânîdeki saadet-i ebediyeye işaret, belki delâlet eder. Zira adem-i sırf, her şeyi abes eder.

4- Evet, fıtratta, ezcümle âlem-i suğrâ olan insanda, fenn-i menâfiü'l-âzânın şehadetiyle sâbit olan adem-i israf gösterir ki: İnsanda olan istidadât-ı mâneviye ve âmâl ve efkâr ve müyûlâtının adem-i israfını isbat eder. O ise, saadet-i ebediyeye namzet olduğunu ilân eder.

5- Evet, öyle olmazsa, umumen kurur, hebaen gider. Feyâ le'l-aceb!.. Bir cevher-i cihan-bahânın kılıfına nihayet derecede dikkat ve itina edilirse, hatta gubarın konmasından muhafaza edilirse, nasıl ve ne suretle o cevher-i yegâneyi kırarak mahvedecektir?.. Kellâ!.. Ona itina, onun hatırası içindir.

6- Evet, sabıkan beyan olduğu gibi, cemî fünûnla hâsıl olan, istikrâ-yı tâmla sabit olan intizam-ı kâmil, o intizamı ihtilâlden halâs eyleyen ve tekem-mül ve ömr-ü ebediye mazhar eden haşr-i cismânînin sadefinde olan saadet-i ebediyeyi bizzarure iktiza eder.

7- Evet, saatin saniye, dakika ve saat ve günleri sayan çarklarına benze-yen yevm ve sene ve ömr-ü beşer ve deveran-ı dünya, birbirine mukaddime olarak döner, işler. Gecedен sonra sabahı, kıştan sonra baharı işledikleri gibi, mevtten sonra kıyâmet dahi o destgâhtan çıkacağını haber veriyorlar. Evet, insanın her ferdi birer nevi gibidir. Zira nur-u fikir onun âmâline öyle bir vüsat vermiş ki, bütün ezmanı yutsa tok olmaz. Sair envân efratlarının mahiyeti, kıymeti, nazarı, kemâli, lezzeti, elemi ise, cüz'î ve şahsî ve mahdud ve mahsur ve ânîdir. Beşerin ise, ulvî, küllî, sermedîdir. Yevm ve senede olan çok nevi-lerde olan birer nevi kıyâmet-i mükerrere-i nev'îye ile insanda bir kıyâmet-i şahsiye-i umumiyeye remiz ve işaret, belki şehadet eder.

8- Neam, beşerin cevherinde gayr-i mahsur istidadâtında mündemiç olan gayr-i mahdud olan kabiliyâtтан neşet eden müyulâtтан hâsıl olan lâye-tenâhi âmâlınden tevellüd eden gayr-i mütenahî efkâr ve tasavvuratı, mâve-râ-yı haşr-ı cismânîde olan saadet-i ebediyeye elini uzatmış ve medd-i nazar ederek o tarafa müteveccih olmuştur.

9– Neam, Sâni-i Hakîm ve Rahmânü'r-Rahîm'in rahmeti ise, cemî niâmî nimet eden ve nikmetlikten halâs eden ve kâinatı firâk-ı ebedîden hâsıl olan vaveylâlardan halâs eyleyen saadet-i ebediyeyi nev-i beşere verecektir. Zira, şu her bir nimetin reisi olan saadet-i ebediyeyi vermezse, cemî nimetler nikmete tahavvül ederek, bizzarure ve bilbedahe ve umum kâinatın şehadetiyle sabit olan rahmeti inkâr etmek lâzım gelir.

İşte, ey birader!.. Mütenevvi olan nimetlerden yalnız muhabbet ve aşk ve şefkate dikkat et. Sonra da firâk-ı ebedî ve hicran-ı lâyezâlîyi nazara al. Nasıl o muhabbet, en büyük musibet olur!.. Demek hicran-ı ebedî, muhabbete karşı çıkamaz. İşte, saadet-i ebediye, o firâk-ı ebediyeye öyle bir tokat vuracak ki, adem-âbâd hiçâ-hiçe atacaktır.

10– Neam, sabık olan beş mesleğiyle sıdk ve hakkaniyeti müberhen olan Peygamberimiz'in lisanı, haşr-i cismânînin definesindeki saadet-i ebediyenin anahtarıdır.

11– Neam, yedi cihetle on üç asırda i'câzı musaddak olan Kur'ân-ı Mu'ci-zü'l-Beyan, haşr-i cismânînin keşafıdır ve fettahıdır ve besmele-keşidir.

İkinci Maksat

Kur'ân'da işaret olunan haşre dair iki delilin beyanındadır. İşte:

1(Hâşiye) ...² نَعُوْ بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

1 (Hâşiye) Bu risalenin müellifi, Üstad Bediüzzaman Hazretleri, bu risalenin telifinden otuz sene sonra telif ettiği Risale-i Nur Külliyyatı'ndan Dokuzuncu Şuâ'nın başında diyor ki:

“Latîf bir inâyet-i rabbâniyedir ki: Bundan otuz sene evvel, Eski Said yazdığı tefsir mukaddimesi ‘Muhakemat’ namındaki eserin âhîrinde: ‘İkinci Maksat: Kur'ân'da haşre işaret eden iki âyet^{*1} tefsir ve beyan edilecek. نَعُوْ بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ deyip durmuş. Daha yazamamış. Hâlık-ı Rahîm'ime delâil ve emârat-ı haşriye adedince şükür ve hamd olsun ki, otuz sene sonra tevfiik ihsan eyledi.”

*1 Birinci âyet, Rûm sûresi, 30/50; ikinci âyet, Rûm sûresi, 30/17-27.

2 Öyle ise: Rahman ve Rahîm Allah'ın adıyla...

Fihrist

Giriş bölümü sayabileceğimiz bu kısımda bu kitabın yazılma sebebi ve faydaları anlatılmaktadır.

Mukaddime.....7

Bu eser üç makale üzerine tertip edilmiştir:

Birinci Makale: Unsuru'l-Hakikat

İkinci Makale: Unsuru'l-Belâgat

Üçüncü Makale: Unsuru'l-Akîde

BİRİNCİ MAKALE: UNSURU'L-HAKİKAT8

On iki mukaddime ile sekiz meseleden ibarettir.

Birinci Mukaddime.....9

Bu mukaddimedede Kur'ân'ın esas maksatları sayılmakta ve bu maksatlardan ayrı olan ay, güneş, yıldızlar gibi kâinatla alâkalı bahislerin, Kur'ân'da ne gibi gayelerle zikredildiği anlatılmaktadır.

İkinci Mukaddime.....11

Bu mukaddimedede insanların maddî bilgilerinde telâhuk-u efkâr ve tedricî tecrübeler sayesinde bir meylü't-terakki olduğu izah edilmekte; ayrıca maddî ilimlerle mânevî ilimler arasındaki fark ortaya konmaktadır.

Üçüncü Mukaddime.....13

Bu mukaddimedede de, İsrailiyât ve Yunan felsefesinin bir kısmının, bazı İslâmî ilimlerin içine nasıl girdiği ve din süsüyle görünerek fikirleri nasıl ihtilâle verdiği gayet mânidar bir şekilde tahlil edilmiştir.

- Dördüncü Mukaddime**..... 16
- Şöhretin, insanın malı olmayan şeyi insana nasıl mal ettiği; bu yüzden de ne gibi hurâfât kapıları açıldığı etraflıca izah edilmektedir.
- Beşinci Mukaddime**..... 18
- Bu mukaddimede, mecaz ve teşbihlerin zamanla hakikate inkılâp edip hurâfâta nasıl kapı açtığı ve bunun sebepleri beyan edilmektedir.
- Altıncı Mukaddime**..... 19
- Tefsirde zikredilen her bir meselenin ve malûmatın tefsirden olması lâzım gelmediği; bir tefsir kitabında tefsir veya âyetin asıl mânâsından başka sair fenlere ait bazı meselelerin de olabileceği; o fenlere ait malûmatın yanlış olmasının, âyetin veya tefsirin yanlışlığına delil sayılamayacağı izah edilmektedir.
- Yedinci Mukaddime**..... 22
- İnsanların muzır seciyelerinden olan tezâyüd, mücâzefe ve mübâlâğa meyilleri ve bu meyillerin ne gibi zararlara sebep olduğu beyan edilmektedir.
- Sekizinci Mukaddime**..... 24
- Müellifin ifadesiyle “her kemâli mahveden ye’si öldürmek ve her saadetin mayası olan ümidi canlandırmak” için yazılmıştır. Mâzinin insanları ile, hâl ve istikbalin insanların mukayesesi yapılmaktadır.
- Dokuzuncu Mukaddime**..... 28
- Hilkat-i âlemde maksud-u bizzat ve galib-i mutlak yalnız hüsün, hayır, hak ve kemâl olduğu; şer ve kubuh ve batılın ise tebeiiye ve mağlube oldukları, hakka galib gelseler bile muvakkat olduğu anlatılmaktadır.
- Onuncu Mukaddime**..... 31
- Bu mukaddimede; mütekellimin, söylediği sözünde muâheze edilip edilemeyeceği noktaların neler olduğu anlatılmaktadır.
- On Birinci Mukaddime**..... 34
- Bu mukaddimede tek bir kelâmda ve sözde birden fazla hükümler olabileceği misallerle anlatılmaktadır.
- On İkinci Mukaddime**..... 35

Bu mukaddimede de, zâhir-perestleri aldatan noktalarla, mübalâğalı netice veren sebebler üzerinde durulmuş; ayrıca mübalâğa meylinin ne gibi gariplikleri netice verdiği izah edilmiştir.

Birinci Mesele..... 40

Küre-i arzın yuvarlak olduğunu ispata dairdir. Bu meselede sükûtî icma olduğu bildirilmekte ve bazı muhakkikînin eser ve sözlerine havaleler yapılmaktadır.

İkinci Mesele..... 42

Bu meselede “Arz, öküz ile balık üzerindedir.” şeklinde rivayet edilen hadisî tahkiki yapılmakta ve tazammun ettiği mânâlar mânidar bir şekilde anlatılmaktadır.

Üçüncü Mesele..... 45

Kaf Dağı¹ hakkındadır. Bu güne kadar bu hususta ileri sürülen görüşlerin tenkit ve tahkiki yapılmaktadır.

Dördüncü Mesele..... 47

Bu meselede Zülkarneyn ve Seddi, Ye’cüc Mecüc ve Seddin harabiyeti hususları üzerinde durulmaktadır.

Beşinci Mesele..... 51

Cehennemın yerinin nerede olduğuna dairdir.

Altıncı Mesele..... 52

Kur’ân’ın irşad mesleğinin ne gibi hususiyetler taşıdığı ve ehl-i tefsire bu bakımdan düşen vazifelerin neler olduğu beyan edilmektedir.

Yedinci Mesele..... 54

Ehl-i zâhirin ileri sürdükleri bazı âyetler zikredilmekte ve o âyetlerin mânâsının, onların zâhirine istinaden tutundukları şekilde olmadığı belirtilmektedir.

Sekizinci Mesele..... 55

Ehl-i zâhiri, ulum-u âdiyede bile tereddüde sevkeden hususlar anlatılmaktadır.

¹ Bkz.: İbn Arabî, *el-Fütühâtü'l-Mekkiyye* 5/109.

İKİNCİ MAKALE: UNSURU'L-BELÂGAT 62

Belâgatın ruhuna taalluk eden, on iki meseledir.

Birinci Mesele 63

Bu meselede; Arap olmayanların, Arapça'nın belagatıyla meşgul olmaya başlamalarıyla zevk-i belagatı, fikrin mecra-yı tabiîsi olan nazm-ı meâniden nazm-ı lafza nasıl çevirdikleri anlatılıyor.

Tenbih 64

Lafız, üslûp, teşbih, hayal ve kafiye gibi unsurların kelâm içinde ne kadar yer alması lâzım geldiği anlatılıyor.

İkinci Mesele 65

Bu meselede; kelâmın canlılık ve hareket kazanmasının nasıl mümkün olacağı anlatılıyor.

Üçüncü Mesele 66

Bu meselede; bir mânâyı herkesin kendi sanat ve mesleğine uygun üslûplarla ifade etmesinin sırrı izah ediliyor.

Dördüncü Mesele 68

Bu meselede; bir kelâmı meydana getiren harf ve kelimelerin, o kelâmın umumî maksadına müteveccih olup yardım etmesi için nasıl tanzim edilmesi gerektiği anlatılıyor.

Beşinci Mesele 69

Bu meselede; kelâmın müstetbeatındaki telmihlerin ve üslûbunda-ki işaretlerin insanın kalbini, hayalini ve diğer duygularını nasıl ihtizaza getirip coşturduğu anlatılıyor.

Altıncı Mesele 71

Bu meselede; bir memurun hükûmet işinde kendi kabiliyetine göre bir vazife alması gibi, kelâmın meyvedar olması için kelâm içinde mânâların nasıl tanzim edilmesi gerektiği anlatılıyor.

Yedinci Mesele 75

Bu meselede; Beyan'ın felsefesinin ne olduğu ve bunun belâgata olan büyük tesiri anlatılıyor.

Sekizinci Mesele	76
Bu meselede; Beyan ilmindeki mânaların tesiriyle bir tek kelime- nin nasıl müteaddit mânâlar ifade ettiği anlatılıyor.	
Dokuzuncu Mesele	76
Bu meselede; kelâmı en yüksek derece-i belâgat'a çıkaran dört husus gayet ilmî ve yüksek bir ifade ile izah ediliyor.	
Onuncu Mesele	79
Bu meselede; bir kelâmın selis ve akıcı olması için hangi hususi- yetlere sahip olması lâzım geldiği anlatılıyor.	
On Birinci Mesele	79
Bu meselede; kelâmın dört başı mâmur ve hiçbir itiraza mahal kal- mayacak şekilde selâmetli ve sıhhatli olması için dikkat edilmesi icap eden hususlar anlatılıyor.	
On İkinci Mesele	80
Bu meselede; kelâmın tam kıvamında ve mutedil olması için, ke- lâmın kayıtlarına nasıl bir nizam vermek icap ettiği anlatılıyor.	
Sonra, üslûpların çeşitleri, hususiyetleri ve kullanılacağı yerler izah ediliyor.	
Bir Hatime ve İşaret'le Belâgat'ın çok mühim iki noktasına işaret ediliyor.	
Tenbih'de de bir şeyin âlimi olmakla, sanatkârı olmak arasındaki ince fark anlatılıyor.	
ÜÇÜNCÜ MAKALE: UNSURU'L-AKÎDE	84
İşaret	85
Kelime-i şehadetin iki kelâmının birbirinin doğruluğuna nasıl şe- hadet ettiği anlatılıyor.	
Mukaddime	86
Kur'ân'ın esas maksadı dörttür: Sâni-i Vâhid'in isbatı, Nübüvvet, Haşr-i Cismânî ve Adalet.	
Birinci Maksat	86
Delâil-i Sâni' beyanıdır.	

Mukaddime..... 87

BİRİNCİ MAKSAT..... 87

Burada, Cenâb-ı Hakk'ın vücud ve vahdetini isbat eden delillerin kâinattaki zerrelere kat kat fazla olduğu hâlde neden herkesin aklıyla göremediği hususu izah ediliyor.

İşaret..... 87

Nokta-yı istinat ve nokta-yı istimdadin Sâni'in vücud ve vahdetini isbat vecihleri beyan ediliyor.

Tenbih..... 88

Mârifetullaha ulaşmanın yolları sayılıyor, bilhassa mirac-ı Kur'ânî yolu üzerinde durulup bunun iki nevi olan delil-i inayet ve delil-i ihtirâ anlatılıyor.

Vehim ve Tenbih..... 92

Burada bir sual üzerine tabiat, kavânîn ve kuvânın mahiyetleri anlatılıyor.

Vehim ve Tenbih..... 93

Burada, tabiiyyûnun, Mu'tezile'nin, felsefeciler'in ve Mecûsiler'in, Cenâb-ı Hak hakkında İslâm akâidine muhalif olan batıl itikatlara niçin saptıkları bildiriliyor.

İşaret..... 94

Burada, delil-i ihtirâ hakkında akla gelebilecek bazı vehimleri izale edici izahlar yapılıyor ve cevaplar veriliyor.

İşaret..... 96

Burada mutasavvifnin mesleğiyle maddiyûnun mesleğinin mukayesesi yapılıyor.

İKİNCİ MAKSAT..... 100

Mukaddime..... 100

Burada, kelime-i şahadetin iki rüknünden biri olan Hazret-i Muhammed'in (*aleyhissalâtü vesselâm*) Cenâb-ı Hakk'ın vücud ve vahdetine delil oluşu anlatılıyor.

Bunun için evvelâ Resûl-i Ekrem'in (*aleyhissalâtü vesselâm*) doğruluğu isbat ediliyor. Bundan evvel de nübüvvet-i mutlakanın zarureti isbat ediliyor. Çünkü nübüvvet Sani'in vücud ve vahdetinin delilidir. Bu delilin suğrası nübüvvet-i mutlaka; kübrası ise nübüvvet-i Muhammed'dir (*aleyhissalâtü vesselâm*).

İşaret.....101

Burada, bürhanın suğrası olan nübüvvet-i mutlakanın insanlık için neden zarurî olduğu izah ve isbat ediliyor.

İşaret ve İrşad.....105

Burada da, bürhanın kübrası olan nübüvvet-i Muhammed'in (*aleyhissalâtü vesselâm*) sıdkının isbatı yapılıyor.

Mukaddime.....106

Resûl-i Ekrem'in (*aleyhissalâtü vesselâm*) doğruluğuna ve peygamber oluşuna delil olan bazı hususların beş “meslek” hâlinde isbat olunacağı beyan edilmektedir.

Birinci Meslek.....107

Burada Resûl-i Ekrem'in (*aleyhissalâtü vesselâm*) güzel ahlâk ve seciyelerinin O'nun nübüvvetine nasıl delil olduğu izah ediliyor.

İkinci Meslek.....109

Burada, mâzinin yani asr-ı saadetten evvelki zamanın Resûl-i Ekrem'in (*aleyhissalâtü vesselâm*) sıdk-ı nübüvvetine nasıl delil olduğu anlatılmaktadır.

Üçüncü Meslek.....110

Burada halin yani asr-ı saadetteki icraatının nübüvvetinin hakkaniyetine nasıl delil olduğu anlatılmaktadır.

Dördüncü Meslek.....113

Burada da, istikbalin Resûl-i Ekrem'in (*aleyhissalâtü vesselâm*) doğruluk ve haklılığına nasıl delil olduğu izah edilmektedir.

Hatime.....117

İslâm düşmanlarının Kur'ân-ı Kerîm hakkında yaydıkları üç itiraza fevkalâde muknâ cevaplar verilmektedir.

Beşinci Meslek 120

Burada da Resûlullah'ın (*aleyhissalâtu vesselâm*) mu'cizeleri hakkında mühim bir ölçü zikredilerek bu ölçü dahilinde altı nevi mu'cize sıralanmaktadır.

Tenbih..... 122

Burada Şakk-ı Kamer mu'cizesine yöneltilen bir itiraza cevap verilmektedir.

ÜÇÜNCÜ MAKSAT 124

Bu maksat Kur'ân'ın dört maksadından haşr-i cismanîye dairdir.

Mukaddime..... 124

Burada ise haşr-i cismanî hakkındaki deliller on bir madde halinde hülâsa edilmektedir.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

يَا اللَّهُ يَا رَحْمَنُ يَا رَحِيمُ يَا فَزْدُ يَا حَيُّ يَا قَيُّوْمُ يَا حَكْمُ يَا عَدْلُ يَا قُدُّوسُ¹

İsm-i Âzam'ın hakkına ve Kur'an-ı Mu'cizü'l-Beyân'ın hürmetine ve Resûl-i Ekrem'in (*aleyhissalâtu vesselâm*) şerefine, bu mecmuayı bastıranları ve mübarek yardımcılarını cennetü'l-firdevs'te saadet-i ebediyeye mazhar eyle, âmîn.

Ve hizmet-i îmâniye ve Kur'âniye'de daima muvaffak eyle, âmîn.

Ve defter-i hasenatlarına Muhâkemât'ın her bir harfine mukabil bin hasene yazdır, âmîn.

Ve Nur'ların neşrinde sebat ve devam ve ihlâs ihsan eyle âmîn.

Yâ Erhamerrâhimîn! Umum Risâle-i Nur Şâkirtleri'ni iki cihanda mesut eyle, âmîn.

İnsî ve cinnî şeytanların şerlerinden muhafaza eyle, âmîn.

Ve bu âciz ve bîçâre Said'in kusuratını afveyle, âmîn...

Umum Nur Şâkirtleri Nâmına

Said Nursî

¹ Yâ Allah, yâ Rahmân: Ey Zâtı itibarıyla merhametli olan! Yâ Rahim: Ey rahmetiyle mahlûkatına merhamet eden! Yâ Ferd: Ey eşi ve benzeri olmayan! Yâ Hayy: Ey her zaman var olan, diri olan, ezeli ve ebedî hayat sahibi olan! Yâ Kayyûm: Ey kendi Zât'ı ile var olup, zeval bulmayan ve bütün varlıkları varlıkta tutup onları yöneten! Yâ Hakem: Ey hükmü geçersiz kılınmayan Hâkim! Yâ Adl: Ey tam adalet sahibi! Yâ Kuddûs: Ey her şeyi tertemiz yapan ve kendisi bütün eksiklerden uzak ve yüce Zât!